

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 11/312

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 10/1966

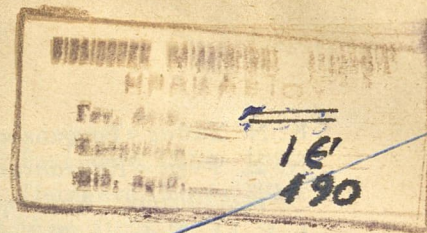
ΔΙΔΑΧΜΕΝΟΝ ΠΑΡΑ
Ἄριθ. αἰθ.
Κατηγ.

Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ 124

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ—ΚΡΗΤΗΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΣΚΕΨΕΩΣ,"
1931

ΠΗΓΑΙ

ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΤΟΜΩΝ

- Kurze Beschreibung der Insel und Reichs Creta oder Candia
Nürnberg 1669.
- Fr. Savinien d' Alquier «Les mémoires du Voyage de M. le Marquis de Ville au Levant ou l' Histoire curieuse du siège de Candie» Amsterdam 1671.
- Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή Ποίημα τοῦ 1698. Διορθωμένη ἔκδοσις
Κ. Σάθα.
- D' O Dapper «Description de Isles de l' Archipel» Amsterdam
1703, ὡςκαὶ μετάφρασίς του ὑπὸ Μ. Βερνάροδου τοῦ Κρητός.
- M. P. Tounefort «Relation d' un voyage du Levant» Paris 1717
- Flaminio Cornelio «Creta Sacra» Venetiis 1755.
- G. A. Olivier «Voyage dans l' Empire Othoman» Paris 1794.
- C. S. Sonnini «Voyage en Grèce et en Turquie» Paris 1801.
- Sieber Fr. «Reise nach der Insel Kreta» Leipzig und Sorau 1823.
- G. L. von Mauren «Das griechische Volk in öffentlichen und
privatrechtlichen Beziehung» Heidelberg 1835.
- Robert Pashley «Travels in Crete» London 1837.
- Hammer «Histoire de l' Empire Othoman» 1840.
- 1893 «Souvenirs d' un philhellène» Gustav Flourens et l' insurre-
ction Grétoise de 1866—1868.
- Ἄντ. Ι. Καμποροπούλου «Ποιήματα Τραγικά» Ἐρμούπολις 1840.
- Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου «Κρητικά» Ἀθήναι 1842.
- Le Bon Juchereau de J. Denys «Histoire de l' Empire Othoman»
Paris 1844.
- Κ. Σαβαοῦ «Κρητικαὶ Ἐπιστολαὶ» μεταφρ. Ν. Γ. Ζυγομαλά, Ἀθή-
ναι 1845.
- G. Perrot «L' Ile de Crète. Souvenir d' un voyage» Paris 1867
- Κ. Κριτοβουλίδη «Ἀπομνημονεύματα τοῦ ὑπὲρ αὐτονομίας τῆς Ἑλ-
λάδος πολέμου τῶν Κρητῶν» Ἀθήναι 1859.
- Captain T. A. B. Spratt «Travels and researches in Crète» Lon-
don 1865.
- V. Raulin «Description physique de l' Ile de Crète» Paris 1869.

Κ. Ν. Σάθας «Τουρκοκρατημένη Ἑλλάς», Ἀθήναι 1869.
Ν. Σ. Ψύχα «Ἐπαναστατικὴ εἰκὼν τῶν Δυτικῶν τῆς Κρήτης δια-
μερισμάτων. Ἀπάντησις εἰς Μενδ. Βαρδόλδ» Ἀθήναι 1870.
Ι. Ε. ΙΑ. Σκίννεο «Σκληραγωγία ἐν Κρήτῃ». Μετάφρ. Θ. Γ. Δίξων
Ἀθήναι 1868.
Κ. Ι. Ξάνθη «Ἱστορία Κρήτης». Ἀθήναι 1872.
Γρ. Παπαδοπετρακίη «Ἱστορία Σφακίων». Ἀθήναι 1888.
Σπ. Τρικούπη «Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως». Ἀθήναι 1888.
Γ. Φωτάκη ἄρθρον του δημοσιευθὲν στὴν «Ἑβδομάδα» Ἀθηνῶν
1885 Ἔτος Β'. Τότος Β'.
Π. Ι. Φαφοντάκης «Συλλογὴ ἠρωϊκῶν Κρητικῶν ἀσμάτων». Ἀθή-
ναι 1889.
Ν. Σταυράκη «Στατιστικὴ πληθυσμοῦ Κρήτης». Ἀθήναι 1890.
Καρ. Μένδελσων Βαρδόλδη «Οἱ περὶ ἐλευθερίας τῆς Κρήτης ἀγῶνες»
Ἐκδοσις Ζερβάτη. Ὀδησσὸς 1891.
Π. Γ. Βλαστοῦ «Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ». Ἀθήναι 1893.
Desmat «Souvenir d'un philhellène». Lyon 1893.
Ν. Θ. Καλομενοπούλου «Κρητικά». Ἀθήναι 1894.
Julien la Gravière «Ἱστορία τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων
ἀγῶνος» μετάφρ. Κ. Ράδου Ἀθήναι 1894.
Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου «Ἱστορία τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Κρή-
της συμπληρωθεῖσα ὑπὸ Ι. Κονδυλάκη». Ἀθήναι 1897.
Ἄντ. Θ. Σπηλιωτοπούλου «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ πολέμου». Ἀ-
θήναι 1897.
Docteur Duclot «En Crète» Bordeaux 1898.
Ι. Ψιλάκη «Ἱστορία τῆς Κρήτης». Χανιά 1899—1909.
Παναγ. Κριάρη «Ἱστορία Κρήτης» ἔκδοσις 1902 καὶ συμπληρω-
θεῖσα εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τὸ 1930.
Κ. Φούμη «Ἀναίρεσις συκοφαντίας». Ἐκδοσις Χανίων 1902.
«Ἀρχεῖον Στρατηγοῦ Ι. Μακρυγιάννη». Ἐκδοσις Ἀθηνῶν 1907.
Th. Blancard «Les Mavrojeni» Paris 1903.
Κ. Παπαρηγοπούλου «Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» ἔκδοσις Γ'.
καὶ συμπληρώματα ἔκδόσεως 1929 Καρολίδου.
Κ. Α. Χαριτάκη «Κρητικὸν Πάνθεον». Ἡράκλειον 1908.
Ἄρ. Κριάρη «Κρητικὰ ἄσματα». Χανιά 1909.
Henrie Couturier «Ἡ Κρήτη» μετάφρασις Ἄρχιμ. Τιμοθ. Βενέρη
Ἡράκλειον 1911.
Ι. Μουρέλλου «Κρητικὴ Στοά». Τόμος Β'. Ἡράκλειον 1909.
Ἰακ. Ν. Τομπάζη «Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης».
Ἐκδοσις Μαρασλῆ Ἀθήναι 1912.

Ἐκδοσις τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκκλησίας 1912—1916.
Ἄναγ. Ντούνη «Οἱ Ἀγῶνες τῆς Κρήτης». Ποιήματα. Χανιά 1910.
Ν. Δραγούμη «Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις» Ἀθήναι 1925,
Τάκη Χ. Κανδηλώρου «Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία». Ἀθήναι 1926.
Μιχ. Διαλυνᾶ «Ἐπαντα». Χανιά 1927.
Στ. Ξανθουδίδου «Χάνδαξ Ἡράκλειον». Ἡράκλειον 1927.
Κ. Γ. Φουρνάρη «Διοικήσεις καὶ δικαιοσύνη ἐπὶ Τουρκοκρατίας
ἐν Κρήτῃ». Χανιά 1929.
Α. Γούδα «Βιογραφία Τσουδερῶν Καλλεργῶν». Ἀθήναι 1930.
Σπ. Μελά «Γέρωσ τοῦ Μωριᾶ» καὶ «Μιαούλης» μονογραφίαι δημο-
σιευθεῖσαι τὸ 1931 εἰς τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» Ἀθηνῶν.
Διονυσίου Ἀ. Κοκκίνου «Ἱστορικὰ Σημειώματα δημοσιευθέντα εἰς
τὴν «Πρωΐαν» Ἀθηνῶν 1930.
Ν. Β. Τομαδάκη καὶ Πολ. Π. Βογιατζάκη «Σημειώματα ἐκ τῆς Ἱε-
ραῆς Μονῆς Γωνιάς». Χανιά 1931.
Ι. Μουρέλλου «Κρητικαὶ Βιογραφίαι». Ἀθήναι 1931.
Ναυάρχου Ρεδιάδου «Οἱ Κουρμούληδες». Μονογραφία δημοσιευθεῖ-
σα εἰς τὴν «Πατρίδα» Ἀθηνῶν 1930.
Σειρὰ μονογραφιῶν Ι. Μουρέλλου «Περιφρονηταὶ τοῦ θανάτου».
Ἐμμ. Ἀγγελλάκη «Σητειακά». Μ. Κολυβάκη «Ι. Κοντὸς καὶ Ι.
Μακροῆς». Ἀρχιμ. Διον. Βασιλάκη ὁ «Παλμέτης». δημοσιευθει-
σῶν εἰς τὴν «Ἐλευθέραν Σκέψιν» τοῦ Ἡρακλείου 1928—1931.
Κρητικὸν Ἀρχεῖον μετὰ τὴν πολύτιμον συμβολὴν τοῦ ἐρευνητοῦ του
Ν. Ι. Παπαδάκη.
«Περιοδικὸν Δελτίον». Βιβλ.Κρ. Φιλ. Συλλόγου. Χανια 1927—1928.
Τουρρικὸν ἀρχεῖον Ἡρακλείου μετὰ τὴν βαθεῖαν ἐρευνητικότητα τοῦ
διευθυντοῦ του Γ. Οἰκονομίδου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἱστορία αὐτὴ δὲν ἐγεννήθηκε ἀπὸ στιγμιαῖο ἐνθουσιασμὸ.
Εἶναι ἔργον ποῦ μοῦ τὸ ἐπέβαλαν μακροὶ σκέψεις.

Χρόνια ὀλόκληρα ἔβλεπα τὴν ἀνάγκη τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ὕλικου, ποῦ ἦταν σκορπισμένο σ' ἀναρίθμητα βιβλία καὶ φυλλάδια καὶ ποῦ θ' ἄπρεπε ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἱστορία τῆς πρὸ τραγικῆς περιόδου τοῦ Κρητικοῦ βίου.

Χρόνια ἐπίσης μακρὰ ἔβλεπα τὶς μεγάλες παραλείψεις, ὄλων ἐκείνων ποῦ ἔγραψαν κάτι γιὰ τὴν Κρήτη, εἰς ὅ,τι ἀνεφέρετο σὲ γεγονότα γνωστά μου ἀπὸ διηγήσεις ζώντων αὐτοπτῶν μαρτύρων καὶ πληροφορίες χειρογράφων ἀξιοπίστων, ἰδίως δὲ γιὰ τὰ γεγονότα, ποῦ διεδραματίσθησαν στὴ μεσαία καὶ ἀνατολικὴ Κρήτη.

Συνεκέντρωσα τὸ σκορπισμένο ὕλικό, συνεπλήρωσα μὲ τὶς ἰδικές μου συλλογές τὰ ἀδικαιολόγητα κενά, κ' ἔγραψα τὴν ἱστορία μου σὲ γλῶσσα ζωντανή, ποῦ νὰ μὲ διευκολύνῃ καὶ στὴ τεχνοτροπία ποῦ διάλεξα, μὰ καὶ στὴν κατανόησί μου ἀπὸ τὸ λαό.

Γράφοντας τὴν ἱστορία μου δὲν ἐπεδίωκα νὰ προσελκύσω μόνο τὴν προσοχὴ τῶν σοφῶν ἐρευνητῶν τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ παρόντος. Αὐτὸ θ' ἄταν πρᾶγμα εὐκόλο, ἂν τοὺς ἔδιδα, μέσα στὰ γνωστά στοιχεῖα τῶν παλιῶν χρονογράφων, καὶ τὰ ἰδικά μου. Ἄπέβλεψα κυρίως νὰ προσελκύσω τὰ μάτια τοῦ λαοῦ στὸ ὅ,τι γράφω γιὰ τὴ ζωὴ τῶν πατέρων του καὶ σιγά-σιγά νὰ ἐπιδράσω στὴ σκέψι του καὶ στὴ ζωὴ του τελειωτικά.

Γιὰ κεῖνο δὲν περιορίστηκα στὴ σκέτη καὶ ξηρὰ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα — ποιά θ' ἄταν ἄλλως τε ἢ ὠφέλεια; — ἀλλὰ ρίχνοντας ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ψυχῆς μου, ἐπεδίωξα νὰ δώσω στὴν ἱστορία μου μορφή ἑλαφρῶς λογοτεχνικὴ. Μὲ τὸ πινέλο τῆς φαντασίας μου, ἄλλοῦ τονώνω κ' ἄλλοῦ θαμπώνω μερικὲς εἰκόνες ἀπ' τὴ σειρὰ ποῦ παροουσιάζω. Αὐτὸ τὸ κάνω στὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ποῦ ἢ σκέψις μου κ' ἢ μελέτη τῆς παλιᾶς κ' ἢ γνῶσις τῆς σημερινῆς, μὰ κ' οἱ ἐλπίδες γιὰ τὴ μελλούμενη ζωὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μοῦ τὸ ἐπιβάλλουν.

Ἔτσι θὰ δικαιολογηθῶ κάπως καὶ γιὰ τὸ μᾶκρομα τῶν βιογραφιῶν τῶν ἡρώων μου, ἰδίως πρὸ τῶν περιόδων τῶν ἐπαναστάσεων. Τὸ μᾶκρομα αὐτὸ ἴσως νὰ θεωρηθῇ ἄστοχη κ' ὑπερβολικὴ ἡ ροο-

ποιήσις, πού πρόπει ν' ἀποφεύγεται ἀπὸ ἓνα ἱστορικὸ πούχει καθήκον νὰ μᾶς δώσῃ τὴ ψυχικὴ εἰκόνα τῶν μαζῶν τῶν διαφόρων περιόδων κι' ὄχι τῶν μεμονωμένων ἀτόμων.

Ἄλλὰ αἱ περίοδοι τῆς Τουρκοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1669 ὡς τὸ 1821 ἰδίως, εἶναι τόσο θαμπές, πού μόνο μὲ τὴν ἀνάλυσι τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν ἡρώων κάθε περιόδου, εἶναι δυνατὸν νὰ τὶς φωτίσωμε κάπως.

Ἄλλως τε οἱ ἡρωες πού μ' ἀπασχολοῦν σ' ὀλόκληρο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας μου, ἀποτελοῦν τὴ συνισταμένη τῆς Κρητικῆς ψυχῆς, πού ἐπιδιώκω νὰ ἐρευνήσω μὲ τὸ ἔργο μου καὶ νὰ δώσω σὲ εἰκόνας.

Γι' αὐτὸ θὰ βρεθοῦν κεφάλαια ἐκτενέστερα ἀπὸ τὴ φαινομικὴ ἀνάγκη, πράγμα πού ἀποφεύγεται μὲ προσοχὴ στὰς περιόδους πού μᾶς ἀφῆκαν ἀρκετὸ γραπτὸ ὑλικό.

Ὅπως κι' ἂν εἶναι ἐπροσπάθησα νὰ δώσω ζωὴ στὶς νεκρωμένες ἱστορίες καὶ εὐρῆκα τὴν ἱστορικὴ δικαιολογία πολλῶν παραδόσεων καὶ πολλῶν θρύλων.

Ποτὲ ἢ παράδοσις ἢ ὁ θρύλος δὲ γεννοῦνται σ' ἂν δὲν ἔχουν βάσι των τὴν ἀλήθεια, κάποια ἀλήθεια. Στὸ θρύλο καὶ στὴν παράδοσι εὐρίσκεται πάντα τὸ ἔμβρυο τῆς ἱστορίας. Ὁ καλὸς ἐργάτης της μπορεῖ μὲ συνδυασμοὺς πληροφοριῶν νὰ τ' ἀναθρέψῃ. Αὐτὸ ἔκαμα στὰ κεφάλαια πού ἦταν ἀνάγκη νὰ γίνῃ καὶ πού ἴσως νὰ ξαφνιασοῦν μερικοὺς.

Παρουσιάζοντας ὀλοκληρωμένο τὸ ἔργο τῆς ἱστορίας μου στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, προσπάθησα νὰ δώσω ὅσο μποροῦσα πιστὰ τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν προγόνων μας ἐκείνων, πού πέρασαν ἀπὸ τὸ τρομερὸ καμίνι τοῦ πόνου καὶ τοῦ θρήνου. Μὲ τὴ συγκίνησι πού θὰ δημιουργήσω, θὰ προπαρασκευάσω τὴ νέα ἀγκὴ τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, στὸν ἄλλο ἀγῶνα πού διεξάγει, στὸν ἀγῶνα τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Δὲν πρόπει ν' ἀποκρύψω ὅτι στὴν ἐπίσπευσι τῆς συγγραφῆς μου συνετέλεσε πολὺ κ' ἡ ἄγνοια τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης, πού ἐπέδειξε ὅλος σχεδὸν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς τώρα τελευταῖα, γιὰ τὴν ὁποίαν βέβαια δὲν εἶναι ὑπεύθυνος, ἀφοῦ δὲν τοῦ δόθηκε ποτὲ ἡ εὐκαιρία νὰ βρῆ συγκεντρωμένη τὴν ἱστορία τῆς τραγικῆς περιόδου τῆς Κρήτης σ' ἓνα βιβλίον, κ' ἔτσι σχημάτισε τὴ γνώμη, πολὺ φυσικά, ὅτι οἱ Κρητικοὶ ἀγῶνες ἄρχισαν κυρίως ἀπὸ τὸ 1866 καὶ ὅτι κι' αὐτοὶ ὑπεκινήθησαν, ἢ μᾶλλον ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ ἄλλους, ἐν ᾧ ὡς θὰ δοῦμε ὁ ἀγῶνας τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας ἦταν γέννημα καὶ θρόμμα τῆς Κρήτης ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τῆς σκλαβιάς της.

Δὲν ξέρω ἂν ἐπέτυχῃ ἢ ὄχι. Μὰ κι' ἂν δὲν ἐπέτυχῃ, κάποιοι

ἄλλοι δυνατότερός μου θάλλῃ ἀργότερα, πού ὁ χρόνος θὰ τοῦ χαρίσῃ περισσότερη προοπτικὴ, γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὅλο ἔργον.

Ἴσως ἐκεῖνος πετύχῃ, ὅταν μάλιστα δώσῃ τὴν ἱστορία μου τῆς Τουρκοκρατίας ὡς συνέχεια σὲ μιὰ γενικὴ Κρητικὴ ἱστορία ἀπὸ τῶν προἱστορικῶν χρόνων, πράγμα πού εἶναι δύσκολο γιὰ τώρα νὰ γίνῃ, ἂν δὲν προηγηθῇ κόπος ὄχι ἐνὸς ἱστορικοῦ, πού δὲν φτάνει ἡ ζωὴ του, ἀλλὰ πολλῶν πού θὰ ἐργασθοῦν μὲ στενὴ συνεργασία.

Ἡράκλειον Κρήτης 1 Νοεμβρίου 1931

I. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΣ

Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΑΙ

Ὁ ἱστορικός, στὴν περιγραφὴ του διὰ τὴν ἐκπόρθησι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κλείνοντας τὴν ὅλη θλιβερὴ εἰκόνα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ποὺ ἐσήμανε γιὰ τὸ ἑλληνικὸ γένος τὴν ἀρχὴ μιᾶς ζωῆς δοκιμασίας καὶ μαρτυρίου ποὺ βάσταξε τρακόσια ὀγδόντα χρόνια, γράφει:

«Ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας τῆς πρωΐας ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ἀναστηλωθῆ, ὡς προείπομεν, εἰς ἅπαντα τὰ τείχη, εἰς ἅπαντας τοὺς Πύργους, εἰς ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα. Ἀλλὰ μέχρι τῆς δευτέρας μεταμεσημβρίας ὑπῆρχεν ἔτι πύργος τις, ὅστις οὔτε ἐκυριεύθη, οὔτε ἤθελε νὰ παραδοθῆ, ὁ Πύργος τοῦ Βασιλείου Λέοντος καὶ Ἀλεξίου, ὁ ἰστάμενος μὲν παρὰ τῆ ὥραία Πύλη, τῇ καλουμένῃ σήμερον Μπαχτσὲ Καπουσί, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ πληρώματος ἑνὸς Κρητικοῦ πλοίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ φύγωσι διότι εἶχον τὴν ναῦν αὐτῶν καὶ εἶδομεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξελθοῦσαι τοῦ λιμένος νῆες ἐσώθησαν. Ἀλλ' ὅμως, καίπερ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἡ πόλις ἐδουλώθη, οὔτε νὰ φύγωσιν ἠθέλησαν, οὔτε νὰ παραδοθῶσιν ἐπεὶ θο ν τ ο, ἀλλ' ἐπέμειναν ἐκθύμως ἀνταγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἀετοφόρον σημαίαν, ἣτις ἐξηκολούθει ἐκεῖ μόνον πτερυγίζουσα. Τὸ πρᾶγμα ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Σουλτάνον, ὁ δὲ, θαυμάσας τὴν γενναιότητα τῶν ἀνδρῶν, διέταξε νὰ παύσῃ ἡ προσβολὴ καὶ νὰ εἴπωσιν αὐτοῖς ὅτι δύνανται νὰ ἐξέλθωσι μετὰ τῶν τιμῶν τοῦ πολέμου, ὡς λέγεται σήμερον, «ἐλεύθεροι αὐτοὶ τε καὶ ἡ ναῦς αὐτῶν καὶ πᾶσα ἡ ἀποσκευὴ

ἦν εἶχον», ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, προσεπιφέροντων ὅτι «καὶ οὕτω γενομένων πάλιν μὲν ὅλις ἐκ τοῦ πύργου τούτους ἐπεισαν ἀπαλθεῖν».¹

Ποιοὶ νὰ ἦταν οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ περήφανοι καὶ ἀνδρειωμένοι Ἕλληνες ποῦ ξεπετάχτηκαν περιφρονηταί τοῦ θανάτου μέσα στὸν ἄγριο χορὸ τοῦ χάρου καὶ ἐστήλωσαν τὰ κορμιά τους μπρὸς στὴν ὁρμὴ ἐνὸς ἄγριου κατακτητῆ, ποὺ μπήκε στὴν πόλι τῶν Κωνσταντίνων ἀφροισμένος ἀπὸ πείσμα καὶ θυμὸ γιὰ τὴ θανατερὴ ἀντίστασί της;

ΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ ΚΡΗΤΙΚΟΙ

Σαράντα δυὸ ἄνδρες, σαράντα δυὸ παλληκάρια ἀπὸ τὴν Κρήτη, μὲ ἀρχηγό τους τὸν Κ. Χαροκούτση ἀπὸ τὸν Ἄγ. Μύρωνα τοῦ Μαλεβυζίου Κρήτης, ἐγκατεστημένο στὴ Μῆλο, ποῦτρεξε μὲ τὸ καράβι του τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ἀγωνίας τοῦ Βυζαντίου, ζητώντας νὰ ἐνισχύσῃ μὲ τὰ παλληκάρια του μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰ κουρασμένες φρουρὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔτρεξαν νὰ δώσουν τὴ βοήθειά τους ὅταν εἶχαν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας, αὐτοὶ πῆγαν σὰν ἡ ἐλπίδα αὐτὴ εἶχε χαθῆ πιά, καὶ ὁ θάνατος παραμόνευε παντοῦ, βέβαιος καὶ ἀσφαλὴς γιὰ κάθε μαχητῆ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἡρωϊκοῦ νησιοῦ, ὅπως μᾶς διδάσκει ἡ ἱστορία τῶν αἰώνων, πάντα αἰσθανότανε χαρὰ νὰ ρίχνεται σὲ ἡρωϊκὰ θανατηφόρα ἀκροβασίαι. Τὰ παιδιὰ ποὺ γεννηότανε στὴν Κρήτηπάνω, τρώγοντας τὰ δροσάτα χορτάρια της, ρουφουσαν τὸ αἷμα—ποῖος ξέρει;—κάποιον κατακτητοῦ, κάποιον Βενετσάνου, κάποιον Κουρσάρου, κάποιον Σαρακηνοῦ, κάποιον Φοῖνικα ἢ κάποιον Δωριέως, ποὺ τὸ αἷμα του εἶχε ποτίσει τὸ χῶμά της σὲ μακρὴ σμένῃ ἐποχῇ. Ποῖος ξέρει; Μὰ τὸ αἷμα αὐτὸ τὸ ἀπόμακρο, τὸ αἷμα αὐτὸ τὸ ξεχασμένο, ἐμπόλιαζε καὶ ἐκέντριζε τὴν ψυχὴ τοῦ Κρητικοῦ, ποὺ γεννηότανε σὲ μιὰ δροσάτη χαράδρα, ἢ σ' ἓνα ἀπόκρημνο ξεροβοῦνι, καὶ τὸν ἔκανε νὰ σπαρταρᾷ μπρὸς στὸ παιγνίδι τοῦ θανάτου.

ΑΚΡΟΒΑΣΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Μιὰ τέτοια ἀκροβασία πάνω στὸ λεπτὸ καὶ εὐθραστο σύρμα τοῦ θανάτου, ἦταν καὶ ὁ ἀγῶνας τῶν σαράντα Κρητικῶν στὸ Βυζάντιο, ποὺ περιγράφει τόσο στεγνὰ ὁ Φραντζῆς. Μὰ ἡ Κρητικὴ αὐτὴ ἐνέργεια κλεῖ μέσα της τόση ἡρωϊκὴ τραγικότητα, ποὺ φαντάζομαι πὼς

δύσκολα θὰ βρεθῆ σ' ἄλλη ἱστορία μιὰ τέτοια ομαδικὴ περιφρόνησι μπρὸς στὸ βέβαιο θάνατο, «ἐν ᾧ τὸ καράβι τους ἦταν ἔτοιμο» ἂν ἤθελαν νὰ τοὺς βγάλῃ ἔξω ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Βοσπόρου. Μ' ἂν ἡ φράσις τοῦ Καμπρὸν εἶναι ἓνα ὑπέροχο ποίημα περιφρονήσεως πρὸς τὸ θάνατο, ποὺ ἐνέπνευσε τὴν ποίησι τοῦ ρωμαντικοῦ Οὐγκώ, τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ φύγῃ καὶ ἂν ἤθελε ἀκόμα νὰ γλυτώσῃ τὴ ζωὴ του, τί μπορεῖ νάβῃ ἢ σιωπηλὴ περιφρόνησις τῶν Κρητικῶν, τοῦ Χαροκούτση καὶ τὸ φτύξιμό τους πρὸς ἐκείνους ποὺ τοὺς πρότειναν παράδοσι καὶ πρὸς τὸ καράβι τους ποὺ τοὺς ἄνοιγε ἐλεύθερα τὰ φτερά του, γὰρ νὰ βροῦν τὸ δρόμο τῆς ὑποχωρήσεως;

—Παραδοθῆτε.

—Φτοῦ!

—Φύγετε· πάστε, νὰ τὸ καράβι σας.

—Φτοῦ καὶ σὲ σᾶς καὶ σ' αὐτό. Δὲ φεύγομε. Ἄς χαθοῦμε ὅλοι!

Μὰ τί ζητοῦσαν τάχα οἱ ἀκροβάτες αὐτοὶ τοῦ θανάτου; νὰ ἐλευθερώσουν τὴν Πόλη; νὰ φοβήσουν τὶς μυριάδες τῶν ἐκπορθητῶν; νὰ βοηθήσουν ποιόν; ἢ νὰ φέρουν ἀντιπερισπασμό, τί εἶδους; γιὰ ποῖο σκοπὸ; Γιὰ κανένα. Γιὰ τίποτε. Μὰ ἔτσι, γιὰ ἓνα ἱλιγγιώδη ἀκροβατισμό, γιὰ τὸ αἷμά τους, ἢ ψυχὴ τους, ὁ αἰσθηματικὸς τους κόσμος τοὺς τραβοῦσε στὸ ἐπικίνδυνο αὐτὸ παιγνίδι. Ἔτσι τοὺς ἄρρεσε καὶ ἔτσι ἔξαμαν ἀπὸ τρελλὸ ἡρωϊκὸ πείσμα ποῦναι γεμάτο ὠραιότητα, γιὰ τὴν πηδᾶ πάνω ἀπὸ τὴν ὕλη. Ἦταν κολυμπητὲς ποῦπαιζαν βουτιά ἀπὸ ὕψος δυσθεώρατο μὲ μόνον τὸ σκοπὸ νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ἡδονὴ τοῦ ἱλίγγου.

Σὲ μιὰ στιγμὴ ψυχραιμίας ἐνοιωσαν τὸν ἄδικό τους χαμὸ καὶ δέχτηκαν τοὺς ἐντιμους ὄρους τοῦ πανίσχυρου κατακτητῆ. Ἴσως οἱ ἔξαιρετικὰ ἐντιμοὶ ὄροι ἐνὸς πανίσχυρου κατακτητῆ νὰ φούσκωσαν τὴν ψυχὴ τους ὑπερηφάνεια καὶ αὐτὴ τοὺς τραβήξε πρὸς τὴ σκέψι τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς. Παίροντες «τὴν ναῦν» καὶ συναποκομίζοντες «πᾶσαν ἀποσκευὴν ἣν εἶχον» ἄνοιξαν τὰ πανιά τους βάζοντας στὸ πρῶτο κατάρτι τοῦ καραβιοῦ τους τὴ μόνη ποὺ διασώθηκε ἀετοφόρα σημαία, νικηταί «ἐλεύθεροι», τραβώντας γιὰ τὸ νησί τους, ποὺ ἦταν καὶ αὐτὸ σκλαβωμένο, μὰ ἡ σκλαβιά του ἦταν ἀλαφρωμένη, γιὰ τὴν εἶχε ἀφομοιώσει σχεδὸν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ κατακτητῆ του.

Ἡ ΣΗΜΑΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Παίροντας «τὴν τελευταία ἀετοφόρα σημαία τοῦ Βυζαντίου» οἱ σαράντα Κρητικοὶ καὶ μεταφέροντάς τὴν στὸ Ἀκρῖτικὸ νησί τους, πῆραν μαζί τους καὶ τὸ ὄνειρο τῆς μελλούμενης ἀνάστασης. Στὶς

1—Κ. Παπαρηγόπουλος Τόμος Ε'. Σελὶς 375.

πτυχές τοῦ τελευταίου συμβόλου, ἐκόλλησαν, μαζί μὲ τοὺς τελευταίους στεναγμούς τῶν νεκρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κι' ὅλοι οἱ πόθοι μιᾶς φυλῆς ποὺ ὠρθώθηκε πρόμαχος ἑνὸς πολιτισμοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων, ποὺ ὀρητικοὶ κι' ἀφηνιασμένοι κατέβαιναν ἀπ' τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴν Δύση, κ' οἱ πόθοι αὐτοὶ γίνηκαν προζύμι μιᾶς καινούργιας μεγαλουργίας καὶ φυλάκθηκαν στοργικὰ μὲς στὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἑνὸς πολεμικοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ ξεπεταχτοῦν μιὰ μέρα, ζητῶντας νὰ φέρουν πίσω τὴν παλιὰ δόξα.

Θλιμμένοι «ἕως θανάτου» οἱ σαράντα Κρητικοί, ἅμα ἀνοίχτηκαν στὸ πέλαγος, δίπλωσαν τὴν ἀετοφόρο σημαία τους σκύφτοντας μὲ βαρὺ πένθος πάνω στὸ δίπλωμά της. Κάποιο μοναστήρι τοῦ μεγάλου νησιοῦ θὰ δέχτηκε τὴ σημαία αὐτή, καὶ κάποιο σκοτεινὸ κελλὶ θὰ τὴ φύλαξε, κλείνοντας μέσα του καὶ τὸ ὄνειρο τῆς μελλούμενης ἀναστάσεως.

Τὴ σημαία ἐκείνη, ὕστερα ἀπὸ ἑκατοντάδες χρόνια, τὴ ξεδίπλωσαν μιὰ μέρα, κ' ἡ ψυχὴ τους σπαρτάρησε μὲς στίς πτυχές της καὶ τὸ σπαρτάρισμα γίνηκε πόθος, κι' ὁ πόθος θυσία, κ' ἡ θυσία ἐλευθερία.

Κι' ἀρχίζει ἡ παλιὰ ματωμένη ἱστορία.

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ἐκατὸν ἑβδομηντα χρόνια πέρασαν κ' οἱ κατακτητὲς τοῦ γεφυριοῦ, ποὺ αἰῶνες μακροὺς προστάτευσε τὸν ἀνθρωπισμὸ ἀπὸ τὸ βαρβαρισμὸ, ἦλθαν στὸ νησί τοῦ Χαρκούτση ζητῶντας ἀσυναίσθητα ἐκδίκησι ἀπὸ τοὺς παλιούς περιφρονητὰς των.

Εἴκοσι τεσσάρων χρόνων σκληροὶ ἀγῶνες ἔρριξαν στὰ λερωμένα τους χέρια τὴν Κρήτη κι' ὁ μαλακωμένος πρωτύτερος κατακτητὴς, ἔφυγε παίρνοντας μαζί του ὅ,τι βρισκότανε μὲς στὰ μεγάλα Κάστρα κι' ἀφήνοντας πίσω του ἕνα λαὸ ποὺ μὲ τρόμο ἀντίκρουζε τὰ μελλούμενα.

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ

Στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1669 τὸ Μεγάλον Κάστρο παρεδόθη κι' ὁ πορθητὴς Κιοπροουλῆς μπῆκε μέσα περιζωσμένος μὲ πλῆθος πασάδων, τρελλῶν ἀπὸ χαρὰ κι' ἐνθουσιασμὸ, γιὰ τὴν μπαῖναν στὴν πολιτεία ποὺ τοὺς ἔστελνε τὸ θάνατο ὀλόκληρα εἴκοσι δυὸ χρόνια χωρὶς μιᾶς μέρας ξεκούρασι καὶ ποὺ ἔγινε αἰτία νὰ κρεμαστοῦν τρεῖς

ἀρχιστράτηγοί τους, πεσμένοι στη δυσμένεια τοῦ Σουλτάνου γιὰ τὴν ἀδυναμία τους νὰ τὴν κατακτήσουν.

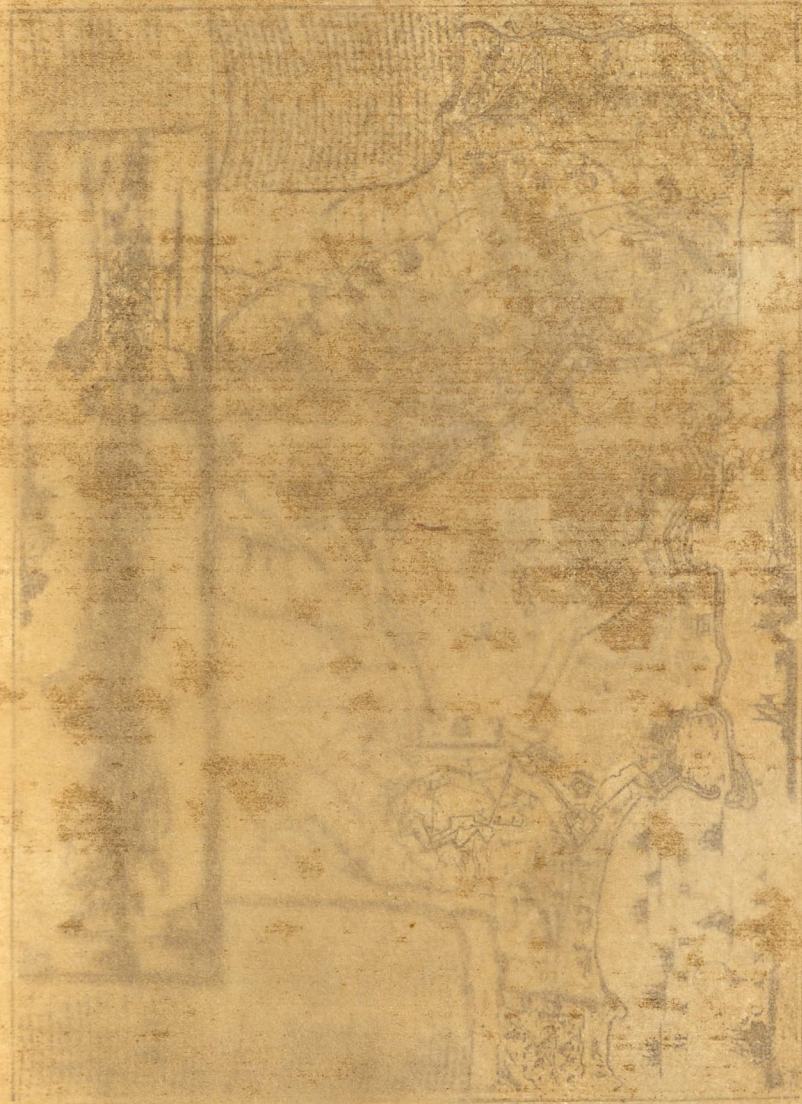
Στὸ διάστημα τῶν εἴκοσι τεσσάρων χρόνων ποὺ βάσταξεν ὁ ἀγώνας τῶν Τούρκων γιὰ τὴν Κρήτη, ποιά ἦταν ἡ στάσις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ποὺ ἀπροσδόκητα βρέθηκε στὴ μέση δύο ταύρων ποῦχαν σμιξει τὰ κέρατά τους σὲ μιὰ ἀγριότατη πάλη; Τὶ ἔκαμαν σὰν εὐρέθησαν στὸ ἀπροσδόκητο «μπρὸς κρημνὸς καὶ πίσω ρέμα»; Γιατὶ δὲν εἶνε ἀλήθεια πὼς οἱ Κρητικοί, πιεσμένοι ἀπὸ τὴ Βενετσάνικη σκληρότητα ἐζήτησαν ἀλλαγὴ κυρίου καὶ πὼς αὐτοὶ προσζάλεσαν τοὺς Τούρκους. Μιὰ ματιὰ στὴν τουρκικὴ ἱστορία, ποὺ βρίσκεται τὸ φιομάνι τοῦ Σουλτὰν Ἰμπραήμ με χρονολογία Χιτζρέτ 1055 (1645) εἶναι ἀρετὸ νὰ πείσῃ κάθε ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸ διάβασμα τῆς Creta Sacra τοῦ Φλαμ. Κορνηλίου, ποὺ θέλει νὰ καταλογίσῃ εἰς βάρος τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ τὴ Βενετικὴ ἥττα στὴν Κρήτη, γιὰ νὰ ἐξαγνίσῃ τοὺς Βενετσάνους ἥρωες γιὰ τὴν ἥττά τους. Μὰ ἤθελε μεγαλύτερο ἐξαγνισμὸ γιὰ τοὺς ἥρωάς του ἀπὸ τὴν περίφημη σὰ πολεμικὰ χρονικὰ ἀντιστασί τους δλόκληρα εἴκοσι δυὸ χρόνια;

Μὰ κ' ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ, ἓνας λαὸς ποὺ φεύγει μαζί με τὸν ἡττημένο τί τάχα εἶναι; σύμμαχος του ἢ πολέμιος; Ποῦ βρῆκε ὁ Βενετσάνος ἱστορικὸς τὰ στοιχεῖα τῆς συμμαχίας καὶ τὴν καταλογίζει στους Κρητικούς, ἀδιάφορα ἂν τὴ συμμαχία αὐτὴ θὰ μπορούσε κανένας νὰ τὴ θεωροῦσε σωτηρία;

ΑΛΛΑΓΗ ΚΥΡΙΟΥ

Τὸ νὰ ζητήσουν οἱ Κρητικοὶ ἀλλαγὴ κυρίου, καὶ τέτοια ἀλλαγὴ, εἶναι ψέμμα. Πρῶτα γιὰτὶ εἶναι ἀντίθετο καὶ πρὸς τὸ χαρακτῆρα τοῦ Κρητικοῦ νὰ ζητᾶ βοήθεια ἐνὸς τυράννου, γιὰ νὰ πέσῃ σ' ἄλλα χέρια, ποὺ ἢ ἀμφιβολία ἴσως νὰ τάφερνε στὴ φαντασία του πιὸ βαριά καὶ πιὸ σκληρά, κ' ἀπόδειξι ὅτι τόσες καὶ τόσες φορὲς ἀρνήθηκε με πείσμα ξενικὲς προτάσεις. Δεύτερο, γιὰτὶ εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὴ λογικὴ, ποὺ θὰ εἶχε σχηματίσει με τὰ συχνά του ταξείδια στὴν ἀκριβεστάτη εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων ἐλλήνων ποῦχαν σκλαβωθῆ πρωτύτερα ἀπ' τοὺς τούρκους. Καὶ τρίτο, ἀντίθετο πρὸς τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα ἐνὸς λαοῦ ποὺ τοῦ εἶχαν δοθῆ ἄπειρες εὐκαιρίες νὰ τὸ θεομάνῃ με φανατισμὸ παλεύοντας ὄχι πρὸς ἀλλόθρησκους μὰ καὶ πρὸς σχισματικούς τῆς Μεγάλης Ὁρθόδοξης θρησκείας, ὅπως θεωροῦσαν τοὺς Φράγκους ἀπεσταλμένους τοῦ Πάπα.

Ἄλλως τε ἀπ' τοὺς πρώτους καιροῦς, ποὺ οἱ Τούρκοι βγήκαν

Ο ΧΑΝΑΛΕ

Τὸ Μεγάλο Κόστω παλαιότερο ἀπ' τὸν Ἰμπραήμ ὅπου τὸ σ' ἀναφέρεται πρὸς τὸν τότε οἱ Εὐρωπαῖοι ἀπειροπατοῦ. Στὴν πρῶτη ἐπιτομή ἀναφέρεται γιὰ τὸν τὸν σ' ἀναφέρεται ποὺ τὸ χιτάνου καὶ στὴν ζάφο οὐ θ' ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν ἴδιον ἀπὸ τὸν ἴδιον.

στό νησί, εἶναι ἐξηκριβωμένο πὼς βρῆκαν ἐνωμένους τοὺς Βενετσάνους καὶ τοὺς Κρητικούς σὲ κάθε τους ἐπιθετικὴ προσπάθεια, ἂν ἀφαιρέσωμε ὀλίγα καὶ μεμονωμένα γεγονότα, ἀνεξακριβώτα κ' αὐτὰ, πού οἱ Τούρκοι βοηθήθηκαν ἀπὸ πικραμένους Κρητικούς γὰρ νὰ πολεμήσουν Βενετσάνους τοπάρχες, πού καταπίεζαν τὶς μακροσμένες ἐπαρχίες. Τὸν ὄλεθρο τῶν τοπικῶν αὐτῶν πιεστῶν, θάταν φυσικὸν οἷ ὡς τότε πιεζόμενοι νὰ δοῦν μὲ χαρὰ, καὶ νὰ ζητήσουν μ' ἐπιμονή.

Μὰ, ἐκτὸς ἀπ' ὅλα αὐτὰ ἦταν κάτι ἄλλο πού θ' ἀπόκλειε τὴν περίπτωσι μᾶς συμμαχίας μὲ τοὺς Τούρκους. Τὰ σαράντα ὡς πενήντα τελευταῖα χρόνια τῶν Βενετσάνων στὴν Κρήτη ἦταν ἐλαφρότερα κ' ἀνθρωπινότερα γὰρ τὸν κατακτημένο λαό, πού εἶχε κατορθώσει σιγά-σιγὰ ν' ἀφομοιώσει κείνους ποῦ στέλνε ὁ κατακτητὴς καὶ νὰ τοὺς ἀφήσει λίγα, πολὺ λίγα, διακριτικὰ γνωρίσματα στὴν ὑπεροχή τους. Ἡ εὐεργετικὴ αὐτὴ μεταβολὴ ἦταν ἔργο τῶν δύο τελευταίων ἐπαναστάσεων, τοῦ Γεωργίου Καντανολέου ἀπὸ τὸ γένος τῶν Σχορδυλῶν τὸ 1576, καὶ ἡ τελευταία ἐπανάστασις τῶν Σφακιανῶν τὸ 1608 ποῦχαν πετύχει ἕνα εὐρὸν προνομιακὸ ὀρίζοντα γὰρ τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης.

Ἀπ' αὐτὰ ὅλα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα πού μᾶς ἀπομειναν, δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς οἱ Κρητικοὶ πολέμησαν ὅσο μπορούσαν γὰρ νὰ προλάβουν τὴ μεταβολή, ἀδιάφορο ἂν οἱ παλιὲς πληγές τους τοὺς εἶχαν μακρύνει ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς Βενετσάνους, κ' ἀδιάφορο ἂν ὁ ποιητὴς θρηνηῖ:

«Ἄν στέκουν μὲ τσ' Ἀγαρηνοὺς
ἢ μὲ τοὺς φράγκους λάχουν
εἰς ὅποια χέρια τύχουσι,
ταῦτα οἱ ρωμαῖοι τάχουν».

Ἡ ἐλπίδα πὼς μιὰ μέρα—ἀργὰ ἢ γρήγορα—θὰ πετύχαιναν τὴν τελειωτικὴ ἀφομοίωσι, πού θὰ καταντοῦσε συμμαχία, ἢ τὴν τελεία ἐκδίωξι τοῦ ἀλαφρωμένου Βενετσάνου, πού σιγὰ-σιγὰ ξεφλούδιζε κ' ἀδυνατίζε κάτω ἀπ' τὴ δυνατὴ σφύρα τοῦ τούρκου, τοὺς ἔκαμε νὰ βοηθήσουν ὅσο μπορούσαν τοὺς Βενετσάνους. Ἡ βοήθειά τους ἦταν φυσικὴ γὰρ δυὸ λόγους, πρῶτα γιατί, ἢ θὰ κατώρθωναν νὰ δείξουν στοὺς Βενετσάνους—ἂν ἔβγαιναν νικητὲς ἀπ' τὴν περιπέτειά τους—πὼς σ' αὐτοὺς χρεωστοῦσαν τὴ σωτηρία τοῦ νησιοῦ καὶ νὰ ζητήσουν ἀνταλλάγματα, ἢ σ' ἀντίθετη περίπτωσι, θὰ ἐνδυνάμωναν τὸ ἀλληλο-

φάγωμα και τὸν ἀλληλοχαμὸ δυὸ φοβερῶν ἐχθρῶν τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον· τοὺς Βενετσάνους δὲν ἔπαυσαν νὰ τοὺς θεωροῦν — ὅπως καὶ ἦταν—τοὺς φορικτότερους ἐχθροὺς τῶν Ἑλλήνων, ἀφ' οὗ αὐτοὶ στάθηκαν ἡ ἀρχὴ τῆς παρακμῆς τους, ἀδιάφορο ἂν τὰ τελευταῖα πηρῆντα χρόνια ἦσαν ἀπ' ἀνάγκη ἀνθρωπινότεροι πρὸς τὸ Κρητικὸ στοιχεῖο, ἀλλὰ τοὺς θεωροῦσαν καὶ πῶς εὐκολοπολέμητους. Μὰ καὶ τελευταῖο πὺ ἀποδεικνύει καὶ δικαιολογεῖ τὴ βοήθεια τῶν Κρητικῶν πρὸς τοὺς Βενετσάνους, εἶναι καὶ τ' ὅτι στὴν Κρήτη εἶχαν συγκεντρωθῆ χιλιάδες πρόσφυγες ἀπ' τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος πὺ κατάκτησε ὁ Τούρκος ἀπὸ τὸ 1453 ὡς ἐπῆσε ἡ Κωνσταντινούπολις, ὡς τὸ 1460 πὺ κατέλαβαν τὴν Πελοπόννησο καὶ ὡς τὸ 1645 πὺ ἄρχισαν οἱ πρῶτοι συστηματικοὶ ἀγῶνες τῶν τούρκων γιὰ τὴν κατάκτησι τοῦ νησιοῦ. Τοὺς πρόσφυγες αὐτοὺς τοὺς βοήθησαν νὰ κατοικήσουν στὰ προάστια τοῦ Μεγάλου Κάστρου, στὰ Τενέδια, στὸ Μαρουλᾶ καὶ στὶς ἄλλες πολιτεῖες καὶ χωριά. Αὐτοὶ πὺχαν παρακολουθῆσει τὸ τί γινότανε ἄλλοῦ, ὅπου ἔμπαινε ὁ Τούρκος, ἤξεραν τί περίμενε τὸ λαό, ἂν οἱ Τούρκοι στερεῶνανε τὸ πόδι τους πάνω στὸ νησί, καὶ τίς σκέψεις τους μὲ φόβους μεγαλοποιημένους καὶ δικαιολογητικούς τῆς προσφυγίας πὺ ζητοῦσαν σ' αὐτοὺς, τίς ἔλεγαν στοὺς ντόπιους, πὺ ἦταν φυσικὸ πὺς αἰσθάνθηκαν τρόμο στὸ πλησίασμα τοῦ καινούργιου ἐχθροῦ. Ἐκτὸς ἀπ' ὅλα αὐτά, τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια εἶχαν γίνει πολλὲς ἐπιγαμίες μέσα στὰ δυὸ στοιχεῖα, καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς Βενετσάνους εἶχαν γίνει κι' ὀρθόδοξοι κι' εἶχαν ἐξελληνιστῆ μὲ τὴν ἐπίδρασι τῶν Κρητικῶν ἀρχόντων πὺ εἶχαν συνδεθῆ μὲ οἰκογενειακοὺς δεσμούς. Νὰ γιατί οἱ δυνατοὶ κι' ὀρητικοὶ τοῦ νησιοῦ κάτοικοι ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ βρέθηκαν στὸ πλευρὸ τῶν πρώτων κατακτητῶν γιὰ νὰ ἀποκρούσουν τοὺς δευτέρους.

ΟΙ ΠΑΛΙΟΙ ΜΙΣΘΟΦΟΡΟΙ

Στὴ μαχητικὴ αὐτὴ συνεργασία δὲν πρέπει νὰ ξεχαστῆ ἕνας ὀλόκληρος προηγούμενος βίος, πὺ οἱ Βενετσάνοι χρησιμοποιοῦσαν τοὺς Κρητικοὺς ὡς μισθοφορικὸ στρατὸ, περίφημο γιὰ τὴν εὐθυβολία του, πὺ πολλὲς φορὲς τοὺς εἶχε δώσει τὴ νίκη, νίκη μὲ μεγάλο εὖρος, ὅπως στὸν πόλεμο τῶν Ἑνετῶν πρὸν τὸν ἡγεμόνα τῆς Πάδουας, τὸ Φραγκίσκο τὸν Α' τὸν Καραρέο, καὶ τὸ 1439 στὴ Λομβαρδία, πὺ ὁ Ἀθανάσιος Σκόρβολος ὁ Καραβίτης μὲ τοὺς συμπατριώ-

τας του, ἐνίκησε τοὺς Λομβαρδοὺς στὴ λίμνη Γκάρντα, πὺχε τραβῆξει τὰ πολεμικὰ του καράβια μὲ τοὺς θαυμασίους σκοπευτὰς τῆς Κρήτης. Ὅπως λέει ὁ Σάθας, «οἱ Βενετσάνοι μὲ μόνους τοὺς Κρητικούς, πολλοὺς πολέμους εἶχαν φέρει σὲ πλήρη νίκη», γιατί ἤξεραν νὰ τοὺς κολακεύουν καὶ νὰ τοὺς περιποιοῦνται. Μιὰ τέτοια σοβαρὰ νίκη πὺ πέτυχε μὲ τοὺς Κρητικούς ἡ Βενετία, ἦταν ἡ περίφημη νίκη τῆς Ναυπάκτου κι' ἄλλες δυὸ δεύτερες, πὺ δείχνουν τὴν ἔξυπνη ἐκμετάλλευσι τῆς Κρητικῆς μαχητικῆς ἐπιτηδειότητος ἀπὸ τοὺς Βενετσάνους. Ἔτσι κ' ἐκούσια, μὰ κι' ἀκούσια βρέθηκαν στενὰ ἀδελφωμένοι στὸν ἀγῶνά τους κατὰ τοῦ Τούρκου κι' ἄρχισαν τὴ συστηματικὴ τους ἀμυντικὴ δρᾶσι. Καὶ στὴ βοήθεια τῶν Κρητικῶν πὺ βρέθηκαν μέσα

ΙΑΚΩΒΟΣ ΤΙΕΠΟΛΟ

Ὁ πρῶτος Δοῦξ Κυβερνήτης τῆς Κρήτης μετὰ τὴν Ἑνετικὴν κατάκτησι.

στὸν Χάνδακα καὶ κείνων πὺτρεξαν ἀπ' ἄλλα μέρη τοῦ νησιοῦ νὰ κλειστοῦν μαζί τους μὲς στὰ φρούρια, μὰ καὶ στὴ βοήθεια τῶν ὀπλαρχηγῶν τῶν Κρητικῶν ὡς τὸ Ματθ. Καλλέργη, τὸ Βάλσαμο, τὸν Πασκῆ, τὸν Καγιάννη, τὸ Μαχαιριώτη, τὸν Βιμπό, τὸν Κάλαιμο, τὸν Εὐμένιο, κι' ἄλλους πολλοὺς, χωριστοῦν πὺς βάσταξαν τὸν ἀγῶνά τους εἴκοσι τέσσερα χρόνια. Μὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς οἱ Βενετσάνοι δέχτηκαν καὶ τὴν ἀυθόρμητη βοήθεια κι' ἄλλων πολλῶν, ὅπως τοῦ ἐμπείρου πυροτέχνη Μαρούδη, τοῦ ἀρχιάτρου Ἀθ. Σκληροῦ, τοῦ πρώην πατριάρχου Ἰωαννικίου Β', πὺ γιὰ νὰ κολακεύσουν τοὺς Ἑλ-

ληγας τοῦκαμαν μοναδικὲς τιμές, τοῦ ἡγουμένου τῆς Ἀγκαράθου Χριστοφόρου, τοῦ Συναῖτη Ἱερομονάχου Εὐμενίου, πὺ ἔδειξε τόσο ἡρωισμό ὅσο κανένας ἄλλος στὸ Χάνδακα, καὶ ἀκόμα κι' ἄλλοι πὺ παραλείπω τὰ ὀνόματα καὶ τὴ δρᾶσί τους. Ἄν ἔλειπε ἡ δύναμις πὺ τοὺς ἔδωκε ἡ Κρητικὴ βοήθεια, ὁ ἀγῶνας τῶν Τούρκων δὲ θὰ βαστούσε εἴκοσι τέσσερα χρόνια, ἀλλὰ θᾶρριχνε στὰ χέρια τους τὸ ποθητὸ

νησί σὲ ἓνα δυὸ χρόνια μέσα. Λαὸς ἄλλως τε ποὺ θρηνεῖ τὸ πάτημα τοῦ νησιοῦ του μὲ τέτοια κραυγὴ πόνου:

« Ἐλάτε Κρητικοί μου γιὰ νὰ δῆτε
Μῦρον ἀπ' τὴν πόλι μυριστῆτε
Δὲν ἦτο αὐτὸ μῦρον νὰ μυρίζῃ
Γιαννιτσαριὰ σουλτάνου ν' καὶ θερίζει.

Μ' ἐπιβουλιὰν ἀρμάδα κατεβάζει
Στὰ Θεοδωροῦ καὶ στοῖς Γωνιὲς ἀράζει, '
Κι' εἰς τὴ στεργιὰ ἐβγήκανε μιὰ νύκτα
Νὰ πάρουσι νερὸ γιὰτι δὲν εἶχα.

Σὰν τὴ μελιτακιὰ ἀρίθμητ' ἦσα
Ἄνάθεμα τὴν ὥρα ποὺ πατῆσα
Στὴ Κρήτη τὴν πανώρηα, τὴν πλουσία
Κι' ὁ Τοῦρκος δὲ θ' ἀφήσῃ ἐκκλησία.

Χωριά πολλά καὶ χώραις θὰ κουρσέψη
Κι' ἀντρογόνα πολλά θὲ νὰ χηρέψη
Ἄχ! καϋμένη Κρήτη ἵπαινεμένη
Ποὺ ἦσουνε στὸ κόσμο ξακουσμένη.

Ἄχ! καϋμένη Κρήτη τὰ χωριά σου
Πῶς ἦλθεν ὁ καιρὸς ποὺ θὰ ρημάξουν!
Νὰ κάμη θέλει σπίτια καὶ σοκάκια
Νὰ βγάλουνε συκιὲς καὶ χορταράκια.

Νὰ βγάλουν ἀστιβίδες κι' ἀγρουλίδια
Νὰ σέρονονται ξένα θεριά καὶ φίδια
Θὰ κάμη καὶ μαννάδες ἀντρειωμένες
Νὰ σέρονουν τὰ μαλλιὰ τους οἱ καϋμένες.

Ἄχ! καϋμένη Μεσσαρᾶ κι' Ἀμάρι
Καὶ ποῦ ν' οἱ κοπελιαῖς κι' οἱ κοπελιάρου!
Οἱ ἄνδρες τοῦ σπαθιοῦ κι' οἱ καβαλάροι!
Ἄχ! καϋμένο Σέλινο καὶ Λάκκοι.

1—Ὁρθὴ ἢ διόρθωσις ποὺ γάνε: ὁ Ν. Β. Τομαδάκης ἀντὶ Γωνιά, Γωνιὲς στὴν ἐπιφυλλίδα ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ κεφάλαιο τοῦτο εἰς τὴν «Ἐλευθέρα Σκέψις». «Ἱστορικά σημειώματα τῆς Μονῆς Γωνιάς» Ν. Β. Τομαδάκης Χανία 1931.

Σφακιὰ καὶ Ἀποκορώνου πολεμᾶρχοι
Ποὺ σκοτωθῆκαν ἄντρες ξακουσμένοι
Ποὺ ἦσανε στὴ Μάλτα ἀναθρεμένοι
Ποὺ σκλάβωσαν κοπέλαις παινεμένας
Ποὺ ἦτανε στὴ Βιένν' ἀναθρεμένας.

Καὶ ποῦ ν' οἱ τόσοι νέοι οἱ γραμματισμένοι
Τὴν Κρήτη ποὺ ἵστολίζαν οἱ καϋμένοι
Σκοτώθηκαν γιὰ τὴ θρησκεία ὅλοι
Καὶ γιὰ τὴ μάννα μας τὴν Κρήτη οἱ δόλιοι!
Κι' ἄλλοι ἔφυγαν καὶ πᾶν' στὴ Βενετία
Στὴ Ζάκυνθο, Κορφοῦς, Κεφαλονία!»

Εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι σύμμαχος στὸν ἐχθρὸ ἓνας λαὸς ποὺ μὲ τόσο πόνο τραγουδᾷ τὴ νέα συμφορὰ του;

ΤΟ ΣΦΑΛΜΑ

Καὶ ὅμως. θὰ μποροῦσε εὐκόλα νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σφάλμα ἢ συμμαχία αὐτὴ τῶν Κρητικῶν πρὸς τοὺς Βενετσάνους. Δὲν ἔπρεπε νὰ γελαστοῦν ἀπ' τὴν καθυστερημένη μαλακότητα τῶν Βενετσάνων, ποὺ δὲν ἦταν παρὰ μαλακότητα ἀδυναμίας καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπηρεαστοῦν ἀπ' τὸν τρόμο τῶν προσφύγων, ἀλλὰ ἔξυπνοι καὶ δυνατοὶ ὅπως ἦταν, θᾶπρεπε γλήγορα νὰ προσανατολιστοῦν πρὸς τὴ σκληρὴ ἀνάγκη καὶ νὰ συνθηκολογήσουν πρὸς τὸν καινούργιο ἐχθρὸ γιὰ νὰ πολεμήσουν τὸν παλιὸ ἢ τοῦλάχιστον νὰ μείνουν σὲ μιὰ ὀργανωμένη οὐδετερότητα μπρὸς στὸν ἀγῶνα ποὺ ἄρχιζε. Μιὰ τους τέτοια δυνατὴ ὀργάνωσις θὰ μποροῦσε εὐκόλα νὰ ὀρίση καὶ σύνορα πολεμικῆς δράσεως μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων, καὶ νὰ προλάβουν τὴν καταστροφή καὶ τὴ μοιρασιὰ τοῦ νησιοῦ.

Ἔτσι θὰ κατόρθωναν νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ προνόμια τῆς ὑποστάσεως των, πρᾶγμα εὐκόλο, ἂν εἶχαν ἀρχηγὸ νὰ τοὺς κατευθύνῃ, ἢ ἂν πιεσμένοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ὁμονοῦσαν σὲ μιὰ κοινὴ ἐνέργεια. Μὰ δυστυχῶς καὶ στὴν περίστασι αὐτῇ, ὅπως καὶ σ' ὅλες τίς ἄλλες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπανάστασι τοῦ Λέοντος Καλλέργη—καὶ σ' αὐτὴν μόνον στὴν ἀρχὴ—δὲν εἶχαν ὁμονοήσει στὴν ἀνάγκη τῆς φυλετικῆς πειθαρχίας.

Ἄν ἐρχότανε σὲ συνεννοήσεις, ὡς ἓνα σοβαρὸ σύνολον ὅμως, κι' ὄχι μεμονωμένο, θὰ κατόρθωναν μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ νὰ καταρτίσουν συστηματικὰ μαχητικὰ σώματα πειθαρχημένα, ὅπως γινότανε

τὴν ἐποχὴ πού πήγαιναν μισθοφόροι, νὰ κάμουν τίς συνθήκῃς τοὺς μὲ τοὺς Τούρκους, νὰ τοὺς βοηθήσουν στὸν κατακτητικὸ κ' ἐκδικητικὸ—κατὰ τὸ θρόνλο τῆς Σουλτάνας τοῦ Ἰμπραήμ—σκοπὸ τους, καὶ βασιζόμενοι ἀργότερα στὰ μαχητικὰ τους αὐτὰ σώματα νὰ ὑποστηρίξουν τίς συνθήκῃς καὶ νὰ προκαλέσουν τὴ φυσικὴ γιὰ τὴν παραβίασί τους ἀδυναμίᾳ τοῦ νέου κατακτητῆ, ἀδυναμίᾳ ἀνάγκης πού φέρνει κάθε συνθήκη, ὄχι μόνο ἀπὸ λόγους ἠθικῆς, μὰ κ' ἀπὸ λόγους πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Νὰ τὸ σφάλμα, πού οἱ θλιβερές του συνέπειες πολὺ γλήγορα ἐφάνηκαν. Βέβαια οἱ τότε συνθήκῃς ἦσαν τέτοιες πού ἀπέκλειαν τὴν ψύχραιμην ἐνέργεια καὶ ἡ ἐπιδρομὴ, τόσο ξαφνικὴ πού γίνηκε, δὲν τοὺς ἀφῆκε τὸν καιρὸ γιὰ σκέψιν ἀνεπηρέαστη κ' ἤρεμη κ' ὅμως τὴ στιγμὴ πού εἶχαν τὰ ἐλεύθερα Σφακιὰ καὶ μπορούσαν μέσα στ' ἀπόθηκτα βουνά τους νὰ μαζευτοῦν καὶ νὰ σκεφτοῦν ἤρεμα ποιὸ ἦταν τὸ συμφέρο τῶν Ἑλλήνων, θάπρεπε νὰ μὴν ἀφήσουν τὸ θρησκευτικὸ τους ρωμανισμό νὰ τοὺς καταπιῇ καὶ νὰ τοὺς ρίψη στὴ φοικτὴ συμφορὰ πού τοὺς ἔοριξε.

Ἄν οἱ Κρητικοὶ δὲν παρεσύροντο ἀπὸ μῖσος πρὸς τοὺς βαρβάρους κατακτητὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Βυζαντίου, ἀπὸ τὸν τρομό τῶν προσφύγων, ἀπὸ τὰ φουσκωμένα λόγια τῶν Βενετσάνων τῆς Κρήτης, πού εἶχαν τότε ἀμεση τὴν ἀνάγκη τῶν Κρητικῶν παλληκαριῶν, κ' ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ τους ρωμανισμό, ἀφεύκτως θὰ κατώρθωναν νὰ περιορίσουν τὴ συμφορὰ τῆς Κρήτης.

1ον Στὴν ἐκπόρθησι τῶν φρουριῶν μόνο καὶ στὸν περιορισμὸ τῶν Τούρκων μόνο μέσα σ' αὐτὰ, ἀφοῦ ὁ ἐκδικητικὸς—ἔστω—σκοπὸς τους θὰ πετύχαινε τὴν κατάληψιν τῶν Κάστρων.

2ον Νὰ πληρώνουν ἓνα ἐλάχιστο φόρο κυριαρχίας στὸ Σουλτάνο γιὰ τὴν ὑπαίθρο, πού εὐκόλα θὰ κατώρθωναν νὰ τοὺς τὴν ἀφήσουν ἐλεύθερη οἱ Τούρκοι παίρνοντάς τὴν ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες Βενετσάνους.

3ον Νὰ μὴν πάθῃ τὸ νησί αὐτὴ τὴν τρομερὴ ἀποψίλωσι καὶ στείρωσι ποῦπαθε καὶ

4ον Νὰ μὴ παρουσιασθῇ μήτε ἓνας κ' ἄν ἐξισλαμισμὸς ὅπως καὶ σ' ἄλλες χῶρες πού κατάκτησαν οἱ Τούρκοι.

Κι' ὅμως:

«Ἀπὸ κακὸ σ' χειρότερο ἐπέσασιν οἱ μαῦροι

Καὶ δὲν κατέχουσι νὰ ποῦν Τούρκοι καλλιὰ ἢ Φράγκοι.

Καὶ Φράγκους καὶ Σαρακηνοὺς, κουρσάρους κ' Ἀλαμάνους

Ἦλους τὸ ἔδοκιμάσασι καὶ Τούρκους κ' Ἀτζιγκάνους».

Ἡ τρομερὰ μοῖρα τοὺς τραβοῦσε σὲ νέα φοικτὴ δοκιμασία.

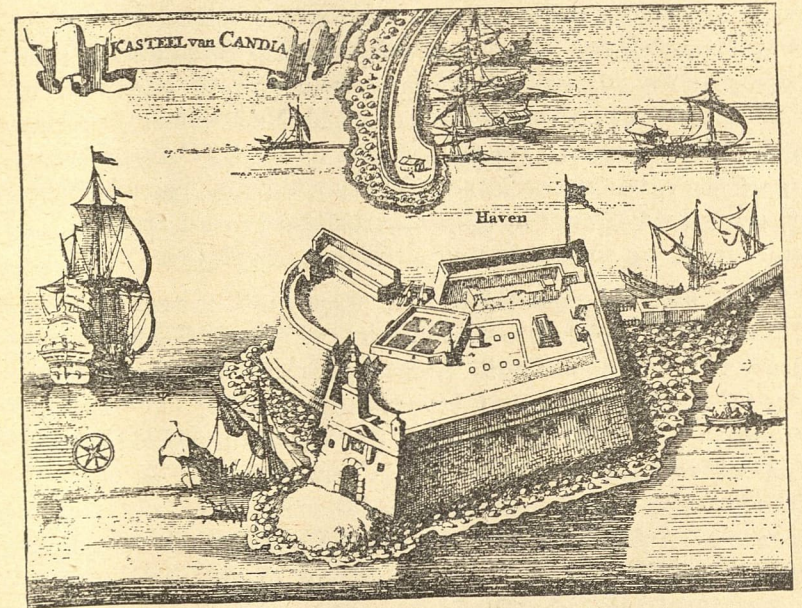
«Κατὰρα πατρογονικὴ ἀπάνω σου τὴν ἔχεις

κ' ἀπὸ τὸν ἓνα βάρβαρο στ' ἄλλοῦ τὰ νύχια πέφτεις».

Μὰ τὸ σφάλμα αὐτὸ καὶ τὰ πικρὰ ἀποτελέσματά του τὰ μειώνει κατὰ ἄλλο, πού μπορούμε νὰ τὸ θεωρήσωμε ὅσον ἀπὸ τὸ Θεὸ σταλμένο γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα τῆς Ἑλληνικῆς γεννιᾶς τῆς Κρήτης.

Ἡ ἘΞ ΟΥΡΑΝΟΥ ΘΕΙΑ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΙΣ

Ἡ ἐξισλαμισμὸς στάθηκε τὸ διῦλιστήριο, ἦταν ὁ λαμπῆρος πού

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΚΑΙ ΜΙΚΡΟΣ ΚΟΥΛΕΣ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΟΣ

κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πολιορκίας του ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

χρειάζοταν γιὰ τὴν ἀγνή Κρητικὴ γενιά, ὕστερα ἀπὸ τὴν νόθευσί της ἀπ' τὴν πανσπερμία πού τὴν κέντριζε σὲ σκληροὺς καὶ πιεστικοὺς αἰῶνες. Ἡ πίεσις αὐτὴ τοῦ νέου κατακτητῆ γιὰ τὸν ἐξισλαμισμὸ τῶν Ἑλλήνων, πρᾶγμα ἀσύμφωνο πρὸς τίς ἐντολὲς τοῦ κορανίου, πού ἐκήρυττε τὴν ἀνεξιδροσχεῖα γιὰ τοὺς μονοθεῖστες Χριστιανοὺς κ' Ἑβραίους, ἦλθεν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μοῖρα—ἀργότερα ἐχαρκτηήρισαν σὲ στιγμὲς ἐνθουσιασμοῦ τὴν ἑλληνικὴ αὐτὴ μοῖρα ὡς «φιλελληνισμὸ» τοῦ Θεοῦ—ὅσον «καθατήριο πῦρ» στὴ φυλὴ μας. Ὁ βίαιος ἐξισλα-

μισμός μᾶς ἔξεκαθάρισε ποιοὶ ἀπ' ὅλους τοὺς σκλαβωμένους εἶχαν ψυχικὴ ἀντοχὴ γιὰ νὰ παλέψουν καὶ ποιοὶ θ' ἀπόμεναν ἀργότερα προζύμι γιὰ τὴ μεγάλη γεννιὰ τῶν Ἑλλήνων, ποὺ μὴ μέρᾳ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, θὰ ἐκαλοῦντο γιὰ τὰ μεγάλα πεπρωμένα. Τὸ ξεκαθάρισμα αὐτὸ, ἢ «διύλις» ἢ ψυχικὴ, ποὺ γίνηκε πάνω στὴ φωτιὰ τοῦ θανάτου στὴν Κρήτη, δὲν ἐγένηκε σὲ κανένα ἄλλο ὑποδουλωμένο Ἑλληνικὸ τμήμα.

ΟΙ ΜΠΟΥΡΜΑΛΑΡ

Τὰ δικαιώματα τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης ἀφανίστηκαν, ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν πίεσι τοῦ πραγματικοῦ κατακτητῆ, μὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ Μπουρμαλάρ ποὺ γίνηκε μουσουλμᾶνος ἀπὸ Βενετσάνος, ἢ Σαρακηνός ἢ Ἄραβας—πάντα ἀπὸ ἓνα τέτοιο εἶχε τὴ ρίζα του—γιὰ νὰ μεταβληθῆ σὲ τοῦρκο μὲ κατακτητικὰ δικαιώματα. Γιὰ κείνο παρουσιάζεται ἡ σοβαρὰ γιὰ τὴν ἐθνικὴ τῆς ζωὴ ἔλλειψις τῶν κοντζαμπάσηδων, τῶν προεστῶν καὶ τῶν δημογερόντων, ποὺ μῆτε ὑπῆρχαν, μῆτε ἐσχημάτισαν τοὺς μελλοντικούς ἐθνικούς πυρῆνες, ποὺ χρειάζόντανε γιὰ τὸ μέλλον τους οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης.

Παρ' ὅλες τὶς προσωπικὲς τους μικροφιλοδοξίες καὶ τὶς ταπεινὲς συμφεροντολογίες ποὺ τοὺς ἔκαναν νὰ γίνονται κάποτε σκληρότεροι τύραννοι κ' ἀπ' τοὺς Τούρκους τοὺς ἴδιους, οἱ κοντζαμπάσηδες κ' οἱ προεστοὶ ἦταν ὁ δυνατότερος πυρῆνας τοῦ ὕλικου ποὺ χρειάστηκε γιὰ τὸ μεγάλο ἀγῶνα σ' ὅλη τὴν ἄλλη Ἑλλάδα. Μὰ ἐνῶ ἢ ἔλλειψις τους εἶχε αὐτὸ τὸ κακό, ἀπ' τὴν ἄλλη ὁ ἐξισλαμισμός κ' ὁ ἐκτουρκισμός μᾶς ξεκαθάρισε τὴν Κρητικὴ γενιά, τὴν Κρητικὴ ράτσα σὰ «Λυδία λίθος» ἐξαιρετικῆς ποιότητος. Κοσμίτισε τοὺς χαρακτήρες. Ξεκαθάρισε τὶς ψυχές. Πῆρε τὰ σκύβαλα. Ἔμεινε ὁ σπόρος ποὺ ξεπέταξε κλαδιὰ καὶ παρακλάδια καὶ σχημάτισε κορμούς ἰσχυροὺς νὰ βαστάξουν τὸ βαρὺ ἐπιστέγασμα.

ΑΡΧΗ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ

Μετὰ τὸ πάρσιμο τῶν Χανιῶν πάρθηκε καὶ τὸ Ρέθυμνο. Οἱ Κρητικοὶ ἀκολοθοῦσαν τὴν τύχη τῶν Βενετσάνων, τῶν συμμάχων τους. Μὰ τὸ πάρσιμο κάθε φρουρίου ἔφερε καὶ στένεμα τῆς ἐλευθερίας τῶν ἔξω χριστιανῶν, ποὺ δὲν ἤξεραν τί νὰ κάμουν, γιὰτὶ δὲν εἶχαν ἓνα χέρι νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ στὸ δύσκολο καὶ σκοτεινὸ στρατὶ ποὺ πέσαν. Νὰ κτυπήσουν; Μὰ ποῦ ἦταν ὁ ὀδηγὸς ποὺ πάντα χρειάζεται σὲ τέτοιες ὥρες; Ν' ἀτονήσουν; Ὁ Τοῦρκος σιγὰ-σιγὰ σὰν χταπόδι ξάπλωνε τοὺς πλοκαμούς του παντοῦ καὶ μὲ τὶς φωλίδες του ἄρχιζε νὰ πιπιλίσῃ τὸ Ἑλληνικὸ αἷμα. Ἀποτυχαιμένους στὴν πρώτη του ἐπίθεσι στὸ Χάνδακα, ξάπλωσε στὴν ὑπαιθρο κ' ἄρχισε τὴ δουλειά του, τὸν ἐξισλαμισμὸ, γιὰ νὰ καλύψῃ τὰ νῶτά του καὶ νὰ ἐντείνῃ ἀργότερα τὴν ἐπίθεσί του στὸ δυνατό φρούριον.

Δυστυχῶς οἱ Κρητικοὶ θάρσεναν, ἴσως στὴν ἀρχή, πὼς κ' ἡ τωρινὴ Τουρκικὴ ἐπιδρομὴ θάταν ὅμοια μὲ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Σουλτάν Σελίμ Β', τὸ 1571, ποὺ κατώρθωσε νὰ πιάσῃ τὸν κόλπο τῆς Σούδας, νὰ καταστρέψῃ τὰ περὶχωρα τῶν Χανιῶν καὶ νὰ πολιορκήσῃ τὸ Ρέθυμνο, μὰ καὶ γλήγορα νὰ φύγῃ, γιὰτὶ ὡς τόσο οἱ Βενετσάνοι ἔστειλαν στόλο καὶ στρατό, κ' ἡ Τουρκικὴ δύναμις κινδύνευε ν' ἀποκλεισθῆ καὶ ν' ἀφανισθῆ πάνω στὸ νησί. Τὸ ἴδιο θάρσεναν καὶ τώρα οἱ Κρητικοὶ πὼς θὰ γινότανε καὶ δὲν ἔσπευσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸ πάλεμα τῶν δύο αὐτῶν μισητῶν ταύρων, ἢ τοῦλάχιστον νὰ ὀργανώσουν τὴ δύναμί τους καὶ νὰ τὴν ἀφήσουν μακριὰ ἀπὸ τὴ φοβερὴ αὐτὴ πάλη δυὸ ἐχθρῶν ποὺ πάλευαν πάνω στὸ κορμὶ τῆς μάννας γῆς τους. Ἄν ἐκτιμοῦσαν καλὰ τὰ πράγματα τότε, δὲν θάταν ἢ στάσι τους αὐτὴ ποὺ ἦταν κ' ἄς τοὺς ἔρχονε ἀργότερα ἢ «Creta Sacra» τὴν εὐθύνῃ τοῦ χαμοῦ τῆς Κρήτης. Μὴ τάχα εἶχαν καμμιά ἠθικὴ ὑποχρέωσι πρὸς τὴν φρικτὴ Βενετσάνικη διοίκησι ποὺ κάθε μέσο μεταχειρίστηκε γιὰ νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὸν ἐθνισμό τους; Ποιὰ ὑποχρέωσι εἶχαν οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς ἀπίστους ψευτοἰπότες τοῦ σταυροῦ, ποὺ δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο παρὰ τυχοδιῶκτες καὶ ληστὲς τῶν ἄλλων Χριστιανῶν; Λίγα ἔπαθε ἢ κακομοιριασμένη Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους αὐτοὺς Φράγκους; Δικαιολογία μπορεῖ νὰ βρεθῆ γιὰ τὸ βάρβαρο τῆς Ἀσίας, μὰ γιὰ τὸ βάρβαρο ποὺ βλογοῦσε ὁ Πάπας τὸ σταυροφόρο σπαθί του, ποιὰ δικαιολογία θὰ μποροῦσε νὰ βρεθῆ σὰν ἐπίεξαν ὅπως ἐπίεξαν Χριστιανικοὺς πληθυσμούς;

Σαστισμένοι τώρα οί χριστιανοί ἔβλεπαν τὸν κατακτητὴ νὰ προχωρῇ «χταπόδι ἐπικίνδυνον» παντοῦ. «Δὲν ἀναζητᾶται ὁ κακὸς σὰν δὲν τύχη ὁ χειρότερος», λέει ἓνα λαϊκὸ ρητὸ. Κ' οἱ Κρητικοὶ ἀναζήτησαν τὸ Βενετσάνο ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή, μὰ ἦταν πιά πολὺ ἀργὰ κ' ὁ πολύτιμος χρόνος εἶχε ἀρχίσει νέα στροφὴ, στροφή μαύρη καὶ ματωμένη γιὰ τὴν Κρῆτη.

Η ΠΥΡΑΜΙΔΑ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΩΝ

Τὴ στιγμή πού ὁ στρατηγὸς Δελῆ Χουσεῖν ἀρχισε πιά συστηματικὴ τὴν πολιορκία τοῦ Χάνδακα, ἡ Κρῆτη ὅλη, ἐκτὸς τῶν Σφακιῶν, καὶ τῶν μικρῶν φρουριῶν Μυλοποτάμου, Κισσάμου, Σελίνου, Γραμβούσας, Σπίνα Λόγγας καὶ Σούδας, ἦταν στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἡ πίεσις εἶχεν ἀρχίσει ἀγρία, γιὰτὶ δὲν ἔκαναν καμμιά διάκρισι Βενετσάνων καὶ Κρητικῶν.

Ὅλες οἱ ἐκκλησίαις ἔγιναν τζαμιὰ στὰ Κάστρα ποῦχαν πάρει, καὶ στὴν πελώρια πυραμίδα ἀπὸ πέντε χιλιάδες χριστιανικὲς κεφαλές, πού οἱ Τούρκοι εἶχαν ἀνυψώσει στὸ Καλάμι γιὰ νὰ τὴν δοῦν οἱ Βενετσάνοι τῆς Σούδας καὶ νὰ τρομοκρατηθοῦν, οἱ περισσότερες ἦταν κεφαλές Κρητικῶν. Αὐτὸ ἦταν τὸ τρομερὸ ξύπνημα τῶν Κρητικῶν πού βρέθησαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐνώσουν τὴν δύναμί τους τελειωτικὰ πιά μὲ τοὺς Βενετσάνους, γιὰ νὰ προλάβουν τὸ γενικὸ τους ἀφανισμό.

Ἐν ᾧ ὁ Δελῆ Χουσεῖν πολιορκοῦσε τὸ Χάνδακα χρόνια ὀλόκληρα, μὲ ἐλάχιστες διακοπές, τόσο ἐλάχιστες, πού δὲν ἄφηναν κἄν τὸ καιρὸ στοὺς πολιορκουμένους ν' ἀνασάνουν, οἱ διωγμοὶ κ' οἱ κατατρομοὶ τῶν χριστιανῶν στὴν ὑπαιθρο, τοὺς ἔκανεν νὰ φεύγουν πρὸς τ' ἀκροβούνια ἢ νὰ καταφεύγουν στὰ Σφακιά, πού πύκνωσαν τότε στὸ διπλὸ τὸν πληθυσμὸ τους ἢ νὰ κλειοῦνται μέσα στὰ μικρὰ φρούρια πού κρατοῦσαν ἀκόμη ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Μεγάλον Κάστρο, τὸ Ἡράκλειο.

Οἱ Λαζοὶ καὶ οἱ Καραμανλήδες ποῦχε φέρει μαζί του ὁ Χουσεῖν καὶ πού τοὺς διάλεξε ὡς τοὺς πιὸ πολεμικοὺς καὶ ἄξιους στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα τῆς Ἀνατολῆς, γιὰ νὰ τοὺς ρίξῃ πάνω στὴν Κρῆτη, ξαπλώθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ σφάζοντες κ' ἀρπάζοντες ὅ,τι μπορούσαν.

Οἱ ἀρχηγοὶ τους, ὁ Χουρσίτ Γσελεπῆς τῶν Λαζῶν κ' ὁ Καραμάν Μπέης ὅπως ἔλεγαν τὸν ἀρχηγὸ τῶν Καραμανλήδων (Καισαρέων), προχώρησαν ὡς τὴν Ἁγία Βαρβάρα, στὸν Ἅγιο Θωμᾶ, στὰ Πραιτώρια καὶ στὴν Πόμπη καὶ τὰ κατάλαβαν κ' αὐτὰ ὅπως καὶ ὄλες τὶς ἐπαρχίες πού πέρασαν ὡς πού νὰ φτάζουν στὴ Μεσσαρά.

Τότε, ὅπως εἶναι πιά ἐξακριβωμένο, διάλεξαν τὰ δέκα χωριά τοῦ Ἀμαρίου, ἀπὸ τὴ Λοχριά ὡς τὴν Κρούα Βρούση, μὲ τὸ Βαθειακὸ κέντρο τους, γιὰ μόνιμή τους κατοικία κ' ἀπὸ τότε ἡ μεσαία Κρῆτη ἀρχισε νὰ πληρώνῃ τὸ φόρο τοῦ αἵματος στὸν ἀγριο λαὸ τῆς Ἀμπαδιάς, πού σφαλερὰ τὸν φέρουν οἱ ἱστορικοὶ μας κ' οἱ χρονογράφοι ὡς Βενετσάνικο λαὸ ἐξισλαμισμένο ἢ ὡς ἀπομεινάρια τῶν Σαρακηνῶν. ¹

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΙ

Ὅσο προχωροῦσαν οἱ Τούρκοι πρὸς τὴν ὑπαιθρο, τόσο καὶ ἡ ἀγωνία τῶν Χριστιανῶν μεγάλωνε, γιὰτὶ ἡ πίεσις γιὰ τὸν ἐξισλαμισμό τους γινότανε πιὸ βαρειά. Οἱ χριστιανοὶ προετοιμασμένοι ἀπὸ μιὰ ἄσκηση αἰῶνων, κρατοῦσαν στερεὰ τὴ θρησκεία τῶν προγόνων τους κ' ἐγκαρτεροῦσαν περιμένοντας, ἔστω κ' ἀκαθόριστα, βοήθεια ἀπὸ κάπου. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τότε πιά συνειδητὰ ἀρχισαν νὰ βοηθοῦν τὸν ἀμυντικὸ ἀγῶνα τῶν Βενετσάνων.

Κι' ὅμως, ἐν ᾧ οἱ Κρητικοὶ ἐγκαρτεροῦσαν στὴν πίεσι τῶν Τούρκων, πολλοὶ ἀπ' τοὺς ἰσχυροὺς Βενετσάνους πού ἦταν φεουδάρχες στὴν ὑπαιθρο, ἀπὸ τότε, καὶ προτοῦ ἀκόμη ξεκαθαριστῆ ἂν ἡ νίκη θᾶταν τελειωτικὰ μὲ τοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὸν πλοῦτο τους καὶ τὴν ἰσχύ τους, κατώρθωσαν νὰ παρουσιάσουν στοὺς ἀλλόπιστους κατακτητὲς, σὰν κάτι ἐξαιρετικὰ ὑποβοηθητικὸ τοῦ σκοποῦ των, τὸν ἐξισλαμισμό τὸ δικό τους καὶ νὰ πετύχουν, ὄχι μόνον ἐλευθερία, μὰ καὶ προνόμια καὶ ἰσχύ τέτοια, πού γιὰ νὰ τὴν διατηρήσουν ἐπέιξαν μὲ κάθε τρόπο κείνους πού δὲν ἤθελαν νὰ τοὺς ἀκλουθήσουν

1—Πιθανὸν τὸνομα Ἀμπαδιά νᾶναι ἀπ' τὸ λατινικὸ Abadia ὅπως ὑποστηρίζουν πολλοὶ ἱστορικοὶ. Ὁ λαὸς ὅμως τῆς Ἀμπαδιάς ἀναντίρρητα εἶναι ἀπομεινάρια τῶν Λαζῶν, πού κ' αὐτοὶ εἶχαν ἐκτουρκισθῆ ἀπὸ χριστιανούς τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῶν Καραμανλήδων ποῦρθαν καὶ κατέλαβαν τὰ μέρη αὐτὰ τὸ 1654 κ' ἀπόμειναν ἐκεῖ διατηρήσαντες ὅλη τους τὴν ἀγριότητα. Τοῦτο ἄλλως τε βγαίνει κ' ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ ἀρχεῖο πού τόσο στοργικὰ φυλάσσει τώρα καὶ χρόνια στὸ Ἡράκλειο ὁ Γ. Οἰκονομίδης καὶ πού διατηρεῖ τὰ τουρκικὰ ἐγγράφα ἀπὸ τὸ 1665 δηλ. ὅταν οἱ Τούρκοι βρισκόντανε ἀκόμα ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνδακα, ὡς τὸ 1898. Τὸτι εὐκόλα πέφτει ὁ ἰσχυρισμὸς κείνων πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ἀμπαδιά εἶναι παραφθορὰ τοῦ ἀραβικοῦ Μάμπια (κάμπος, πεδιάς) καὶ τ' ὅτι οἱ Ἀμπαδιῶτες ἦσαν λαὸς πού ἀπόμεινε ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς καὶ κρατήθηκε ἑφτακόσια τόσα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Σαρακηνῶν ὡς τὸ 1669, εὐκόλα φαίνεται καὶ δὲν ἀξίζει οὔτε νὰ συζητηθῆ. Λαὸς μὲ τόσο φανατισμὸ δὲν μπορούσε νὰ φαίνεται κομισμένος ἑφτακόσια ὀλόκληρα χρόνια καὶ νὰ περιμένῃ τοὺς ὀμόπιστους του μὲ προφητικὴ διαίσθησι κ' ἀντοχή, γιὰ νὰ ξαναγυρῆ στὴν ξεχασμένη παλιὰ θρησκεία.

στην ἀλλαξοπιστία τους. Πρῶτα-πρῶτα γιὰ νὰ δείχνουν μὲ τὴν πλαστή τους αὐτὴ ἀφοσίωσι στὴ νέα τους θρησκεία, πίστι ἄξια γιὰ πλούσια ἀνταλλάγματα καὶ δεύτερα γιὰτὴν δὲν ἤθελαν γύρω τους νὰ βρῖσκται μῆτε ἓνας κἂν χριστιανὸς ποὺ μὲ τὴν παρουσία του νὰ τοὺς θυμίζῃ τὴν ἀνανδρότητα ἀστάθεια. Μὰ κι' ἐκτὸς ἀπ' αὐτὲς τίς δυὸ αἰτίες ἦταν καὶ τὸ ἄμεσο συμφέρον ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ εἶναι σκληροὶ γιὰ νὰ βρίσκουν ραγιαδες γι' ἀγαραεῖες εὐκολώτερα, πράμμα ποὺ δὲν μπορούσαν νάχουν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας στὰ τελευταῖα χρόνια ποὺ δὲν εἶχαν μῆτε «φαμέγιους» μῆτε «βιλάνους».

Τὰ πρῶτα μαρτύρια τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ἄρχισαν ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀλλαξοπιστεμένους. Αὐτοὶ οἱ Μπουρμαλά, ὅπως τοὺς ἔλεγαν κι' οἱ γνήσιοι Τοῦρκοι, ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ μετέβαλαν τὸ πολυπαθο νησί, ποὺ οἱ ἴδιοι ὡς Βενετσάνοι ἐπίεζον αἰῶνες δλόκληρους, σὲ τόπο μαρτυρίου καὶ θρήνου κάτω ἀπὸ τὴν σκληρότητα τους πίεσι. Τὰ ἴδια κακοῦργα χέρια εἶχαν ἀλλάξει πίστι κι' ἔθνισμὸ καὶ πίεζαν πρῶτα σ' ἅν Βενετσάνοι κ' ὕστερα σ' ἅν Τοῦρκοι.

Πρωτοῦ ἀκόμα στερεωθῆ ὁ νέος τύραννος ἀρχίζει τὸ καινούργιο φρικτὸ μαρτύριο τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης.

«Κόφτεται ἡ πέτρα μὲ σκοινί, τὸ σίδερο σηπιάται
Καὶ χαρακῶνει τὸ νερὸ καὶ ἄνθρωπος καταλύεται.
Ζῶα, πουλιά, σκοτώνονται, τὰ ψάρια κνηγοῦσι
Λιοντάρια κι' ἄγρια θείρια μὲ τέχναις τὰ νικοῦσι...»

Θρηνεῖ στὸ τραγοῦδι του ὁ Μπουνιαλῆς.¹ Μὰ ὁ θρηνὸς του εἶναι τόσο καθυστερημένος! Ἡ Κρήτη ἀπὸ τὴν μιὰν ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη σπαράζεται καὶ πιότερο οἱ πολιορκημένοι μέσα στὸ Μεγάλο Κάστρο, ποὺ ἀναγκάζονται νὰ παλεύουν νύκτα μέρα τὸν πεισματωμένο ἀπὸ τὴν μακροχρόνια πολιορκία ἐχθρὸ.

ΜΑΤΑΙΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ

Περνοῦν ἀπὸ τὸ Μεγάλο Κάστρο οἱ Καστελλάνοι, οἱ Κουϊρίνοι, ὁ Μωπασαί, ὁ Γιλ ντ' Ἄς, ὁ Μαρά, ὁ Γοιμάνι, ὁ Δὲ Σάν Ἄνδρε, ὁ Μαρκήσιος Μομπρούν, ὁ Μοροζίνης, ὁ Λουίτζι Ἐρμος, ὁ Κόμης Μάρκος καὶ προσπαθοῦν νὰ δυναμώσουν τὴν ἀδυνατισμένη πιά Βενετικὴ δύναμι, μὰ κάθε προσπάθειά τους αἰσθάνεται τὸ ἐχθρικὸ

1—Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλῆς ὁ Ρεθύμιος. Ποίημα τοῦ 1698 ἔκδοσις διορθωμένη τοῦ Κ. Σάθα.

πεῖσμα καὶ τίς ἀτελείωτες ἐπικουρίες του, κι' ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς σκοτώνονται κι' ἄλλοι φεύγουν μπρὸς στὸ βέβαιο ὄλεθρο.

Μιὰ ἀπόπειρα ἀμελέτητη τὸ 1660 τοῦ Μοροζίνη ποῦβγαλε στὸν Ἀποκόρωνα Γάλλους μὲ τὸν Ἀλμερῖνο καὶ ξεσήκωσε τοὺς Κρητικούς γιὰ νὰ τοὺς ἀφήσῃ γλήγορα ἀπροστάτευτους στὰ χέρια τοῦ νέου στρατηγοῦ τῶν Τοῦρκων Μεχμέτ Πασᾶ τοῦ Κατριτζόγλη, γίνεται αἰτία νέου χαμοῦ τῶν Χριστιανῶν ποὺ μπορούσαν νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸν νέο ἄγριο κατακτητή.

ΛΕΥΚΗ ΥΠΟΤΕΛΕΙΑ

Στὸ διάστημα αὐτὸ καὶ τὰ Σφακιά, τὰ πάντα ἐλεύθερα κι' ἀσύδοτα ἀπὸ τὸν κατακτητή, ἀναγκάζονται προτοῦ ἀκόμη πάρη τὴν φόρμα τῆς ἡ Τουρκικῆς κατοχῆ πάνω στὴ Κρήτη, νὰ δεχθοῦν μιὰ φορολογία πέντε χιλιάδες γρόσια τὸ χρόνο, φόρο ποὺ ἡ Σουλτάνα, ποὺ πῆρε στὴν προστασία τῆς τὴν πυρωμένη αὐτὴ ἐπαρχία, γιὰ νὰ δείξῃ πὼς ὁ φόρος ποὺ θὰ πλήρωναν δὲν ἐγινότανε γιὰ καταπίεσι μὰ ἀπὸ ἀνάγκη πολιτικῆ, τὸν χαρίζει στὰ τεμένη τῆς Μέκκας καὶ Μεδινᾶς, γιὰ νὰ ἀφαιρεθῆ κι' αὐτὸς ἀργότερα, ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ νὰ καταντήσῃ σὲ δυὸ φορτῖα χιόνι ἀπ' τὰ Σφακιανὰ βουνά. Τὸ χιόνι αὐτὸ ἦταν ἡ λευκότερη ὑποτελεία πρὸς τὸ σκληρὸ γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους Χριστιανούς κατακτητή, ποὺ ὁ ἴδιος τὴν πρότεινε στοὺς ἡρωϊκοὺς Σφακιανούς, γιὰ νὰ τοὺς δείξῃ τὴν ἀγάπη του, ἐν ᾧ πραγματικὰ αὐτὴ δὲν ἦταν τίποτα ἄλλο παρὰ μία ἐκδηλωμένη ἀδυναμία μπρὸς στὸν ὄγκο τῆς ψυχικῆς ρώμης τῶν Σφακιανῶν, μὰ καὶ μπρὸς στὸ ὕψος τῶν δύσβατων βουνῶν τους ποὺ δὲν εἶχε καιρὸ, μῆτε ὄρεξι, ἀλλὰ μῆτε κἂν συμφέρον νὰ τὸ μετρήσῃ ἀναβαίνοντάς το.

Ἡ ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΕΥΓΕΝΙΑ

Οἱ ἱστορικοὶ κάνουν σύγχυσι στὸ θρόνο τῆς Σουλτάνας τοῦ Ἰμπραήμ, ποῦπιασαν οἱ Μαλτέζοι ληστοπειραταὶ μαζί μὲνα μικρὸ της γυιὸ σ' ἅν πῆγαιναν στὴ Μέκκα γιὰ προσκύνημα, μὲ τὴν ἱστορία τῆς κόρης τοῦ Παπᾶ Βορειᾶ ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο, τῆς Εὐγένειας, ποῦγινε γυναῖκα τοῦ Σουλτάν Μεχμέτ τοῦ Δ'. Ἡ λαϊκὴ μοῦσα τραγοῦδᾶ:

«Μιὰν Κυριακὴν καὶ μιὰν ἀυγή, μιὰν ἑορτὴ μεγάλη
Ἐπῆραν τοῦ Παπᾶ—Βορρεῖα ταῖς τρεῖς του θυγατέρας.
Στὴν Κρήτη σκλαβωθήκανε, μὲ τὰ καρᾶβια φεύγουν
Κι' ἡ μάνα, Κύρης κι' ἐδικοί, κλαῖνε καὶ δὲν ἀρνεύουν.

Τὴν πρώτη τὴν καλλίτερη, τὴν ἄσπρη περιστέρα
 Μὲ τὸ ἄδερφίδες τῆς τῆς δυὸ στὴν Πόλι ταῖς ἐφέρα.
 Δέκα Πασσάδες ταῖς λαλοῦν καὶ δέκα Βεζυράδες
 Καὶ δεκοκτὼ Ρεῖζηδες τοῦ Βασιληᾶ ταῖς πῆγαν.
 Τὴν μιὰν ἐπῆρεν ὁ Πασσᾶς, τὴν ἄλλην ὁ Βεζύρης
 Καὶ τὴν ὀλοκαλλίτερη ὁ Βασιληᾶς τὴν πῆρε.
 Κι' ὄντες τὴν ἀνεβάζανε στοῦ Βασιληᾶ ταῖς σκάλας
 Ἐτρέχανε τὰ μάτια τῆς ὡσὰν τῆς κουτσουναράς.
 Στρέφει ἔμπρὸς κι' ὀπίσω τῆς νὰ δῆ ἄπο τοὺς δικούς τῆς
 Κιανένα δὲν ἐγνώρισε μόνο τὸν ἀδελφὸ τῆς!
 Ἄμ' ἀδελφέ μου, στὸ καλὸ καὶ στὴν καλὴ τὴν ὥρα
 Ὅπου νὰ ραῖν ἢ στράτα σου τριαντάφυλλα καὶ ρόδα!
 Χαιρέτα μου τὴ μάννα μου, προσκύνᾳ μου τὸν κύρη
 Καὶ πέ του πὼς ὁ Βασιληᾶς γυναῖκά του μὲ πῆρε.
 Θέλει γενιὰ Χριστιανικὴ καὶ φλέγ' ἀπὸ τὴν Κρήτη
 Μ' ἀφήνω καὶ παραγγελιὰ τῶν ἐδικολογιῶ μου
 Νὰ πολεμοῦνε τὴν Τουρκιὰ καὶ νὰ τήνε ζυγώνουν.
 Γιατ' ἦρθενε μ' ἐπιβουλιὰ σκλαβώνει καὶ Τουρκεύει
 Καὶ σὰν τὸ χάο' ἀλύπητα σκοτώνει μακελεύει.
 Τὴν ἀδελφή μου τὴ Ζαμπιὰ μὴ μοῦ τὴ χαιρετήξῃς
 Γιατὶ μοῦ καταρροῦτανε Τοῦρκος νὰ μὲ φιλήσῃ.
 Νὰ κάμω Τούρκους ἐδικούς καὶ τὸν Πασσᾶ κοινιάδο
 Καὶ τὸ μεγάλο Βασιληᾶ ἄντρα νὰ τόνε πάρω.
 Καὶ πιάστηκε ὁ λόγος τῆς, σὰν τοῦ Μητροπολίτη
 Σὰν τοῦ Παπᾶ ὄντες λειτουργᾶ, τοῦ Διάκου ὄντες διαβάξῃ...»

Ἄπ' τὸ τραγοῦδι αὐτὸ κι' ἀπὸ ἄλλες ἱστορικὲς πληροφορίες
 βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ Εὐγενία ἔγινε Σουλτάνα τοῦ Μεχμέτ
 μὲ τὸνομα Χουγκιάδ Ἀζακῆ¹ ἢ Ρεβιὰ Χασεκῆ καὶ πρὸς χάρι τῆς ἀργό-

1—Ἀπὸ τὸνομά τῆς λέγεται ὅτι μετωνομάστηκε ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος εἰς
 Χουγκιάδ Τζαμί. Κι' ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ Κιοπρουλοῦ Πασσᾶς
 ἔδωκε τὸνομα Χουγκιάδ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος τοῦ Μεχμέτ εὐθὺς
 μετὰ τὸ πρῶτο προσχύνημα ποῦκαμε μετὰ τὴν ἐκπόρθησι. Καθὼς ἐπίσης ἀνα-
 φέρουν μερικοὶ ὅτι ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος ἐκτίστηκε ἀπὸ τὸν Πάπα Ἀλέξαν-
 δρο Ε'. Ὄταν ὁ Πάπας ἦλθε ἀπ' τὸ Μεραμπέλλο κι' ἐσποῦδαζε στὴ Μονὴ
 τῶν Φραγκισκανῶν, ὅπου σήμερο τὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου
 Φραγκίσκου ἦταν κτισμένος μέσα στὸν περίβολο καὶ βᾶσταξε ὡς τὸ σεισμὸ τοῦ
 1856. Ἄπ' τίς πέτρες τοῦ ἀργότερα ἐκτίστηκε ἀπὸ τὰ θεμέλια τὸ Βεζιὸ Τζα-
 μισὴ πάνω στὸ χῶρο τοῦ παλαιοῦ Ἁγίου Τίτου, ποῦ ἦταν ὁ καθεδρικός μητρο-
 πολιτικός ναὸς τῆς ἐποχῆ τῶν Βενετσιάνων. Τὸ Τζαμί Χουγκιάδ ποῦ εἶναι
 τώρα ἐφορτεῖο τοῦ Μουσείου ἦταν τὸ παλιὸ «διακονεῖο» τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου
 καὶ τὸ μετέτρεψαν σὲ τζαμί μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ πρώτου.

τερα δόθηκαν τὰ προνόμια στὰ Σφακιὰ καὶ πὼς αὐτὴ ἡ ἴδια ἀφιέρωσε
 τὸ φόρο τῶν πέντε χιλιάδων γροσιῶν στὴ Μέκκα, ἀκριβῶς γιὰ νὰ κάμῃ
 ἀργότερα ἐλαφρότερη κι' εὐκολώτερη τὴν κατάργησί του, ὅπως κι' ἔγινε.

Ἡ πολιορκία πιά εἶχε βασιτάξει δέκα ἐννιά χρόνια. Ἡ Βενετία
 ἦταν κουρασμένη
 καὶ οἱ Τοῦρκοι πε-
 ρισσότερο ἀγριε-
 μένοι. Ὁ ἴδιος ὁ
 Μέγας Βεζύρης
 Κιοπρουλῆς θέ-
 λησε νὰ δώσῃ ἕνα
 τέλος στὴν πολιο-
 ρκία αὐτὴ κι' ἐρ-
 χεται στὴν Κρήτη
 μὲ νέα δύναμι δι-
 αλεκτὴ τὸ 1667,
 ὕστερα ἀπ' τὴ
 συνθηκολόγησι
 τῶν Τούρκων
 πρὸς τοὺς Αὐ-
 στριακοὺς.

Ἡ ὁργὴ τοῦ
 Σουλτάν Μεχμέτ
 μὲ τὴν ἐκνευρι-
 στικὴ αὐτὴ προσ-
 πάθεια τοῦ στρα-
 τοῦ του, τὸν εἴ-
 χαν φέρει σὲ τέ-
 τοια θλίψι ποῦ
 εἶχε ἀπαγορεύσει

μὲ ποινὴ θανάτου νὰ τοῦ μιλήσουν πιά γιὰ τὴν Κρήτη καὶ
 γιὰ τὴν πολεμικὴ ἐκεῖ δρασι τῶν Τούρκων. Ὡς τότε εἶχε κρε-
 μάσει τρεῖς ἀρχιστρατήγους ἀπὸ κείνους ποῦ εἶχαν πάει στὴν Κρήτη
 καὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ πάρουν τὸ Χάνδακα. Ἀφῆκε τὸν Κιοπρου-
 λοῦ νὰ κάμῃ ὅ,τι θέλει κι' ἀπὸ κείνη τὴν ἡμέρα δὲν ξαναμίλησε πιά
 γιὰ τὴν Κρήτη ὡς τὴν ἡμέρα ποῦ ὁ Κιοπρουλῆς μπῆκε στὸ Χάνδακα.
 Ὁ μάγειρός του τότε τοῦ τῶγραψε παραθέτοντάς του ἕνα γλυκὸ στὸ
 γύρο τοῦ πιάτου ποῦ τοῦ τὸ σέρβισε στὸ παλάτι μέσα τῆς Ἀνδριανου-

ΘΩΜΑΣ ΜΟΡΟΖΙΝΗΣ

Ἐνετὸς ναύαρχος, ὑπερασπιστὴς τοῦ Ἡρακλείου.
 Ἐκαίε τὴν περίφημη ἔξοδο τῆς 9ης Νοεμβρίου 1667
 κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ τὸν Με-
 γάλου Βεζύρη Μεχμέτ Κουπρλίη. Ὁ Μοροζίνης ἦταν
 ὁ τελευταῖος Κυβερνήτης Κρήτης.

πόλεως. Δὲν τόλμησε νὰ τοῦ το πῆ μὲ τῆ φωνή του, γιατί κινδύνευε ἡ ζωὴ του.¹

Ἀτέλειωτες ἐπιθέσεις ἀπὸ τοὺς πολιορκητάς, μὰ κι' ἀτέλειωτες ξαφνικὲς ἀντεπιθέσεις ἀπ' τοὺς πολιορκουμένους μεταβάλλουν τὰ γύρω χωράφια τοῦ Κάστρου σὲ γεμάτα σταυροὺς νεκροταφεῖα καὶ λίγο παραπέρα σὲ δάσος ἀπὸ μεζαρόπετρες.

Ὁ Μαρκήσιος Βυλλὰν καὶ πὺ ὕστερα ὁ ἴδιος ὁ Μοροζίνης ἀγωνίζονται μ' ἀπόγνωσι κι' ὅμως ὁ πολιορκητὴς ἐξακολουθεῖ καὶ κάθε μέρα μεγαλώνει τὸ πείσμά του. Ἔρχονται νὰ τοὺς βοηθήσουν Ἴταλοι, Γάλλοι, Γερμανοὶ κι' ἀπὸ παντοῦ τρέχουν Ἕλληνες νὰ ἐνδυναμώσουν τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Χάνδακα πὺ μάχονται σ' ἀπεγνωσμένο ἀγῶνα, μὰ ἡ βοήθειά τους χάνεται μπρὸς στὸν ὄγκο καὶ τὸ πείσμα τῶν Τούρκων.

Ὁ Ντὲ λὰ Φεϊλλὰντ ἀναγκάζεται νὰ φύγη πίσω στὴ Γαλλία, ὁ Δούκας τοῦ Μπορὼφ σκοτώνεται, ὁ Δούκας ντὲ Νοάγ, ὁ Στρατηγὸς ντ' Ἀλμεράς, ὁ ἱππότης ντὲ Βουίγιὸν, ὁ Δούκας τοῦ Σοαζέλ κι' ἄλλοι πολλοὶ φεύγουν, γιατί βλέπουν πὺς ὁ ἀγῶνας τοῦ Μεγάλου Κάστρου παρ' ὅλη τὴ συμφορὰ πὺ κάθε ἐξοδο τῆς φρουρᾶς του φέρνει στὸν πολιορκητὴ ἐχθρό, εἶναι καταδικασμένος ν' ἀποτύχη. Ἕνας ἀξιωματικὸς Γάλλος ἀπὸ κείνους πὺ ἔζησαν ἀπὸ τὴν πολιορκία γράφει: «Ἀξιοθρήνητη εἶναι ἡ κατάστασις πὺ φτάσε ἡ πόλις αὐτή. Οἱ δρόμοι εἶναι σκεπασμένοι ἀπὸ κομμάτια ὀβίδες, ἀπὸ σφαῖρες, ἀπὸ βολίδες. Δὲ βρίσκεται μιὰ ἐκκλησιὰ μῆτε κἂν ἓνα σπίτι πὺ νὰ μὴν ἔχη τοὺς τοίχους του τρυπημένους ἀπὸ ὀβίδες ἢ νὰ μὴν ἔχη γίνει ἐρείπιο ἀπὸ τὸν ἀδιάκοπο βομβαρδισμό. Παντοῦ μιὰ τρομερὴ δυσσομία καὶ παντοῦ σκοτωμένοι ἢ σακατεμένοι μαχητές. Δὲν εἶναι σκοπὸς τῆς ἱστορίας μου οἱ λεπτομέρειες τοῦ ἀγῶνος τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βενετάνων γι' αὐτὸ περιορίζομαι νὰ προσθέσω μόνο πὺς ἅμα ἔφυγαν οἱ ἐπικουρίες πὺχαν σταλεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὸ Μοροζίνι, τὸν

1—Ὁ Γ. Οἰκονομίδης μοῦ συνεπλήρωσε τὴν πρώτη μου δημοσίευσί με τὰ ἐξῆς: Ὁ Σουλτάνος Μεχμέτ Δ' κατὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου Χάνδακος εὐρίσκειτο ὄχι εἰς Ἀνδριανούπολιν, ἀλλὰ εἰς τὸ Βυζαντινὸν ἀνάκτορο, τοῦ Γκιουλ Χανὲ (Οἶκος Ροδῶν) καὶ

2) Ὁ ἀρχιμάγειρος ἀνήγγειλε τὸ μέγα γεγονός διὰ τῶν κατωτέρω στίχων γύρω ἀπὸ τὸ σαγάνιον ἐδέσματος παρατεθέντος εἰς τὸν Σουλτάνον διότι δὲν ἐτόλμησε κατόπιν τῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς του νὰ τὸ ἀναφέρει προφορικῶς:

«Σαγάν ἄλτιντᾶ τριτ μπὴν σεκσεντὲ
φτέχ ὀλουντοῦ Κολεά Κάντια Γκιριτ»

Ἦτο: «Υπὸ τὸ σαγάνιον εὐρίσκειται τὸ ἐδεσμα Τιριτ. Εἰς τὸ 1080—(1660) κατελήφθη τὸ φρούρον τοῦ Χάνδακος Κρήτης»

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ
Τὸ σχέδιον τῆς πόλεως καὶ φρουρίου τοῦ Χάνδακος
ἀπὸς ἕνα ἑπίτομο σχέδιον ἀπὸ τοὺς Τούρκους

πόλεως. Δεν τολμῶντες ἰσχυρῶς ἐπιτείνειν τὴν πόλιν, ἵνα κινδυνεύει
ἡ ζωὴ τῶν

Ἀγροκόωντες ἰσχυρῶς ἐπιτείνειν τὴν πόλιν, ἵνα κινδυνεύει
ἡ ζωὴ τῶν

ἰσχυρῶς ἐπιτείνειν τὴν πόλιν, ἵνα κινδυνεύει
ἡ ζωὴ τῶν

ἰσχυρῶς ἐπιτείνειν τὴν πόλιν, ἵνα κινδυνεύει
ἡ ζωὴ τῶν

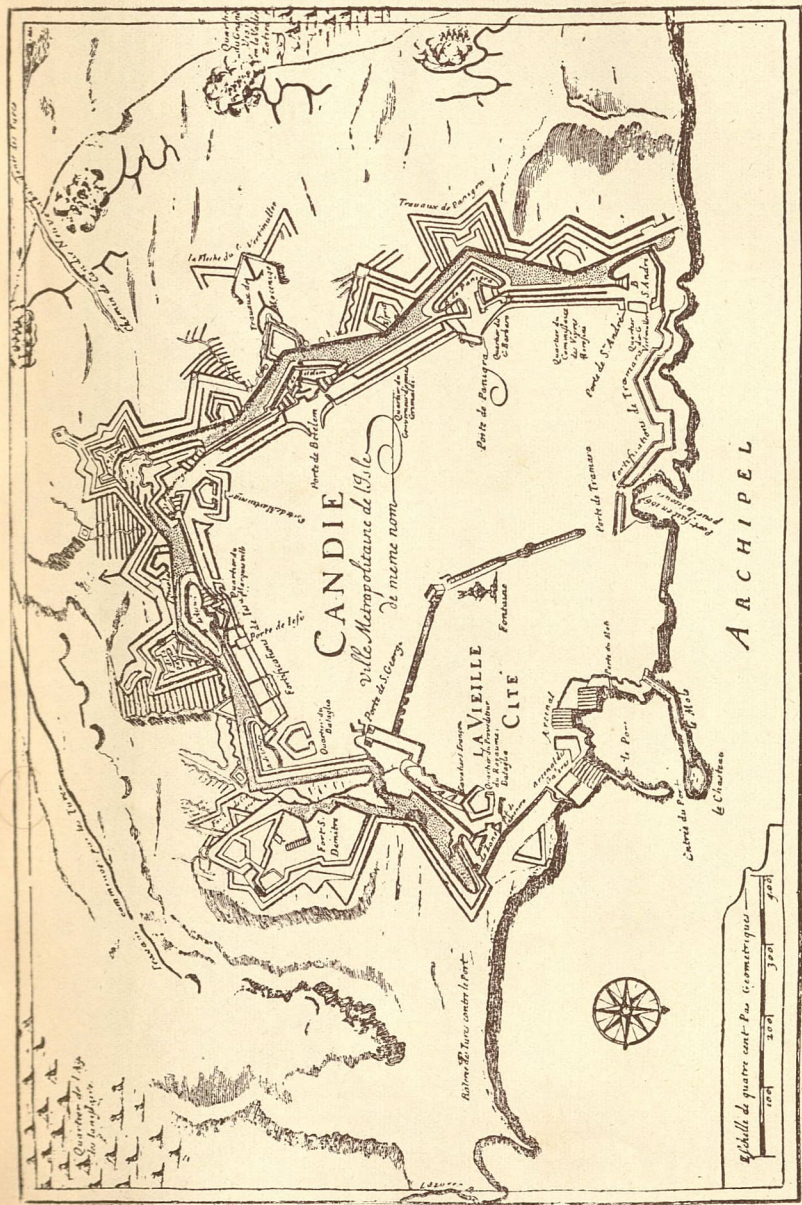
ἰσχυρῶς ἐπιτείνειν τὴν πόλιν, ἵνα κινδυνεύει
ἡ ζωὴ τῶν

1—Ὁ Γ. Οὐρανοῦδης ἀπὸ τὴν πόλιν τὴν πρώτην μου δημοσίησιν μετὰ τῆς
Ὁ Σουλτάνος Μεχμέτ Ἰβραὴμ ἡ ἀλωση τῶν φρουρῶν Χάνδακος τῆς
ἀπὸ εἰς Ἀνδριανόπολιν ἀπὸ εἰς τὸ Βυζαντινὸν ἀνατολὸν τοῦ Γραφ. Κανέ (Ὁλγος Ραδών) καὶ

2—Ὁ ἀρχιστράτηγος ἀγγέλλει τὸ μέγα γεγονός δια τῶν κατατόπων πλὴτων
χωρῶν ἀπὸ τὰς εἰς ἀνὸν ἀδελφῶν παρατεθέντος εἰς τὸν Σουλτάνον ὅτι δὲν
ἐτοιμῆς κατὰ τὴν τῆς ἀταξορρυθμίας διαταγῆς τῶν εἰς τὸ ἀνατολὸν προσηρῶν.

Συμὸν ἄλλοι πρὸς μὴν σὶς οὐκ
μετὰ ὀλοῦντοῦ Κολέα Κάνας Γραφ.

Ἦτος Ἰσὸν τὸ σὶς ἀπὸν εἰς ἀπὸν τῶν εἰς τὸ 1083—(1663)
κατελήθη τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος Κοήτης.

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ
Τὸ σχέδιο τῆς πόλεως καὶ φρουρίου τοῦ Χάνδακος
ὅπως ἦτο ὅταν ἐπολιορκεῖτο ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

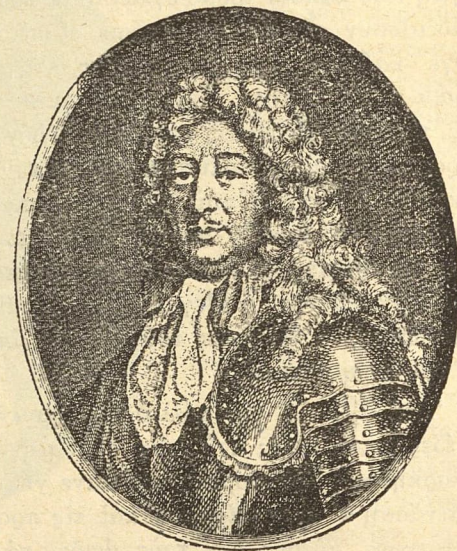
ἀμυντικὸν πόλεμον κρατοῦσαν μόνοι οἱ Βενετσάνοι φρουροὶ καὶ οἱ Κρητικοὶ καὶ πὼς τὶς τελευταῖες δυὸ ἐξορμήσεις τὶς ἀρχήγευε ὁ ἱερομόναχος Εὐγενικός, ὅσπου ἡ φρουρά, τελείως ἐξητλημένη, δὲν μποροῦσε νὰ ἐπαρκέσῃ μήτε καὶ νὰ στίξῃ βάρδιες τῶν φρουριῶν. Τὸ Μεγάλον Κάστρο, μισοχαρασμένο, καὶ τὰ πάντα σὲ μιὰ κατάστασι φρικτῆ.

Ἔτσι εἶχε καταντήσει ἡ πολιτεία σὰν ὁ Μοροζίνης καὶ ὁ Κιοπρουλοῦ Πασσᾶς συνθηκολόγησαν γιὰ τὴν παράδοσί της. Μὲ τὴν τραγικὴν σύμπτωσι νὰ συζητοῦν τὴν σύμβασιν ἀπὸ μέρος τῶν Τούρκων ὁ Νικουσίος καὶ ἀπὸ μέρος τῶν Βενετσάνων ὁ Σκορδύλης καὶ ὁ Ἀπάντης, τρεῖς Χριστιανοὶ Ἕλληνες, ποὺ συνθηκολογοῦσαν ὡς ἀπεσταλμένοι δυὸ τυράννων, γιὰ νὰ φύγῃ ὁ ἕνας ποὺ κράτησε τὴν

Ἑλληνικὴ αὐτὴ γῆ τετρακόσια σαράντα ἑπτὰ χρόνια καὶ νάρθη ὁ ἄλλος γιὰ νὰ τὴν βασάνισῃ ἄλλα διακόσια τριάντα χρόνια, ἡ συνθήκη ὑπογράφηκε στίς 17 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1699 (Τουρκικὸ ἡμερολόγιον 1084) στὸ φρούριον Παλιόκαστρο κάτω ἀπὸ τὴν Ρογδιά, καὶ οἱ Βενετσάνοι ἄρχισαν νὰ ἀδειάζουν τὴν δοξασμένην μὲ σακατεμένην πολιτείαν. Ὁ Κιοπρουλῆς, γεμᾶτος περηφάνεια, ἐτοιμαζότανε νὰ μπῆ στὸ περίφημον Κάστρο ποὺ στάθηκε ὁρθὸν καὶ παλληκαριστικὸν εἴκοσι δυὸ χρόνια καὶ ποὺ κόσισε στὴν πεισματωμένην Τουρκίαν ἑκατὸ δέκα ἑπτὰ

χιλιάδες νεκρούς. Μὰ σὰν μπῆκαν μέσα, δὲ βροῦσαν παρὰ μόνον δυὸ παπάδες, τρεῖς γρηῆς, τρεῖς Ἑβραίους καὶ καμμιά εἰκοσαριά ἀναπήρους καὶ σακατεμένους ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ μετακομιστοῦν.

«Κι' ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴν χώραν σφαλισμένην
Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.»

ΔΟΥΞ ΝΤΕ ΒΙΒΟΝ

Εἶχε τὴν διοίκησιν τῶν Ἑγαιτικῶν πλοίων μὲ ἀρχιναύαρχο τὸν Δοῦκα ντὲ Μπωφόρ τὴν τελευταία περίοδον τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος (Ἡρακλείου).

Όλοι οί άλλοι είχαν φύγει πρωύτερα και περιμενάν μέσα σέ καράβια στό άντικρυνόν νησί τῆς Ντίας, ὥσπου νά τελειώση ἡ συνθήκη και ν' ἀδειάσουν οί Βενετοί τήν πολιτεία και ἐνωμένοι ὄλοι, καράβια και στόλος, στρατός και πληθυσμός, νά καταφύγουν στή Σούδα, στά Ἐφτάνησια και στή Βενετία.

Στίς 21 τοῦ Σεπτεμβρίου παρεδόθησαν στόν Κιοπρουλοῦ πασσά ὄγδοῆντα τρία κλειδιά δημοσίων καταστημάτων μέ τὰ κλειδιά τοῦ φρουρίου μαζί, και στίς 25 μῆκαν πρῶτοι μέσ στό Κάστρο ὁ Δεφτερντάρης κι' ὁ Ἀρχηγός τῶν Γιαννιτσάρων μέ μικρὴ φρουρά. Στίς 4 τοῦ Ὀκτωβρίου μῆκε ὁ στρατός. Μιά βουβὴ πολιτεία μ' ἀνοικτὰ πορτοπαράθυρα, μέ μαγαζιά πού φαινόντανε πὼς κείνη τῆ στιγμή ἀπὸ κάποιον τρόπο ἐγκαταλείφθησαν, γιατί δὲν εἶχαν τὰ μέσα ν' ἀδειάσουν τήν πολιτεία τόσο οί κάτοικοι ὅσο κι' ὁ στρατός, πού ἔφυγε καθένας τους παίρνοντας ὅ,τι μπορούσε νά σηκώση ὡς τὸ καράβι πού τὸν πῆρε. Κέντρα διασκεδάσεων μ' ἀραδιασμένες καρέκλες, ταβέρνες ἀνοικτές, σπίτια πού δὲν εἶχαν στερηθῆ παρὰ μόνο τῆ ρουχικὴ και τὰ πολύτιμα ἐπιπλά τους, ὅλα αὐτὰ ἀφημένα στή διάκρισι τοῦ στρατοῦ πού ξεχύθηκε μέσα ἐλεύθερος ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Κιοπρουλῆ ν' ἀρπάξη και νά πάρη ὅ,τι εὔρισκε. Και μέσα σ' ὄλη αὐτὴ τὴν τραγικὴ ἀκαταστασία κι' ἐγκατάλειψι μόνον Χριστιανοί οί λίγοι σακατεμένοι, ὁ Μεγάλος Δραγομάνος Παναγιώτης Νικουσίος ὁ Μαιμωνᾶς, ὁ ἔμπιστος τοῦ Κιοπρουλῆ Ἀνδρ. Μηλιώτης και οί δύο του γραμματικοί.

Ἀπ' ἔξω ἀπ' τὴν πόλι ὁ Κιοπρουλῆς εἶχε ἀγγαρευμένους ὀκτὼ χιλιάδες Χριστιανούς πού τοὺς εἶχε μηνადόρους γιὰ τοὺς τρομεροὺς πολιορκητικούς ὑπονόμους, ποῦκανε νύκτα μέρα προσπαθώντας νά ἀνατινάσση τ' ἀντρεϊσμάτα και τίς προχωρημένες βίγλες, μέ τοὺς Χριστιανούς αὐτοὺς δὲν τοὺς ἀφῆκε νά μποῦν μέσα, μήτε γιὰ νά πληροφορηθοῦν γιὰ τὴν τύχη τῶν δικῶν των, ποῦχαν χρόνια νά τοὺς δοῦν. Αὐτοὺς τοὺς ἔδιωξε στὰ χωριά τους. Τί θὰ τοὺς ἔκανε πιά; γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα τῆς πολιτείας και τὸ στερέωμα τῶν φρουρίων θ' ἀγγάρευαν ἄλλους· αὐτοὶ ἔπρεπε νά ἐτοιμαστοῦν γιὰ τὸ μεγάλο μαρτύριο πού τοὺς περίμενε. Μὰ πόσοι και πόσοι ἀπὸ τοὺς ἀγγαρευμένους αὐτοὺς Χριστιανούς δὲν ἀπόμειναν νεκροὶ μέσα στοὺς ὑπονόμους πού ἀνοίγαν ἀπὸ ἀνατινάξεις ἄλλων ὑπονόμων, πού οί ἀδελφοί τους ἀπὸ μέσα ἀπ' τὸ Κάστρο, χωρὶς νάνα αὐτοὶ ἀγγαρευμένοι, ἔστρεφαν πρὸς τὸ Τουρκικὸ στρατόπεδο. Χίλιους ἕκατον ἑβδομῆντα τρεῖς τέτοιους ὑπονόμους ἔκαμαν κι' ἀνατίναξαν οί Βενετσά-

νοι και τετρακόσους ἑβδομῆντα τρεῖς οί Τούρκοι. Τὸ Ἑλληνικὸ αἷμα πού τόσο ἄδικα και παράδικα χύθηκε στοὺς ὑπονόμους αὐτοὺς, εὔκολα μπορεῖ νά ὑπαλογιστῆ, μὰ οί μάρτυρες αὐτοὶ τοῦ ὑποχθόνιου και ἀνίερου ξένου ἀγῶνα θὰ μείνουν γιὰ πάντα ξεχασμένοι κι' ἄγνωστοι κάτω ἀπὸ τὴν μαλλαγμένη μέ τὸ αἷμά τους ἑλληνικὴ γῆ τοῦ Ἡρακλείου.

Η ΦΡΙΚΤΗ ΝΥΚΤΑ

Τῆ νύκτα, σὰν οί φρουρὲς ἀποσύρθηκαν στίς ντάμπιές τους, μιά νεκρικὴ σιγὴ ἐσέπασε τὸ ἔρημιωμένο Κάστρο. Μόνον τὸ βαρὺ πέραςμα τῶν περιπόλων πού περνοῦσαν στοὺς στενεμένους στὰ χρόνια τῆς πολιορκίας δρόμους τὴν ἐτάρασσε.

Ἡ πολιορκία αὐτὴ πού βάσταξε εἴκοσι δυὸ χρόνια, — ἀδιάφορο ἂν μέσα στὰ χρόνια αὐτὰ ἢ πολιορκία μετατρεπότανε ἀπὸ λόγους ἀνάγκης σὲ στενὸ μόνο ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὴ στεριά, — ἦταν τὸ μεγαλύτερο πολεμικὸ γεγονός τοῦ αἵωνα ἐκείνου, κι' ὁ ἀγῶνας τῶν πολιορκημένων, πού βάσταξαν ἀκλόνητοι τόσους και τόσους καιροὺς ἦταν

ΔΟΥΞ ΝΤΕ ΝΑΒΑΪΓ

Ἀρχιστράτηγος τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἀπεστάλησαν ἀπὸ τὸ Λουδοβίκο 14ο διὰ τὴν υπεράσπισι τοῦ Χάνδακος κατὰ τὴν τελευταία πιά περίοδο τῆς πολιορκίας του.

ἀγῶνας γιγάντων, πού ξεχείλισε τιμὴ και δόξα γιὰ τοὺς ζωντανούς και πεθαμένους μαχητὰς του. Τὸ δυστύχημα, τὸ τρομερὸ δυστύχημα, γιὰ τὸν πολιτισμὸ ἦταν πὼς οί ἰσχυρὲς ἡγεμονίες στή Δύσι δὲν ἄκουσαν τὴν ἀγωνιώδη ἐπίκλησι τῆς Βενετίας και τὴν ἀφῆκαν μόνη κι' ἀβοήθητη στόν ἀγῶνά της κατὰ τῶν Τούρκων, γιατί βέβαια οί δώδεκα χιλιάδες ἄνδρες τοῦ Μποφῶρ και οί προηγούμενες ἐπισχύσεις λίγων χιλιάδων ξένων μαχητῶν, πού ἦσαν κάθε στιγμή

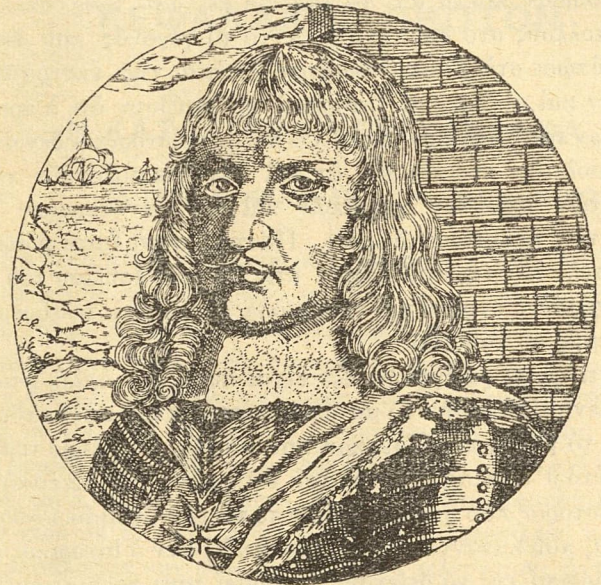
έτοιμοι να μπουν στις γαλέρες τους και να φύγουν, ήταν κάτι, αν όχι παιδαριώδες, αλλά τραγικά ερωτικό μπρός στον όγκο των βαρβάρων μαζών του Τούρκου, που ούχονταν στο χαμό, όχι από μοιρολατρική περιφρόνησι προς το θάνατο, μα από καθαρό τυχολογικό και ληστροικό ύπολογισμό. Αφῆκαν τη Βενετία με χαρά—κάνοντας πώς την συμπονούν στο φανερό και στέλλοντάς της ανάξιες λόγου βοήθειες—να λυώνη και να χάνεται κάτω από την πυρακτωμένη λίμα του Τούρκου. Τῶχαν κρυφή χαρά τους, μα αν είχαν δυνατά μυαλά και ισχυρή πολιτική όρασι, θά βλεπαν το μεγάλο κίνδυνο που αφῆκαν σα λάβα να προχωρή χωρίς να δημιουργούν «όδοφράγματα» κατάλληλα για να σταματήσουν το δρόμο της. Ίσως τότε θ' ανεγνώριζαν την ανάγκην να ξεκινήσουν όλοι τους «πανστρατιά» απ' τη Δύσι, για να διώξουν πίσω το βάρβαρο καταχτητή πουῖρθε ν' ανακόψη το έργο του πολιτισμοῦ πιάνοντας το μοιραίο και τραγικό γεφύρι του Βοσπόρου. Λαοί που είχαν οδηγούς τους ήγεμόνες ανευθύνους, αλκοολικούς, άλλους κουτούς και μαμόθρεπτους, κι άλλους ήλιθίους, σοφούς δηθεν ύπολογιστές οικονομικῶν και ἐθνικῶν σχεδίων και ισορροπιῶν, αφῆκαν τότε τη Βενετία μόνη στον ἀγῶνά της. Όχι πώς η Βενετία ἀγωνιζότανε για το κοινό καλό, ή για κάποια ήθικη ἀρχή—κάθε άλλο—μα γιατί ο ἀγῶνας της έπεφτε πάνω στις γραμμές του γενικά παγκόσμιου καλοῦ, θάπρεπε ν' ανοίξη τὰ μάτια τους. Κι αν δὲν ξυπνοῦσαν στη φωνή τῆς Βενετίας, θάπρεπε να μὴν ἀδιαφορήσουν στη φωνή τῶν Ἑλλήνων, που δὲν είχαν πια κανένα συμφέρον να δείχνουν προτίμησι στον ἕνα ή στον άλλο τύραννο.

Γι' αὐτούς, όλοι τους ήταν πιστὲς κι' έπρεπε να τους πιστέψουν σὰν φώναζαν, σκορπισμένοι ὅπως ήταν στην Εὐρώπη μετά την κατάληψι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, για να δείξουν στη Δύσι την ἀνάγκη να πολεμηθῆ ὁ Τούρκος στην ἀρχή του ξεχυμοῦ του στην Εὐρώπη. Η ἐπίκλησίς τους αὐτῆ ἴσως νάταν, και ήταν, ἀντίθετη στα φυλετικά τους συμφέροντα, που θάφρανιζόντανε ἴσως, κάτω από την κάπως πολιτισμένη ἰσχὺ τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, που, αν ήθελαν, θά μπορούσαν με συνδυασμένη ἐνέργεια να διώξουν και ν' ἀντικαταστήσουν τους Τούρκους, μα ήταν σύμφωνη προς την ἀνάγκη του πολιτισμοῦ.

Η Δύσι δὲν ἄκουσε τῆ φωνή αὐτῆ και την ἀγωνιόδη κραυγή του μαχομένου Βενετσάνου κι' αφῆξε την Κρήτη—το μόνο ὡς τότε

ἐλεύθερο και σταθερό πάτημα του Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ—στα χέρια τῶν Τούρκων.

Η 17η του Σεπτέμβρη του 1669 που ἔκαμαν την συνθήκη, και πιό καθορισμένα η 25η που πρωτομπῆκαν μέσα στο Μεγάλο Κάστρο οἱ Τούρκοι, ήταν η ἡμέρα που ἐσήμανε για την «χώρα τῶν Μακάρων», για την «Ἁγία Κρήτη» τῶν Βενετσάνων, την ἀρχή του νέου

ΔΟΥΞ ΝΤΕ ΜΠΩΦΟΡ

Ἐνδοξος βασιλεὺς τῶν Halles, ἀρχιναύαρχος τῶν Γαλλικῶν πλοίων που μετέφεραν τὰ στρατεύματα του Δουκὸς ντε Ναβάρρ τὰ σταλέντα ἀπὸ το Λουδοβίκο 14ο για ἐνίσχυσι του Μοροζίνι. Ἐφανεύθη σὲ μιὰ ἐξόρμησι τῶν πολιορκημένων προς το ἀνατολικὸ μέρος τῶν φρουρίων.

της και πιό σκληροῦ μαρτυρίου, η ἡμέρα αὐτῆ εἶναι η ἀρχή τῆς ἱστορίας μου.

Ὁ τουρκος ἱστορικὸς Νεϊμά γράφει: «Στο πλοῖο αὐτὸ μπῆκε κι' ὁ Μεχμέτ ἐφέντης απ' την Προῦσσα, πουῖχε διορισθῆ Καντῆς τῆς Μένκας, γιατί βιαζότανε να προφθάση τις ἐορτὲς που θά γινόντανε. Ἐφυγε τὸ καράβι ἀπὸ τὸν Κεράτειο με πενήντα σκλάβες, ὑπηρέτες και σαράντα ἀραβικά ἄλογα. Στὸ ἴδιο πλοῖο ἐφορτώθηκαν και πέντε Αἰγυπτιακοὶ Χαζινέδες, (θησαυροὶ με χρηματικά ποσά) και

δῶρα μεγάλης ἀξίας. Τὸν Καντῆ τῆς Μέκκας συνώδευαν καὶ πεντάκοσοι ἄνδρες ὀπλισμένοι. Αὐτοὶ ὅλοι μὲ τοὺς προσκυνητὰς ἔφθαναν στὸν ἀριθμὸ τῶν χίλιων ἐπιβατῶν. Στὰ Κρητικὰ ὕδατα τοῦ ἐπετέθησαν ἀπὸ Μαλτέζικες γαλέρες ποὺ τὸ παραμόνευαν. Ἀπ' τοὺς ἐπιβάτες σώθηκαν μόνο διακόσοι. Οἱ Μαλτέζοι κουρσάροι πῆραν τὸ τούρκικο καράβι καὶ τοὺς διακόσους σκλάβους. Πῆγαν στὸ Χάνδακα. Ἐκεῖ πούλησαν πολλὰ ἀπ' τὰ λάφυρα καὶ ἀπ' τοὺς σκλάβους καὶ χάρισαν πολλοὺς στὸ διοικητῆ. Αὐτὸ τὸ γεγονός ποὺ ἔκαμε ὀδυνηρὰ ἐντύπωση στὸ Σουλτάνο, ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐκστρατείας στὴν Κρήτη, ἂν καὶ οἱ Τούρκοι ἱστορικοὶ δὲν κρύβουν ὅτι ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῶν ἦταν κατακτητικὸς. Οἱ τούρκοι ἱστορικοὶ δὲν ἀναφέρουν καμμιά σουλτάνα στὸ καράβι, ἂν καὶ δὲν δικαιολογοῦν τὴ μεγάλη συνοδεία τῶν σκλάβων γυναικῶν καὶ τῶν πεντακοσίων ἐνόπλων, ὅπως καὶ τῶν πολυτίμων δώρων. Πάντως αὐτὸ ἦταν ἡ ἀφορμὴ τοῦ πολέμου στὴν Κρήτη, ποὺ ἄρχισε στὶς 26 τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1645 μὲ πενήντα χιλιάδες στρατὸ καὶ τετρακόσα πλοῖα καὶ τελείωσε στὶς 17 τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1669.

Τ' ὅ,τι ὡς τώρα ἔγραφα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπλῆ, φτωχικὴ καὶ περιορισμένη εἰσαγωγή στὴ ματωμένη ἱστορία τοῦ πολυπαθοῦ νησιοῦ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ Τούρκου ποὺ θᾶθελε δλόκληρο τόμο. Ἀλλὰ τὸ ἔργο αὐτὸ θ' ἀναλάβη κείνος ποὺ θὰ γράψῃ τὴν Ἑνετικὴ περίοδο.

Τὴν ἱστορία ποὺ γράφω, θᾶπρεπε νὰ τὴν ὀνομάσω «δράμα» καὶ ὄχι ἱστορία, ποὺ καταντᾷ στεγνὸ παραμῦθι, σὰν ὁ ἱστορικὸς δὲν ἀφήνει τὰ πρόσωπά της νὰ δείχνουν τὴ δράσί τους χρωματισμένη μὲ τὶς μυστικὲς δίπλες τῆς ζωῆς τους καὶ τῆς σκέψεώς τους καὶ τὰ κεφάλαιά της νὰ τὰ χαρακτηρίσω πράξεις τοῦ δράματος, καὶ λόγια τοῦ προσκηνίου τὴν εἰσαγωγή μου· μὰ φοβήθηκα πὼς θὰ διώξω ἀπ' τὶς σελίδες της τὰ μάτια τῶν σοφῶν, ποὺ μ' ἐνδιαφέρουν ἔξ ἴσου, ὅπως καὶ τὰ μάτια τοῦ λαοῦ καὶ οἱ σκέψεις ποὺ θὰ κάμουν ὅλοι τους σὰν θὰ παρακολουθήσουν τότ' ἔγραφα.

Σηκώνω τὴν τραγικὴ αὐλαία ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἄγριος στρατὸς τοῦ Κιουπρουλοῦ Πασᾶ μπῆκε στὸ Μεγάλο Κάστρο καὶ ἀφήνω νὰ ξεχυθῇ μπρὸς στὸν ἀναγνώστη ὅλη ἡ τραγικότητα τοῦ κακοῦ ὀνείρου ποὺ πέρασε ὁ δυνατὸς Κρητικὸς λαὸς διακόσια εἴκοσι ἐννιά χρόνια.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ

Η ΤΡΟΠΑΙΟΦΟΡΑ ΠΟΜΠΗ ΤΟΥ ΚΙΟΥΠΡΟΥΛΟΥ ΠΑΣΑ

Μετὰ δέκα μέρες ἀφ' ὅτου οἱ Βενετσάνοι εἶχαν ἀδειάσει τὸ Χάνδακα, ἀποσπάσματα Τούρκων μπῆκαν μέσα καὶ διωργάνωσαν τὶς φρουρὰς τους. Ἄμα ἔκαμαν τὶς διάφορες παραλαβὰς τῶν κτιρίων καὶ τακτοποίησαν τὸ κάθε τι πρόχειρα, ἐτοιμάστηκε καὶ ὁ Βεζύρης Κιουπρουλοῦ Φαζήλ Πασᾶς νὰ μπῆ μέσα στὸ περίφημο Κάστρο, ποὺ τὸν κράτησε πάνω ἀπὸ δύο χρόνια σ' ἐντεταμένη νεύρωσι. Γίνηκε μιὰ μεγάλη πομπή, γιατί ἤθελαν νὰ δώσουν στὴν εἴσοδο τοῦ πορθητῆ μιὰ ἐπίσημη καὶ κτυπητὴ ἐντύπωση. Πρὸ τοῦ Κιουπρουλοῦ εἶχαν μπῆ ὁ Ντεφτερντάρ μὲ τὸ μεγάλο ἀρχηγὸ Γιαννιτσαραγᾶ καὶ μὲ τὸ Νικούσιο καὶ ἐπαράλαβαν τὴν πολιτεία ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἀντιπροσώπους τοῦ Μοροζίνη.

Ἡ πομπὴ ξεκίνησε.

Μπρὸς, πεζός, πήγαινε μὲ ἀργὸ βῆμα ἓνας γίγαντας ἀραπᾶς κρατώντας τὸν ἀσιμένιο δίσκο μὲ τὰ ὀδονῆντα τρία κλειδιά τῆς πολιτείας, τὸν ἴδιο δίσκο ποὺ ὁ Μοροζίνης εἶχε στείλει στὸν πολιορκητὴ πρωτοῦ ἀκόμα φύγουν οἱ Βενετσάνοι ἅμα ἔκλεισαν καὶ ὑπέγραψαν τὴ συνθήκη τοῦ Παλαιοκάστρου στ' ἀκρογιαλὴ τῆς Ρογδιᾶς καὶ ἔκαμαν τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ὀμήρων. Πίσω ἀπ' τὸ δίσκο μὲ τὰ κλειδιά ἀκλουθοῦσαν οἱ τρεῖς ἐπίσημοι Τούρκοι, ποῦχαν δοθῆ ὡς ὀμηροὶ στοὺς Βενετσάνους γιὰ τὴν τήρησι τῶν ὄρων τῆς συνθήκης. Αὐτοὶ οἱ τρεῖς, πρῶτοι ἀπ' ὅλους εἶχαν μπῆ στὴν πολιτεία, πρωτοῦ ἀκόμα φύγουν οἱ Βενετσάνοι καὶ γι' αὐτὸ τοὺς ἀναγνωρίστηκε τὸ προβάδισμα. Πίσω ἀπ' αὐτοὺς ὁ Παναγιώτης Νικούσιος ὁ μέγας Δραγομάνος καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ σεβαστὴ ἀπόστασι ὁ πορθητῆς Κιουπρουλοῦ Πασᾶς καβαλλάρης, ὀλομόναχος μὲ τὴ χρυσῆ ἐπίσημή του στολή. Τὸν τίτλο

τοῦ «πορθητῆ» Φετίχ μπορούσε νὰ πάρη ὁ πασᾶς, μὰ ἀπὸ ἱπποτικὴ ὑποταχικότητα τὸν ἔδωκε στὸ Σουλτάνο Μεχμέτ ἀφιερώνοντάς του τὸ Χουγκιάρ Τζαμί πὸν λεγότανε καὶ Φετίχ.

Πίσω ἀπὸ τὸ Βεζύρη, ἀκολουθοῦσαν ὅλοι οἱ ἄλλοι πασάδες καὶ οἱ ἄλλοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, ὅλοι καβαλλάρηδες σὲ καταστόλιστα ἄτια πάνω.

Πίσω ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους ἐρχότανε ἡ ἰδιαίτερη φρουρὰ τοῦ Βεζίρη μὲ τὶς ἱερὲς σημαίες τῶν συνταγμάτων. Μετὰ τὴ φρουρὰ οἱ θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ τοῦ στρατοῦ πὸν ἀκλουθοῦσαν τὸν ἰδρυτὴ τοῦ τεκὲ Χανιαλή, τὸν Χάν Ἄλῆ Μπαμπά' κ' ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς ὁ ἄλλος στρατὸς πὸν ὡς τότε εἶχε μείνει ἔξω ἀπ' τὴν πόλι.

Ἐτσι βαδίζοντας ὅλη ἡ πομπὴ ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Ἰναντιέ Τεπέ, τὴ Φορτέτσα, πὸν ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ Βεζίρη. Τράβηξε ἀπὸ τὴ μιὰ λεωφόρο τῶν συνταγμάτων (Ἄλάι Γιολοῦ) τοῦ Ἰναντιέ Τεπέ πρὸς τὸ Χάνδακα.

Πέρασε τὸν Κάμπο τοῦ Χανιαλή καὶ λόξιψε πρὸς τὸ δυτικὸ μέρος τῆς πολιτείας ἀφήνοντας τὴν Πύλη τοῦ Ἰησοῦ (Καινούργια Πόρτα) καὶ τὴν Πύλη τοῦ Παντοκράτορα (Χανίων Πόρτα) πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ προχώρησε πρὸς τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέα πὸν βρισκότανε μιὰ μικρὴ πύλη μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Οἱ Τοῦρκοι τὴν ἔλεγαν Γιουρούς Καπισί, γιατί πρὸς αὐτὴ εἶχαν κάμει τὶς περισσότερες ἐπιθέσεις τους.

Μὰ ὁ Κιοπροουλῆς δὲν ἠθέλησε νὰ μπῆ ἀπὸ τὸ Γιουρούς Καπισί καὶ νὰ σκύψη ἡ ὑπερηφάνειά του κάτω ἀπὸ τὸ χαμηλὸ θόλο τῆς μικρῆς Πύλης. Προτίμησε τὸ πέρασμά του νὰ γίνῃ μέσα ἀπὸ τὸ ρῆγμα, πὸν τὰ κανόνια του κ' οἱ ἄγριες ἐπιθέσεις τοῦ στρατοῦ του εἶχαν ἀνοίξει στὸ μέρος αὐτὸ τῶν φρουριῶν, γιατί ἠθέλε νὰ δείξῃ πὸς δὲν πῆρε τὴν πόλι ἀπὸ συνθήκη ἀναγκαστικὴ γι' αὐτόν, ἀλλὰ ἀπὸ συν-

1—Ὁ Χάν Ἄλῆ Μπαμπά εἶχε ἔλθῃ πρὸ ἔξι χρόνων ἀπ' τὴν Ἀραβία καὶ βγήκε στὸ Τοπλοῦ Μοναστήρι μὲ σαράντα ὀπαδοὺς του. Ἄμα ἔφταξε ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνδακα παρουσιάστηκε στὸ φρούραρχο τοῦ Ἰναντιέ Τεπέ, δηλαδὴ τοῦ «Λόφου τῆς Ἀντιστάσεως» ὅπως ἔλεγαν τότε οἱ Τοῦρκοι τὴ Φορτέτσα, καὶ ζήτησε τὴν ἄδεια νὰ δροσίξῃ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς του τοὺς πιστοὺς μαχητὰς τῆς θρησκείας, κουβαλώντας νερὸ τὴν ὥρα τῆς μάχης. Πραγματικὰ ἡ ἄδεια τοῦ δόθηκε καὶ τόσο ἦταν ἐθυσθεῖστη ἡ ὑπερηφάνεια του αὐτοῦ, πὸν μετὰ τὴν ἐκπόρθησι τοῦ Χάνδακα τοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν Κιοπροουλῆ τὸ δικαίωμα νὰ ἰδρῶσῃ Τεπέ τῶν Μπεχτασήδων κάτω ἀπὸ τὸν «Ἰναντιέ Τεπέ» καὶ πλάι στὸ λόφο τῶν Γιαννιτσῶν. Ἐκεῖ κ' ἐτάφηκε ὁ Χάν Ἄλῆς. Τὸ τάγμα τῶν Μπεχτασήδων εἶχε δικαίωμα ἐλευθερίας ἡθονῆς, δὲν τοῦ ἀπαγορευότανε ἡ οἰνοποσία, ἦταν ἀνεξέθροσκο, φιλόξενο καὶ εὐεργετικὸ σὲ κείνους πὸν ζητοῦσαν τὴ βοήθειά του. Οἱ τεκέδες τῶν Μπεχτασήδων εἶχαν κάποια ὁμοιότητα μὲ τὰ δικὰ μας Μοναστήρια ὡς πρὸς τὴ φιλοξενία. (Πληροφορία Γ. Οἰκονομίδου).

θήκη οἴκτου, ἀπ' οὗ τὴν εἶχε καταστήσει πτόμα ἀνίκανο ν' ἀμυνθῆ καὶ νὰ δράσῃ. Τοῦκαμαν μιὰ ξύλινη γέφυρα κ' ἀπ' αὐτὴν πάνω ἐπέρασε. Ἄλλως τε προτίμησε τὴν εἴσοδό του ἀπὸ κει, γιατί μόνο μὲ τὴν εἴσοδο αὐτὴ ἐξασφάλιζε τὸ πέρασμα ὅλης τῆς πολιτείας. Ὡς μπῆκε μέσα ἀπὸ τὸ ρῆγμα στὴν πλατεῖα, ποῦλεγαν ἀργότερα οἱ Τοῦρκοι Γιαλι Κιόσκι (γιάλινο περίπτερο), ἔστρεψε δεξιὰ καὶ μπῆκε στὸ μεγάλο δρόμο, τὴν Πανίγρα (Πλατεῖα Στράτα) πὸν κόβει τὴν πόλι σὲ δύο ἴσα μέρη.

Ἡ πομπὴ μ' ἀργὸ βῆμα, ποῦπαιρνε τόνο μεγαλόπρεπο κ' ἀνατολίτικο, ἔφταξε ὡς τὴ μεγάλη πλατεῖα πὸν βρισκότανε ὁ μεγάλος στρατώνας τῶν Βενετσάνων, ὁ στρατώνας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἐκεῖ ἀκριβῶς πὸν τώρα εἶναι ὁ μεγάλος στρατώνας, καὶ τράβηξε κατὰ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Τίτου. Ἐξω στὸν περίβολο περιμέναν τὸν πορθητὴ οἱ ἄλλοι πασάδες ποῦχαν πρωτομπῆ κ' ὅλος ὁ στρατός, ὅσος δὲν ἦταν στίς φρουρὲς, ἦταν τοποθετημένος σὲ μιὰ πυκνὴ παράταξι.

Ὁ Κιοπροουλῆς ξεπέξιψε καὶ προχώρησε στὸ ναὸ. Στὴν πόρτα μπρὸς γονάτισε καὶ προσευχήθηκε καὶ μὲ τὴ βαρεῖα φωνὴ του μετωνόμασε τὸ ναὸ σὲ Φαζιλ Ἀχμέτ πασᾶ Τζαμισί, συγχρόνως δὲ μετωνόμασε τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου σὲ «αὐτοκρατορικὸ τέμενος», «Χουγκιάρ Τζαμί», ὄνομα πὸν τοῦμενε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ὡς τὸ μεγάλο σεισμὸ τοῦ 1856 πὸν τὸ κατάστρεψε κ' ἀπομεινε τὸ μικρὸ του διακονικό.¹

Μετὰ τὸ προσκύνημά του μπῆκε μέσα, κ' οἱ χοτζάδες ἔψαλαν κατανυκτικὴ δοξολογία στὸν Ἀλάχ καὶ στὸ Μεγάλο Προφήτη. Ἄπ'

1—Ὁ Κιοπροουλῆς μετὰ τὴν γενομένην πρὸς τιμὴν του δοξολογίαν (Τεχνιγάν ταχυιδάτ) εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Τίτου, τοῦ ἔδωκε τὴν προσωνομίαν, τοῦ ἱεροῦ τεμένους Βεζιρ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὀνόματος Φαζιλ Ἀχμέτ Παχιά πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου μετέβαλεν ὅλην τὴν περιφέρειαν Ἡρακλείου Τόπ Ἄλτι καὶ ἐν τμήμα ἀστικῶν κτημάτων ἀπὸ τοῦ λιμένος μέχρι τῆς Πλατείας τοῦ Μεϊντανίου εἰς βακούφια, καὶ ἀπέφραξε τὸν βακουφικὸν φόρον αὐτῶν πρὸς τὸ φέρον τὴν ἐπωνυμίαν ἱερὸν τεμένους Βεζιρ Κιοπροουλοῦ Ζαδὲ Ἀχμέτ Φαζιλ Παχιά. Ὁ Κιοπροουλῆς πρὸς κανονικὴν ρύθμισιν τοῦ ζητήματος διέταξε νὰ καταρτισθῶσι κώδικες, εἰς τοὺς ὁποίους νὰ καταχωρηθοῦν ὀνομαστικῶς τὰ ἀκίνητα καὶ ὁ φόρος ἐνὸς ἐκάστου καὶ διήρσε ὅλην τὴν ἀκτίνα Τόπ Ἄλτι εἰς τρία τμήματα, πρῶτον, δεύτερον καὶ τρίτον Κόλ ἐβέλ, Κόλ θανί καὶ Κόλ θαλίς. Ἡ διαιρέσις αὐτὴ περιλαμβάνει μέχρι σήμερον ἅπαντα τὰ ἐπ' ὀνοματι χριστιανῶν καὶ τοῦρκων ἀκίνητα τῆς περιφέρειας Τόπ Ἄλτι, ὧν οἱ βακουφικοὶ τίτλοι εὐρίσκονται εἰς τοὺς βακουφικὸς Κώδικας τῶν ἐν λόφῳ τριῶν τμημάτων φυλαττομένους ἐν τῷ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀρχεῖῳ τοῦ Μεταφραστικοῦ Γραφείου Ἡρακλείου. (Πληροφορία Γ. Οἰκονομίδου).

τόψηλό καμπαναριό τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου ἕνας ὠραioφωνος Μουεζίνης ἀφῆκε τὴ δυνατὴ του φωνὴ καὶ τὸ ἀνατολίτικο:

«Ἀλλάχ ἔκμπέρ, ἔσχεδούν λὰ ἐλά ἰλαλάχ
Ἐσχεδούν Μουχαμεντί ρεσουλ ἄλάχ
Χαγί Ἀλέλ Σαλά, Χαγί Ἀλέλ φελάχ
Ἀλάχ Ἐκμπέρ λὰ ἐλά ἰλαλάχ».

«Μέγιστος ὁ Θεός! Μαρτυρῶ πὼς δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἕνας καὶ μόνος Θεός. Μαρτυρῶ πὼς ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ. Ἐλάτε στὴν προσευχή, ἐλάτε στὴ σωτηρία. Μέγιστος ὁ Θεός! Οὐκ ἔστιν ἄλλος εἰμὴ ὁ Θεός!» γιὰ πρώτη φορὰ ἐτάραξε τὸ χριστιανικὸ πρῶτα, μὰ τὸ τουρκεμένο τώρα πὰ Μεγάλο Κάστρο. Τὴ στιγμή ἐκείνη ἀγγελιοφόροι καβαλλάρηδες εἶχαν εἰδοποιήσει τὰ πυροβολεῖα καὶ τίς ἔξω ντάμπιες καὶ βίγλες κ' ἄρχισαν νὰ ρίχνουν κανονιοβολισμοὺς ἀπὸ παντοῦ, ἐν ᾧ ὄλος ὁ στρατός, τρελλὸς ἀπὸ χαρὰ, ζητωκραύγαζε τὸν Πατισάχ.

Μετὰ τὴ δοξολογία ὁ Κιοπρουλῆς πάντα ἔχοντας κοντά του τὸ Νικουσίο, πῆγε στὸ Δουκικὸ Μέγαρο κ' ἄρχισε τὴ μελέτη τῆς γενικῆς τακτοποιήσεως.

ΠΑΛΙΟΙ ΝΑΟΙ ΜΕ ΝΕΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ

Μὰ ὁ Κιοπρουλοῦ Πασᾶς¹ δὲν ἦταν ἀπὸ κείνους ποὺ καθυστε-

1—Ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Κιοπρουλήδων κατήγετο ἐκ τῆς κομποπόλεως Καρακεδέ, κειμένης εἰς τὸ σαντζάκιον Ἀμπασίας καὶ βιλαετίου Σιβᾶζ (Σεβαστείας).

Ἡ κομόπολις αὕτη μετωνομάσθη Κιοπρού (Γέφυρα) ἐκ τῆς κατασκευασθείσης ἐπὶ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ γεφύρας τοῦ γνωστοῦ Ἄλνως (Βεζίρ—Κιοπρού). Ἀνέδειξεν ἡ οἰκογένεια αὕτη ἕξ μεγάλους βεζύρηδες, τῶν ὁποίων πρῶτος ἦτο ὁ Μεχμέτ, μάγειρος κατ' ἀρχάς καὶ κατόπιν μέγας βεζύρης ἀναδειχθεὶς καὶ διαπρέψας εἰς ἐποχὴν ἐσωτερικῶν στάσεων καὶ ἀνομαλιῶν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους. Τοῦτου ὁ υἱὸς ἦτο ὁ Ἀχμέτ, ὁ ἐπιλεγόμενος Φαζήλ, ἦτοι ἐνάρετος, ὅστις εἶχε σπουδάσει κατ' ἀρχάς θεολογίαν, ἀνακηρυχθεὶς καὶ οὐλεμάς, ἀλλὰ κατόπιν ἠκολούθησε τὸν διοικητικὸν κλάδον ἀπὸ φιλοδοξίαν.

Γενόμενος Μ. Βεζύρης, μετὰ τῶν πρώτων φετράδων, τοὺς ὁποίους προὐκάλεσεν, ἦτο ὁ τῆς θανάτωσης τοῦ Ἑλληνος Μητροπολίτου Ρόδου, ὅστις καταδικασθεὶς εἰς τὰ δεσμὰ τοῦ κατέργου, εἶχε κατορθώσει διὰ τῆς ἐξομολογίας νὰ ἐλευθερωθῆ καὶ νὰ διορισθῆ εἰς δημοσίαν θέσιν.

Ὁ Ἀχμέτ Κιοπρουλῆς δὲν ἦτο αἰμοβόρος, ὅπως ὁ πατὴρ του Μεχμέτ. Ἦτο φιλοδίκαιος, ἐχθρὸς τῆς δωροδοκίας καὶ φιλαλήθης. Παρέλαβε τὴν Τουρκίαν ἐν παρακμῇ καὶ κατόρθωσε νὰ ἀννψώσῃ τὸ γόητρόν της καὶ νὰ ἐνισχύσῃ διὰ νέων κατακτήσεων.

Διετέλεσε Μέγας Βεζύρης ἐπὶ 15 ἔτη, ἔπασχεν ἕξ ὑδρωπος ἕνεκα καταρροῆσεως τοῦ οἰνοπνεύματος καὶ ἀπέθανε νέος.

Ὅπως καὶ ὁ διαβόητος Βαρβαρόσας κατήγετο ἕξ οἰκογενείας ἐξομοιωτῶν μεταναστευσάσης εἰς Μιτυλίνην ἐκ Γενιτσῶν, οὕτω καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Κιοπρουλήδων εἶχε μεταναστεύσει ἐξ Εὐρώπης καὶ εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς Σεβάστειαν. (Χειρογράφ. πραγματεία Στ. Γεωργίου).

ροῦσαν στὸ ἔργο τους. Γρηγόριος καὶ μὲ δυνατὴ ἀντίληψι ὅπως ἦταν, ἄρχισε τὴν καντάστρ (καταγραφή) τῶν κτιρίων τῆς πολιτείας, χώρισε τὰ κυβερνητικὰ (Μάλι—μυρί) κτήματα καὶ τὰ παρέδωκε στὸ Δεφτερντάτ. Χώρισε καὶ τὰ ἰδιωτικὰ παλάτια καὶ μέγαρα καὶ τὰ χάρισε στοὺς πρώτους τῶν πασάδων κ' ἄρχηγούς τοῦ στρατοῦ καὶ στοὺς Γιαννιτσαραγάδες. Μετωνόμασε κ' ἄλλες ἐκκλησίες σὲ τζαμιά δίδοντας στὸν Ἁγ. Μάρκο τὸνομα τοῦ Δεφτερντάτ, στὸν Ἁγιο Σαλβατῶρο τῆς Βαλιδέ, στὸν Ἁγ. Πέτρο τὸνομα τοῦ Σουλτάν Ἰμβραήμ. Τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τῶν Φραγκισκιανῶν τὸ μετωνόμασε εἰς Μαχμουτ Ἀγᾶ τζαμί, καὶ τῆς Παναγίας τῶν Στανροφόρων εἰς Ἀγκεμπουπά πασᾶ ἢ Κιουχιακλή Τζαμί, τῆς Σιναΐτικης Ἁγίας Αἰκατερίνης εἰς Καγιάμπεη Τζαμισί, καὶ ἄλλα πολλὰ ποὺ μετωνόμασε μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πρῶτων ἀρχηγῶν τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ. Ἔτσι ἀπὸ τοὺς ναοὺς ἄρχισε τὸ μοῖρασμα τῆς Κρητικῆς γῆς.

Προτοῦ φύγη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολι ὕστερα ἀπὸ ἐννιά μῆνες, ἤθελε νὰ τακτοποιήσῃ τὸ κάθε τι καὶ νὰ μὴ παρουσιαστῆ περίπτωσις καινούργιας μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ Ἑλλήνων ταραχῆς. Τοὺς χώρισε τὰ τεμπλίκια τους, τὰ φέουδά τους καὶ τοὺς ἔστειλε καθένα τους νὰ τὰ καταλάβῃ. Μέσα στὴν πόλι τὸ Δουκικὸ Μέγαρο ἐδόθηκε στὸν Δεφτερτάτ Ἀχμέτ πασᾶ, τὸ μέγαρο τοῦ Ἀρχιστρατήγου τὸ ἀφῆκε γιὰ κατοικία τοῦ Βαλῆ ἢ Βεζίρη τῆς Κρήτης, κ' ἄλλα μεγάλα μέγαρα, τῶν Καμερλέγγων, τῆ Λόγγια, τοῦ Κουβερναδόρου ἀφῆκε γιὰ κρατικά κτίρια καὶ γιὰ κατοικίες ἐκείνων ποὺ διηύθυναν μεγάλες ὑπηρεσίες.

Μετὰ τὴν τακτοποίησιν αὕτη πῆρε μαζί του τὸν Νικουσίο κ' ἄρχισε μιὰ συστηματικὴ περιοδεία στὸ νησί, γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ χριστιανικὸ πλῆθος καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι τίποτε δὲν εἶχε νὰ φοβηθῆ, ἢ νὰ χάσῃ ἀπὸ τὴν νέα αὕτη μεταβολὴ καὶ ἂν κἀτι ἄτακτο σημειώθηκε στὰ χρόνια τοῦ πολέμου, τώρα ποὺ τὸ νησί εἶναι στὰ χέρια τοῦ «εὐλογημένου» Σουλτάνου, θὰ δοῦν τι εὐτυχισμένοι ποὺ θὰ ἦσαν ὅλοι, χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι, πάνω στὴν Κρήτη. Καὶ δὲν πέρασε πραγματικῶς πολὺς καιρὸς καὶ οἱ χριστιανοὶ κατάλαβαν ποίου εἴδους εὐτυχία τοὺς περιέμενε.

Η ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΓΗΣ

Ὅσο καιρὸ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς βρισκότανε ἔξω ἀπὸ τὸ Χάνδακα καὶ μάλιστα σάν τὸ στρατηγεῖο τους βρισκότανε στὴ Βώνη, ποὺ τὴν ἔλεγαν τότε Ντεντελερ Κιοϊ (χωριὸ τῶν Ἀγίων), εἰδικοί δεφτερντάρηδες κατεγίνοντο νὰ καταγράψουν τὰ κτήματα στὴν

ὑπαιθρο χώρα τῆς Κρήτης, πὺν κατελάμβαναν οἱ Τούρκοι. Κ' ἔτσι βορέθησαν ἔτοιμοι τῇ στιγμή πὺν ὁ Βεζίρης ζήτησε νὰ κάμη τῇ διανομή τους.

Ἐποχρωμένους ὁ Κιοπρουλῆς νὰ τηρήσῃ τις ὑποσχέσεις ποῦχε δώσει στοὺς ἀρχηγούς τῶν Τούρκων στὸ μεγάλο αὐτὸ ἀγῶνα, ξέχασε τις ἄλλες ὑποσχέσεις ποῦχε δώσει τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια, πὺν εἶχε τὴν ἀρχιστρατηγία, πρὸς τοὺς χριστιανούς γιὰ νὰ τοὺς κρατήσῃ σὲ μιὰ ἀναγκαῖα κ' ἀπαραίτητη γι' αὐτὸν τότε οὐδετερότητα. Τὸ πειστικὸ ὕφος τοῦ χριστιανοῦ δραγουμάνου Νικουσίου, πὺν πραγματικὰ ἦταν καλόπιστος καὶ τίμιος, γιὰτὶ φανταζότανε πὺς ὁ Κιοπρουλῆς θὰ κρατοῦσε τὸ λόγο του, τοὺς ἔκαμε τῇ δύσκολη κείνη περίοδο νὰ ἡσυχάσουν καὶ νὰ μὴ ριφκοινδυνέψουν μιὰ ἐνέργειά τους ἐχθρική ἀπὸ τὰ πλευρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλο πάλι σοβαρὸ σφάλμα ποῦκαμαν ἀφ' οὗ ἀφῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ χαθῆ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὄντοτήτά τους. Δυστυχῶς δὲν ἐδιδάχτηκαν ὅπως ἔπρεπε ἀπὸ τὴν παλιὰ ἱστορία τῶν προγόνων τους, πὺν στὸν ἀγῶνα τοῦ Γενουάτη ἀρχιπειρατῆ Ἐρρίκου Πεσκατόρη καὶ τῶν Βενετσάνων, — πὺν βάσταξε ἀπὸ τὸ 1206 ὡς τὸ 1211 — αὐτοὶ ἔμειναν οὐδέτεροι κ' ἄφηναν σὰν ἀδιάφοροι θεαταὶ τοὺς δυὸ θανατεροὺς ἐχθροὺς τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀλληλοσπαράζονται συγκεντρώνοντας δυνάμεις γιὰ νὰ κτυπήσουν τὸν κερδισμένο σὰν θὰ ὀχότανε ἢ κατάλληλη ὥρα. Ἄν καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης ἀκολούθησαν ἀντίθετη πορεία ἀπὸ τὸ συμφέρο τους, ὁ Βενετσάνος ἱστορικὸς παρουσιάζει κακόπιστα παρεφθαρμένη τὴν ἀλήθεια γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ πάρομο τῆς Κρήτης. Εἶθε νὰ τὴν κρατοῦσαν οἱ Κρητικοὶ τῇ στάσει αὐτῇ τότε κ' ἄς ἔβριζε δίκαια, ὅπως ἀργότερα ἔβριζε ἄδικα στὸ ἔργο του, τὸ δυστυχισμένο λαό.

Ἐτσι σιγὰ-σιγὰ οἱ ἀρχηγοὶ κ' οἱ Γιαννίτσαροι σκόρπισαν καὶ καθένας τους τραβήχτηκε στὰ μέρη ποῦχε προτιμήσει κ' εἶχε ζητήσει.

Ἐο χωρισμὸς τῆς Κρητικῆς γῆς ἔγινε σὲ διάφορες κατηγορίες:

«Τεμπλικὰτ» πὺν ἦταν γαῖες αὐτοκρατορικές παραχωρούμενες ἀπὸ τὸ Κράτος σὲ κείνους πὺν διέπρεψαν στίς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις· τὰ κτήματα αὐτὰ δὲν εἶχαν καμμιά ὑποχρέωση παρὰ μόνον τὸ συμβολαιογραφικὸ τέλος.

«Ζιαμέτια», δηλαδὴ φέουδα ὅμοια μὲ τὰ μάλ—κιανὲ (τιμάρια) πὺν τὰ χορηγοῦσε τὸ κράτος σ' ἐνοικίασι μὲ ὠρισμένο ποσόν, ἀναλόγως μὲ τὴν γονιμότητα τῆς γῆς των, μόνον σὲ ἀξιωματούχους ποῦχαν προσφέρει κ' αὐτοὶ ὑπηρεσίες.

«Τιμάρια» ἀπλᾶ πὺν δόθηκαν σὲ ἰδιῶτες καὶ μικραξιωματούχους μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ προσφέρουν στὴν πολιτεία ὠρισμένες ὑπηρεσίες.

«Βακούφια» τὰ ἀφιερωμένα σὲ θρησκευτικὰ ἰδρύματα πὺν ἦσαν ἢ «μονοτελῆ», πλήρωναν δηλαδὴ ἀπλὸ συμβολαιογραφικὸ φόρο καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν, ἢ «διτελῆ» πὺν μποροῦσαν ν' ἀλλάξουν κύριο μὰ πλήρωναν διπλὸ βακουφικὸ φόρο. Τὰ βακουφικὰ κτήματα μὲ τὸ νόμο τῆς «κληρονομικῆς διευκολύνσεως» γιὰ τὰ θηλυκὰ παιδιά τῶν Τούρκων εἶχαν κατακτήσει ὅλη σχεδὸν τὴν Κρήτη, γιὰτὶ ὁ φιζιχ, ὁ ἱερὸς Μουσουλμανικὸς νόμος, ἔδιδε δύο κληρονομικὲς μοῖρες στὰ ἀρσενικὰ καὶ μόνον μιὰ στὰ θηλυκὰ, ἀδικία πὺν οἱ μουσουλμάνοι μὲ τὸ νόμο τῶν βακουφίων τὸν καταστρατήγησαν. Ἐτσι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους δὲν ἔδιναν τὰ κτήματά τους στὸ ἐφκάφι παρὰ μόνον γιὰ κληρονομικοὺς σκοπούς.

«Χουμαγιούμ», πὺν λεγότανε χαβὰς—ι—χουμαγιούμ, δηλαδὴ καθαρὰ αὐτοκρατορικὰ, πὺν ἀνῆκαν στὸ δημόσιο.

Μὰ ὅλοι αὐτοὶ οἱ χωρισμοὶ καὶ μικρολεπτομέρειες δὲν ἔχουν θέσι στὴν ἱστορία μου γιὰ νὰ ἐξετασθοῦν πὺν πλατιά, γιὰτὶ θὰ χρειαζόντανε ὀλόκληροὶ τόμοι καὶ δὲν θᾶφηναν γιὰ τὸν ἀναγνώστη μου παρὰ ἐλάχιστο καὶ ἄχρηστο καταστάλαγμα.

ΠΩΣ ΑΡΧΙΣΑΝ ΟΙ ΑΛΛΑΞΟΠΙΣΤΙΕΣ

Οἱ πρῶτες δραστικὲς ἐνέργειες τῶν Τούρκων ἔκαμαν τοὺς ἀρχοντοβενετοὺς πὺν ἦσαν στίς ἐπαρχίες νὰ σπεύσουν νὰ δηλώσουν ἀκόμα καὶ στὸν Κιοπρουλοῦ Πασᾶ πὺς ἀλλάζουν τὴν θρησκεία τους. Στὴν ἀλλαξοπιστία τους δὲν τοὺς βίασαν οἱ ἀξιωματοῦχοι Τούρκοι, ἀλλ' αὐτοὶ βοῆξαν τὸ μέσο αὐτὸ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν οἰκονομική τους θέσι, γιὰτὶ εὐθὺς ὡς ἐδήλωναν ἀλλαγὴ θρησκείας, ὄχι μόνον ἦσαν ἐλεύθεροι στὴν ἐκμετάλλευσι τῶν κτημάτων των, ἀλλὰ ἄρπαζαν καὶ ὅ,τι ἐκλεκτὸ γειτονικὸ κτῆμα ἀνῆκε σὲ χριστιανούς. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς δέχτηκαν χωρὶς πολὺ συζήτησι τὴν ὀδυνερῆ περιτομή τους, εὐθὺς ὡς ἔκαμαν τὴν δήλωσί τους, μὰ ἀργότερα δὲν ἦταν κἂν ἀναγκαῖα μήτε ἢ περιτομή γιὰ τοὺς μεγάλους πιά στὴν ἡλικία, ἀλλὰ τὴν περιώρισαν γιὰ διευκόλυνσι τῆς ἀλλοξοπιστίας στὰ μικρὰ παιδιά. Ἐο ἀνθόρητος καὶ στὴν ἀρχὴ ἀβίαστος αὐτὸς ἐξισλαμισμὸς τῶν πρῶτερά ἐξελληνισμένων φεουδαρχῶν καὶ ἐκείνων ποῦχαν ὡς τότε κρατήσῃ τὸν ἔθνησμό τους ὡς Βενετσάνοι πὺν εἶχαν φέρει στὴν Κρήτη ὡς ἐπιοικουοὺς μετὰ τὴν ἀποτυχημένη ἡγεμονία τοῦ Ἁγίου Τίτου, καὶ πὺν

παρέμεναν Βενετσάνοι γνήσιοι γιατί δεν είχαν κάμει κρητικές επιγαμίες, έκαμε τούς Τούρκους να σκεφθοῦν πὼς δεν θάταν δύσκολο μὲ λίγη πίεσι νὰ πετύχουν τὸ γενικὸ ἐξισλαμισμὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ σχηματίσουν στὸ νησι αὐτὸ, ποὺ ἦταν τὸ κλειδί τῶν τριῶν Ἡπείρων, ἓνα ζωντανὸ προτείχισμα ποὺ θὰ προφύλασσε ἀπὸ τὸ Νότο κί' ἀπ' τὴ Δύση τὴν Τουρκικὴ αὐτοκρατορία.

Ἡ κακὴ ἀρχὴ δόθηκε κί' ἄρχισαν οἱ τρομερὲς πιέσεις τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ γιὰ ν' ἀλλαξοπιστήση καὶ σιγά-σιγά νὰ ἐκτουρμιστῇ ἀλλάσσοντας ἐθνικὴ συνείδηση. Γιὰ τὶς πιέσεις αὐτὲς ἔδωκε τὴν ἄδεια τῆς ἀργότερα καὶ ἡ Πύλη κί' ἔτσι διευκολύνθη καὶ τὸ φρικτὸ σχέδιο τῶν τοπικῶν τυράννων ποῦβρισκαν αἰτία τὴν ἀντοχὴ καὶ ἐπιμονὴ τῶν χριστιανῶν στὴ θρησκεία τῶν πατέρων των, γιὰ νὰ κατορθώσουν τρεῖς σκοπούς:

1ον) Νὰ τοὺς ἀρπάζουν τὶς περιουσίες τους ἀφήνοντάς τους μόνο τὶς ἄγονες «χαλέπες» τῶν βουνῶν.

2ον) Νὰ τοὺς ἀγγαρεύουν γιὰ ὅλες τὶς δικές τους δουλειές, καὶ

3ον) Νὰ παίρνουν στὰ χαρέμια τους τὶς γυναῖκες καὶ τὶς κόρες τῶν δυστυχισμένων χριστιανῶν.

Σὲ λίγο διάστημα ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης περιορίστηκε σὲ ἑκατὸ πενήντα χιλιάδες «ψυχομέτρι».

ΤΡΑΓΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Τραγικώτατες εἶναι οἱ ἄπειρες σκηνὲς ποὺ ξετυλιζόντανε στὰ κονάκια καὶ τοὺς πύργους τῶν Γιαννιτσάρων καὶ τῶν Ἀγάδων. Χρόνια θὰ μπορούσε νὰ βαστάξῃ ἡ διήγησις τῶν μαρτυριῶν ποὺ ὑπόφεραν οἱ δύσμοιρες γυναῖκες τῆς Κρήτης μέσα στὴν ὄρμη τοῦ μεθυστοῦ τῶν τυράννων, ποὺ ἦσαν ἐλεύθεροι στὸ κακοῦργο ἔργο τους.

Πόσες γυναῖκες δὲν ἔφυγαν ἀπὸ τὸ κονάκι χωρὶς μαστοὺς καὶ στὴν θέσι τους μὲ δυὸ φρικτὲς πληγὲς ποὺ ἡ αἱμορραγία τοὺς ἔφερε τὸ θάνατο. Ὁ Ἀγᾶς στὴν ἀρνησί τους νὰ δουλωθοῦν στὶς ὀρμές του διάταζε κί' ἔβαναν τὰ στήθια τους στὴν κόχη τῆς κασέλλας κί' ὕστερα ἔβανε ἓνα δοῦλο του καὶ χόρευε πάνω στὸ σκέπασμα τῆς κασέλλας.

Πόσες κόρες ποὺ δὲν ἐδέχτηκαν τὰ χάρδια τοῦ ἀγᾶ δὲν κατεδικάστηκαν νὰ φᾶνε τὰ σκότια τοῦ σφαγμένου γαμπροῦ, ποὺ ὁ ἀγᾶς δῆθεν ἀπ' ἀγάπη τοὺς ἔδινε μὲ τὴν ὄρεξί του καὶ ποὺ πάντα σχεδὸν ἦταν ὁ πιὸ ἐκλεκτὸς χριστιανὸς τοῦ χωριοῦ.

Πόσες γυναῖκες ὀλόγυμνες μπρὸς στὸν Ἀγᾶ δὲ χόρευαν στὸ

χυμένο ρόβι πάνω, γιὰ νὰ γλυστροῦν καὶ νὰ ξαπλώνουν τὰ ροδαλὰ κορμά τους κάτω στὸν ὄντα καὶ νὰ γελᾷ ὁ μπέης στὴν ἀπροσδόκητη στάσι τους.

Πόσες δύσμοιρες Κρητικοποῦλες δὲν εἶδαν πάνω στὸ δίσκο τὸ κεφάλι τοῦ παιδιοῦ των, τοῦ μονάκριβου παιδιοῦ των, γιατί ἀρνήθηκαν νὰ δεχθοῦν τ' ἀγκάλιασμα τοῦ τρομεροῦ βαρβάρου.

Καὶ πόσες κόρες δὲν καταδικάζόντανε νὰ γυμνωθοῦν στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ καὶ ὀλόγυμνες νὰ δεχθοῦν τὴν κτηνωδία τῶν ἀραπάδων δούλων τῆς Βεγγάζας, ποὺ ἀφρισμένοι ἀπὸ ὄρμη καὶ κτηνωδία, ἐσπάρασαν τὴν τιμὴ τῶν κοριτσιῶν μπρὸς στὰ μάτια τῶν γερόντων, τῶν παπᾶδων, τῶν ἀντρῶν καὶ τῶν γονέων των.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι φρικτὲς καὶ ἀνατριχιαστικὲς ἱστορίες ποὺ θάθελα χρόνια νὰ τὶς διηγηθῶ, μὰ καὶ ψυχὴ πολὺ σκληρὴ γιὰ νὰ τὰ ξαναπῶ καὶ νὰ τὰ ξαναθυμηθῶ. Καλύτερα νὰ μὴν προχωρήσω στὶς φρικταστικὲς λεπτομέρειες ποὺ θᾶφηναν πληγὴ στὴ ψυχὴ μας ὅσο κί' ἂν εἶναι παρηγορήτρα γλυκεῖα ἢ τωρινὴ μας ἐλεύθερη ἀντίθεσις.

ΣΠΑΡΑΓΜΟΙ

Ὅλοι ἡ Κρήτη ἄρχισε νὰ σπαράσσεται κάτω ἀπ' τὰ νύχια ἐνὸς φρικτοῦ τυράννου καὶ μόνο τὰ Σφακιά, καὶ γιατί ἦταν ὄρεινός κί' ἄγονος τόπος, μὰ καὶ γιατί οἱ Τούρκοι ἤξεραν καλὰ τὸ τί τραβήξαν οἱ Βενετσάνοι νὰ τὰ ὑποτάξουν καὶ δὲν τὸ κατώρθωσαν, ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὸ γενικὴ αὐτὴ πίεσι ποὺ ἄρχισε ἀπ' τὴ γῆ, γιὰ νὰ φτάξῃ ὡς τὸ τραγικὸ παιδομάζωμα δεκαπέντε χιλιάδων παιδιῶν ἀπὸ ὀχτῶ ὡς δεκατριῶν χρόνων, ποὺ τᾶστειλαν γιὰ νὰ μαθητέψουν στὰ γιαννιτσαρικὰ τάγματα καὶ νὰ γυρίσουν στὰ χωριά του τὰ ἴδια σὲ λίγα χρόνια σκληρότατοι πειστὲς τῶν ἀδελφῶν καὶ γονέων τους, ποὺ τοὺς εἶχαν ξεχάσει ἢ μὲ τὴν ἀποκτήνωσί τους δὲν ἤθελαν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσουν.

Κοντὰ σ' αὐτὰ οἱ Τούρκοι ποὺ εἶχαν τόσα καὶ τόσα ὑποσχεθῆ στοὺς χριστιανοὺς μὲ τὸ Νικουσίσι γιὰ τὴν ἀνεξίθρησκεία ποὺ θὰ τηροῦσαν, πῆραν ὅλες τὶς ἐκκλησίες μέσα στὶς πολιτεῖες καὶ στὰ κεφαλοχώρια καὶ τὶς ἔκαμαν τζαμὰ ἂν καὶ ἔδωκαν τὴν ἄδειά τους, γιὰ τὰ μάτια, στοὺς χριστιανοὺς νὰ χειροτονήσουν ἐπισκόπους καὶ μητροπολίτη.

Ὁ Πρωτὸς Μητροπολίτης ὁ Πατελάρως δὲν εἶχε μίτε κᾶν ἓνα μικρὸ ναὸ μέσα στὸ Κάστρο γιὰ νὰ ἱερουγήσῃ. Ὁ Νικουσίσιος εἶχε

ἀγοράσει στήν ἀρχή τὸ ναὸ τοῦ Μαρκοφεουτέου, τὸν Ἅγ. Ματθαῖο, καὶ τὸν εἶχε δώσει στὸν πρῶτο Μητροπολίτη Πατελάρο γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν ἐκτέλεσι τοῦ σχεδίου τοῦ Κιουπρουλοῦ Πασᾶ, ποὺ στενοχωρημένος γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπομάκρυνσι τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὶς πόλεις, ἤθελε νὰ τοὺς προσελκύσῃ. Κι' ὅμως ἀπὸ μιὰ ἄστοχη, σὲ τέτοιες ὥρες, παρεξήγησί του μὲ τὸ Μητροπολίτη, τοῦ πῆρε τὸ ναὸ πίσω καὶ τὸν χάρησε στοὺς Σιναῖτες μοναχοὺς, ποὺ ὡς τότε ποῦπεσε τὸ Κάστρο εἶχαν ναὸ τους τὴν Ἁγία Αἰκατερίνη μέσα στὸ Σιναῖτικο μετόχι καὶ τώρα σκορπισμένοι τριγυροῦσαν τὴ Κρήτη. Τοὺς κάλεσε καὶ τοὺς ἐγκατέστησε στὸ ναὸ τοῦ Μαρκοφεουτέου. Ὁ Ἅγιος Ματθαῖος εἶχε προικοδοτηθῆ ἀπὸ τὸ Νικούσιο καὶ μὲ δλόκληρη περιοχὴ ποὺ χρησίμευσε γιὰ μετόχι τοῦ ναοῦ. Ἔτσι ὁ Μητροπολίτης ἔμεινε χωρὶς ναὸ κι' ὅταν ἤθελε νὰ λειτουργήσῃ ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ ἄδεια ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγ. Ματθαίου. Στὸ ναὸ αὐτὸ μετέφεραν οἱ Σιναῖται πολλὲς εἰκόνες τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης καὶ τὸν ξυλόγλυπτο ἄμβωνα ποὺ σώζεται ἀκόμα στὴν Ἀπάνω Ἐκκλησία. Ὁ Μητροπολίτης Πατελάρος ἀναγκάστηκε νὰ περιτρέχῃ τὰ χωριά γιὰ νὰ βροῖσκη ναὸ νὰ ἱεουργῆ, γιὰτὶ οἱ Σιναῖτες καλόγηροι ποὺ τοὺς ζητοῦσε τὴν ἄδειά τους γιὰ νὰ ἱεουργήσῃ στὸν Ἅγιο Ματθαῖο, τοῦφερναν ὅλες τὶς δυσκολίες καὶ τοῦ ζητοῦσαν πληρωμὴ καὶ ποσοστὰ ἀπ' τὶς ἱεροτελεστίες του στὸ ναὸ τους. Βαρέθηκε ὁ Πατελάριος κι' ἔφυγε τὸ 1679 ἀπ' τὴν Κρήτη. Πῆγε στὴ Βλαχία. Στὴ Μητρόπολη τὸν διεδέχθηκε ὁ Κρητικὸς ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος Σκωτάκης, ἀλλὰ μετὰ τέσσερα χρόνια ἔφυγε κι' αὐτὸς ἄρρωστος κ' ἐγκατεστάθηκε στὴ Ζάκυνθο. Ἐκεῖ ἀπέθανε τὸ 1693.

ΚΑΛΟΓΗΡΙΚΑ ΤΣΑΚΩΜΑΤΑ

Μετὰ δέκα ὄχτῳ χρόνια ἀπ' τὴν κατάκτησι κατορθώθηκε ἀπὸ τὸ Μητροπολίτη Ἀθανάσιο τὸν Καλλιπολίτη νὰ ὑπογραφῆ φιομάνι ποὺ ἐπέτρεπε στοὺς χριστιανοὺς ἐκτὸς τοῦ Σιναῖτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ματθαίου νὰ κτίσουν μιὰ μικρὴ ἐκκλησοῦλα στὴ συνοικία «Κῆπο τῆς Μαριῶς» πρὸς νότο τοῦ Μπαλτᾶ Τζαμί. Μὰ τὶς παραμονὲς τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν ὁ τότε Σιναῖτης οἰκονόμος Δανιὴλ καταχθόνιος καὶ ἀντιχριστιανικὰ συμφεροντολόγος ὅπως ἦταν, κατώρθωσε μὲ πολὺ χρῆμα καὶ μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς Τούρκου Τιμιτζῆ καὶ τοῦ Γιαννιοῦ Σκορδύλη νὰ πάρῃ φιομάνι νέο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι, ποὺ διάτασσε τὴν κατεδάφισι τοῦ ναοῦ, γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὰ εἰσοδήματά της ἢ Σιναῖτικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ματθαίου, ποὺ

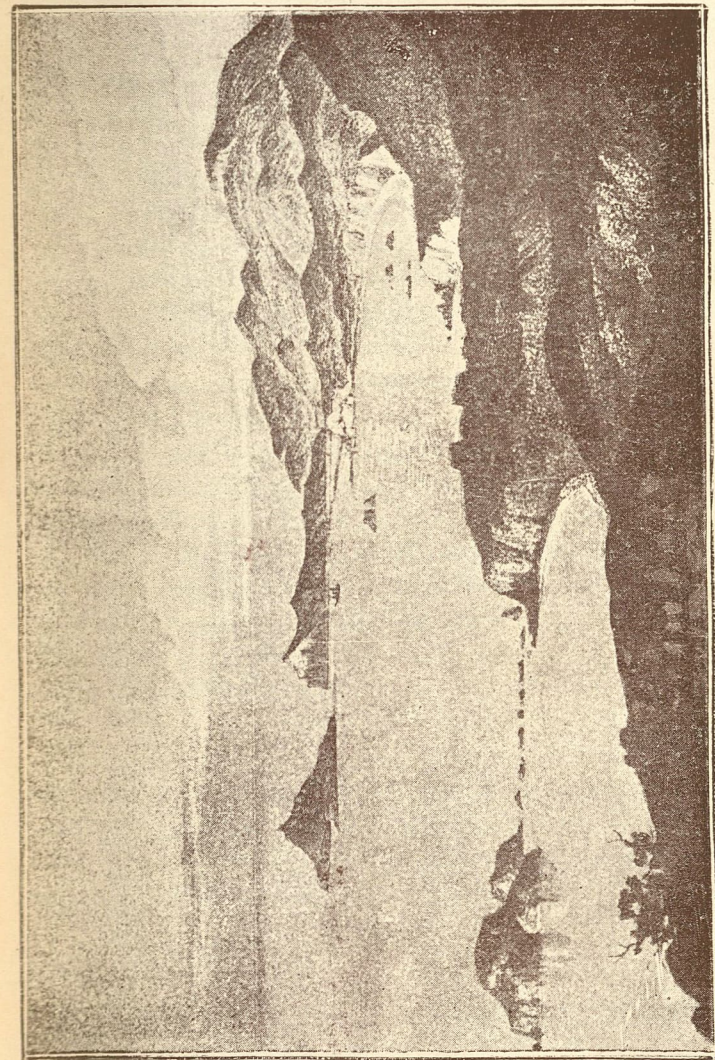
ΤΣΑΚΟΙ ΑΜΗΝΙΩΝΕΣ

ἀμφιπέρι γιὰ τὴν Κρητικὴν κοινότητα καὶ γιὰ τὰ κοινὰ τῶν ἀποστόλων. Στὸν ὄμο αὐτὸ προτοβῆκε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

ἀνοίγει στην ἀρχὴ τὸ ναὸ τοῦ Μαρκοφροντίου, τὸν Ἅγ. Μάρκο
καὶ τὸν εἶχε δώσει στὸν πρῶτο Μητροπολίτη Πατελάρο, ὁ
ἤδη τὴν ἐκτέλεσι τοῦ σχεδίου τοῦ Κλουφρονίου Πάρε, καὶ
χορηγῆνος γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπομακρύνει τῶν χωρῶν
πόλεις, ἤθελε νὰ τοὺς προσελκύει. Κι ὅμως ἀπὸ τὸν
τέτοις ὅρες, παρεξήγησι τοῦ πρῶτο Μητροπολίτη, τὸς
πίσω καὶ τὸν χόρησε στοὺς Συναίτες μοναχοὺς, ποὺ
τὸ Καστὸ εἶχαν ναὸ τους τὴν Ἁγία Αἰκατερίνη ἀπὸ
μετόχι καὶ τώρα ἀποκοπισμένοι τοῖς γυνοῦσαν τὴ Κρήτη
καὶ τοὺς ἐγκατέστησε στὸ ναὸ τοῦ Μαρκοφροντίου. Ὁ
θαλασ εἶχε προικωδοτηθῆ ἀπὸ τὸ Νικοναῖο καὶ με
ποὺ χρησιμοποιεσε γιὰ μετόχι τοῦ ναοῦ. Ἐτα ὁ Μητροπολίτης
χορῆσι ναὸ κ' ὅταν ἤθελε νὰ λειτουργήσῃ ἔπρεπε νὰ
ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁγ. Ματθαίου. Στὸ ναὸ αὐτὸ
Συναίτα πολλές εἰκόνες τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης καὶ
ἄμβωνα τοῦ σοῦεται ἀνομα στὴν Ἀπόγειο Ἐκκλησία
λίτης Πατελάρος ἀναγκαστήκε νὰ περιτοχῇ τὰ χωρῶν
ναὸ νὰ ἱεροουγῇ, γιὰτι οἱ Συναίτες καλόγηροι τοῦ
τὴν ἀδεία τους γιὰ νὰ ἱεροουγῇ στὸν Ἅγιο Ματθαῖο
ὅλες τίς δυσκολίες καὶ τοῦ ζητοῦσαν πληρωμὴ καὶ
ἱεροτελεστίες του στὸ ναὸ τους. Βοηθῆκε ὁ Πατελάρος
1679 ἀπ. τὴν Κρήτη. Πῆγε εἰς Βλαχία. Στὴ Μητρόπολιν
ἦκε ὁ Κρητικὸς ἀρχιεπίσκοπος Νικήφορος Σαμαρῆ
τέσσερα χρόνια ἔφυγε κ' αὐτὸς ἀποστάσε κ' ἔφυγε
Ζάκυνθο. Ἐκεῖ ἀπέθανε τὸ 1698.

ΚΑΛΟΓΗΡΕΣ

Μετὰ δέκα ὀκτὼ χρόνια ἀπ' τὴν κτίσιν τῆς
τὸ Μητροπολίτη Ἀθανάσιου τοῦ Καλλιπόλεως καὶ ἀπὸ
ποὺ ἐπέστρεψε στοὺς χριστιανοὺς ἐκτὸς τῆς Συναίτης
Ματθαίου νὰ χτίσῃν μιὰ μικρὴ ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸ
τῆς Μαρτιῶς πρὸς νότον τοῦ Μοναστηρίου. Μετὰ
ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῶν Ταξιμαχῶν ὁ πρῶτος Συναίτης
καταχθόνιος καὶ ἀντιχριστιανικὸς σιμφορολόγος
θῆκε μετὰ πολλὴ γοῆμα καὶ μετὰ τὴ βοήθειαν ἑνὸς
τοῦ Γιάννου Σκορδαλῆ γιὰ πάρον φιδιάνι μέ ἀπὸ
νοῦκαλι, ποὺ διάταξε τὴν κατεδάφισιν τοῦ ναοῦ, καὶ
εἰσοδήματα τῆς ἡ Συναίτικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου

ΚΑΛΟΙ ΛΙΜΝΙΩΝΕΣ

Ἐνα ἀσφαλισμένο ὄρητιριό γιὰ τοὺς Κρητικὸς κουρσάρους καὶ γιὰ τὰ καράβια τῶν
ἐφοδιασμῶν τῶν ἐπαναστατῶν. Στὸν ὄρη αὐτὸ πρωτοβγήκε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

ἐθεωρεῖτο ἢ προνομοῦχος σ' ὅλη τὴ Τουρκία, ἀφ' οὗ ἀνῆκε στὴ Μονὴ Σινᾶ.¹

Πραγματικὰ ὁ ναὸς κατεδαφίστηκε στὶς 12 τοῦ Μαΐου τοῦ 1688 τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ ἔκαναν τὰ ἐγκαίνια του, κι' ὁ Μητροπολίτης μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς αἰσθάνθηκε βαρύτατα κι' ὀδυνηρὰ τὸ κτύπημα, ὅχι τῆς ἀποτυχίας τόσο τοῦ ναοῦ, ὅσο τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τάξεως ἀπὸ τὴν ἀντιχριστιανικὴ ἐνέργεια τοῦ Δανιὴλ καὶ τοῦ Σκορδύλη.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ βάσταξε ἀπὸ τὸ 1688, ποὺ χαλάστηκε ὁ ναὸς ὡς τὸ 1736 ποῦρθε Μητροπολίτης ὁ Γεράσιμος Λατίτζης ἀπὸ τὸ Βενεράτο τοῦ Τεμένους. Ὁ Γεράσιμος κατώρθωσε νὰ τοῦ δοθῇ φιορμάνι γιὰ τὸ διόρθωμα τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ποὺ ἦταν δίπλα στὸ σπίτι του. Τὸ φιορμάνι αὐτὸ τοῦ κόστισε πολλὰ χρήματα καὶ μεγάλους κινδύνους, γιατί οἱ φανατισμένοι Γιαννίτσαροι τὸν ἀπειλοῦσαν πὼς θὰ τὸν ἐσκότωναν καὶ πολλὲς φορὲς τοῦκαμαν ἐπιθέσεις, μὰ τὸν γλύτωνε ὁ Χατζῆ Ἀλῆ πασᾶς ὁ Πελοποννήσιος, τότε Βαλῆς Κρήτης ποὺ ἐδέχετο ἄφθονα τὰ δῶρά του.

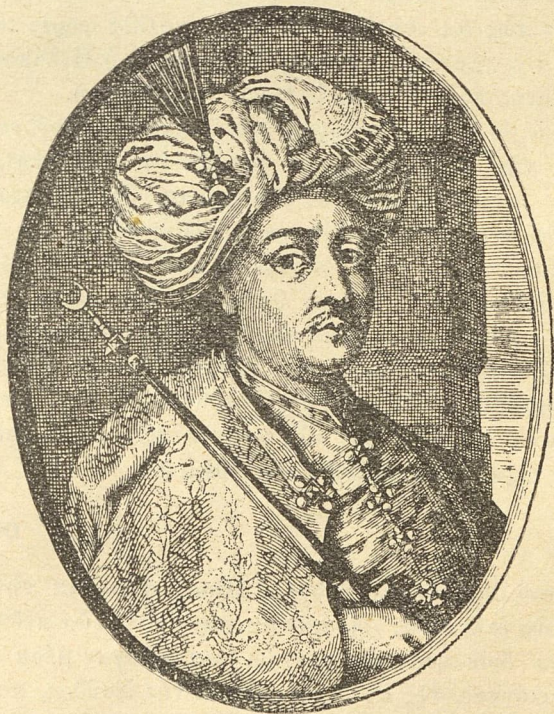
Μὰ καὶ μετὰ τὸν ἐγκαινιασμὸ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Μηνᾶ καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς, οἱ κανγάδες μετὰξὺ Μητροπολίτη καὶ Οἰκονόμου τοῦ Σινᾶ βάσταξαν δύο χρόνια, ὥσπου κατωρθώθηκε νὰ συμφωνηθῇ μετὰξὺ τῶν δύο ναῶν μοιρασιὰ γιὰ τὶς ἱεροτελεστίες τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἄλλων ἱεροπραξιῶν. Μὲ τὴν ἐξευτελιστικὴ αὐτὴ γιὰ τὴ θρησκεία τῆς ἀγάπης συμφωνία καὶ μάλιστα σὲ τέτοιες μαῦρες ἐθνικὲς στιγμὲς, ἔληξε τὸ ἄσχημο αὐτὸ κοινοτικὸ ζήτημα, ποῦδωκε τὴν εὐκαιρία στοὺς τούρκους νὰ δοῦν πὼς τὰ ρωμαίϊκα τσακώματα δὲν σταματοῦσαν μῆτε μπρὸς στὴ μεγαλύτερη κοινὴ συμφορὰ καὶ πὼς κάποτε τῶν καλογήρων τὰ συμφέροντα δὲν εἶχαν ὄρια θεμιτοῦ καὶ ἀθεμίτου.

ΟΙ ΚΑΚΟΣΕΙΡΟΙ

Προτοῦ ἀκόμα ὁ Κιοπρολοῦ Πασᾶς φύγη ἀπ' τὴν Κρήτη, πολλοὶ ἀπ' τοὺς ἐκλεκτοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῶν πεδινῶν ἐπαρχιῶν ἔφευγαν κι' ὅσοι ἦσαν ἀνύπαντροι κατάφευγαν μέσα στὰ φρούρια τῆς Σπιναλόγγας, τῆς Γραμπούσας καὶ τῆς Σούδας, ποὺ κρατοῦσαν

1— Ὁ Γ. Οἰκονομίδης σὲνα ἄρθρο του στὴν «Ἐλευθέρα Σκέψι» γράφει ἐκτενῶς γιὰ τὰ προνόμια τῆς Μονῆς καὶ τὸν τρόπο ποὺ τῆς δόθηκαν.

ἀκόμα οἱ Βενετοί, ὅσοι ὅμως εἶχαν οἰκογένειες ἔπαιρναν τὰ παιδιὰ τους καὶ νυκτοπορώντας πῆγαιναν νὰ κατοικήσουν στὰ Σφακιά. Στὴν ἀρχὴ οἱ Σφακιανοὶ δὲν ἔβλεπαν μὲ καλὸ μάτι τὴν αἷξις αὐτὴ τοῦ πληθυσμοῦ στὴ πτωχικὴ του ὄρεινῆ ἐπαρχία. Τὸ αἶσθημα ὅμως τῆς ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς ἄλλους χριστιανούς τῆς Κρήτης, ποὺ πάντα τοὺς διάκρινε, τοὺς ἀνάγκασε νὰ προστατέψουν καὶ νὰ βοηθήσουν, ἔστω κι' ἀνόρεξα, τὴν ἀποκατάστασί τους. Γιὰ μόνη ἱκανοποίησι στὴ θυσία ποῦκαμαν μὲ τὴν προστασία τους αὐτῆ, ἐδῶθηκαν τὸ χωριστικὸ χαρακτηρισμὸ τῶν καινουργιοσφακιανῶν σὲ «κακόσειρους» μὲ ἀντίθεσι τὸ «καλόσειρους» ὅπως λέγαν τοὺς βέρους, τοὺς ἀληθινούς καὶ γεννημένους Σφακιανούς.

ΣΟΥΛΤΑΝ ΜΕΧΜΕΤ Δ΄.

ποὺ ἐκνευρισμένος ἀπὸ τὴν ἀναμὴν τῆς ἐκπορθήσεως τοῦ Χάνδακος εἶχε ἀπαγορεύσει μὲ ποινὴ θανάτου καθ' ἕνα λόγῳ γιὰ τὴν Κρήτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΧΑΪΝΗΔΕΣ

Ὅσοι κλείστησαν μέσα στὰ φρούρια ποὺ βαστοῦσαν ἀκόμα, ἐμάθαιναν ἀπὸ τοὺς ἄλλους χριστιανούς τὰ βιάσανά τους κι' ἄκουαν τοὺς θρήνους τους, κι' αὐτὸ ἐπλήγωνε τὴν ψυχὴ τους καὶ τοὺς ἔκανε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς κατακτήσεως τοῦ νησιοῦ νὰ σχηματίσουν τὰ περίφημα ἡρωϊκὰ σώματα τῶν χαΐνηδων. Οἱ χαΐνηδες αὐτοὶ στὶς μαῦρες νύκτες μὲ τὶς μικρὰς βαρκοῦλές των, μυστικὰ κι' ἀθόρυβα, ἔβγαιναν στ' ἀκρογιάλι καὶ μὲ νυκτοπορείες, πολλὰ φορὰς μακρότατες, καὶ πολλὰ φορὰς ὀδυνηρὰς, βρισκόντανε τὰ μεσάνυχτα ἔξω ἀπ' τὸ κονάκι τοῦ Μπέη, τοῦ Ἁγᾶ ἢ τοῦ Γιαννίτσαρου, ποὺ γλεντοῦσε μὲ τὶς γυναῖκες ἢ τὶς κόρες τῶν χριστιανῶν.

«Εἶχανε ρόβι καὶ ψαφαῖς' στρωμένα εἰς τὶς τάβλες
κι' ἀπάνω ἔχορεύγανε οἱ κοπελλιὰς κ' οἱ γράδες».

Σὲ τέτοιες φρικτὰς παρόμοιες στιγμὰς ἐπρόφταναν αἱ χαΐνηδες τοὺς ἀπαίσιους τυράννους τῶν χριστιανῶν. Πόσες καὶ πόσες φορὰς οἱ αἰμοβόροι αὐτοὶ τύραννοι, ἐκεῖ ποὺ περίμεναν τὴν ἡδονὴν ἀπ' τὴν ἀγκάλῃ μιᾶς παπαδοπούλας ροδοζόκκινης, εὔρισκαν τὸ γιαταγάνι ἢ τὸν ἀθόρυβο «πασαλῆ» ἐνὸς ξαγοριμένου χαΐνη ποὺ ὠδοιπόρησε τρεῖς τέσσερις ὥρες τὴ νύκτα γιὰ νὰ προλάβῃ τὴν καταστροφὴ μιᾶς παρθένας. Μὰ καὶ πόσες φορὰς ποὺ τύχαινε μέσα στὸ κονάκι τοῦ Ὁ Ἁγᾶς νὰ μὴν εἶναι μόνος, παρὰ συντροφισμένος μὲ φίλους τοῦ γιαννιτσαρού, δὲν ἐγίνηκαν ὁμηρικὰς μάχες καὶ δὲν ἔπασαν μέσα στὰ πτώματα τῶν κτηνανθρώπων αὐτῶν καὶ οἱ ἡρωϊκοὶ λεβέντες ποὺ βρῆκαν τὸ θάνατο προστατεύοντες τοὺς ἀπροστάτετους κι' ἀνήμερους χριστιανούς, τοὺς καθλωμένους στὸ χωριὸ τους ἀπὸ φόβου τοῦ θανάτου ἢ τὴν ἀδυναμίαν τῆς φευγάλας, γιατί δὲν μποροῦσαν νὰ μετακινήσουν μυστικὰ κι' ἀκίνδυνα τὴ μεγάλη τους οἰκογένεια !

Οἱ χαΐνηδες αὐτοὶ τῆς Σπιναλόγγας, τῆς Γραμπούσας καὶ τῆς Σούδας ἦταν οἱ πρῶτοι ὑπερασπισταὶ τοῦ δουλωμένου κρητικοῦ λαοῦ καὶ σ' αὐτοὺς κατὰ πολὺ χρωστοῦσε ὁ χριστιανισμὸς, ἰδίως στὶς

πλησιόχωρες επαρχίες, τὴν πρώτη του ἀντοχή στὶς ἐκβιαστικὲς προσπάθειες τῶν Τούρκων νὰ ἐξισλαμίσουν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ποὺ ἀπόμειναν ἀπὸ τὶς πεντακόσες χιλιάδες, ποὺ δὲν ἦσαν τώρα παραπάνω ἀπὸ ἑκατὸ πενήντα χιλιάδες ψυχές, ὅπως λένε οἱ περιηγητὰι ποῦρθαν λίγα χρόνια μετὰ τὴν Τουρκικὴ κατάκτησι, Τουρνεφόρ καὶ Ποκόκ.

ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΤΥΧΟΔΙΩΚΤΑΙ

Εὐθύς ὡς ὁ Κιοπρουλοῦ πασᾶς τακτοποίησε τὰ περιουσιακὰ ζητήματα καὶ ἱκανοποίησε τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κατακτητοῦ στρατοῦ του, ἔφυγε γιὰ τὴν Ἀνδριανούπολι γιὰ νὰ πάη ν' ἀναγγείλῃ ἐπίσημα πὰ στὸ Σουλτάνο καὶ κύριό του τὸ πάρισμο τοῦ περήφανου καὶ ἀτίθασου νησιοῦ, φέροντας μαζί του γιὰ δῶρα στὸν Πατισᾶχ ὅ,τι πολύτιμο εἶχε ἀρπάξει κατὰ τὰ δύομιση χρόνια τῆς παραμονῆς του πάνω στὴν Κρήτη. Ἔτσι ἀπόμειναν μόνοι ἀφέντες τοῦ δῆμοιρου νησιοῦ οἱ ἀγάδες, ποῦχαν σκορπισθῆ στὰ διάφορα χωριὰ τῆς Κρήτης κι' εἶχαν γίνει τυραννίσκοι τελείως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴ διοίκησι τῶν τριῶν Κάστρων καὶ τελείως ἀγνοημένοι ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐποπτεία τῆς Πύλης. Αὐτὴ σιγά-σιγά κατάντησε ἀνίσχυρη νὰ τοὺς συγκερατῆ, ὡς θὰ δοῦμε ἀργότερα, κι' ἀναγκάστηκε πολλὲς φορὲς νὰ ὀργανώσῃ ἐκστρατεῖες συστηματικὲς ἐναντίον τους.

Στοὺς τυραννίσκους αὐτοὺς ἔτρεξαν νὰ ἐνωθοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Τουρκίας ὅλοι οἱ τυχοδιῶχτες ἐσπέχηδες καὶ γιαννίτσαροι, ποὺ εἶχαν ἀνάγκη γιὰ τὴν εὐζωΐα τους ν' ἀρπάξουν κάτι πλούσιο κι' ἀποδοτικό. Οἱ νέοι αὐτοὶ τύραννοι ἐπρόφταξαν πολλὰ, γιὰτι ἐκτὸς ἀπ' τὰ κτήματα ποὺ πῆραν οἱ ἀρχηγοί, κι' ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τιμάρια ποὺ δόθηκαν σ' ἐπίσημους ἀγάδες, ὑπῆρχαν ἀκόμα στὴν Κρήτη πλῆθος ἀπὸ ἐκλεκτὲς περιουσίαι χριστιανῶν, ποῦχαν φύγει μὲ τὶς οἰκογενεῖς τους ἀργότερα, ἅμα εἶδαν πὼς ἡ ζωὴ τους θὰ κατανοῦσε μαρτύριο καὶ γιὰτι καταλάβαιναν τί τοὺς περίμενε. Στοὺς σκληροὺς αὐτοὺς τυράννους εἶχαν προστεθῆ καὶ οἱ χίλιοι διακόσοι Τούρκοι τῆς Μονεμβασίας ποῦχαν παραδώσει μὲ συνθήκη στὸ Βενετσάνο ἀρχιναύαρχο Γερόλυμο Κορνάρο τὸ φρούριο. Αὐτοὶ βγήκαν στὴν Κρήτη κ' ἔπιασαν τὶς δυτικὲς επαρχίες κι' ἀπ' αὐτοὺς μὲ τὶς ἐπιγαμίαι τῶν τουρκεμένων Βενετσάνων γεννήθηκαν οἱ σκληρότεροι καὶ πιὸ αἰμοβόροι γιαννίτσαροι.

ΑΓΑΔΕΣ

Μὰ δὲν ἦταν μόνο οἱ περιουσίαι κείνων ποῦφυγαν μὰ καὶ κείνων ποὺ ἀκατάπαντα ἔφευγαν ἀπ' τὰ ἐρημικὰ ἀκρογιάλια πρὸς τὰ

Ἐφτάνησα καὶ πρὸς τὴ Βενετία, ἀφήνοντας τὶς περιουσίαι τους ἔσημες κι' ἀκλυβέροντες. Ποιὸς θὰ τὶς ἀγόραζε; Κάτω ἀπ' τὸ μαχαῖρι τοῦ Ἁγᾶ, ποιά περιουσία μποροῦσε νάχη ἀξία;

Γιὰ τοὺς ἄγριους αὐτοὺς τυχοδιῶχτες ποὺ κατέβηκαν μὲ μόνο σκοπὸ ν' ἀποκτήσουν πλοῦτη καὶ νὰ τυραννήσουν χριστιανοὺς, δὲν ἦταν μόνο οἱ περιουσίαι ποῦπαιρναν ἐλεύθερα καὶ χωρὶς ἄδεια ἀπὸ κανένα. Ἄν κανένας ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς, ποὺ ἀπόμειναν στοὺς κάμπους καὶ δὲν εἶχαν τουρκέσει, κρατοῦσε ἀκόμα κανένα κτῆμα διαλεκτό, στὰ πρῶτα μάλιστα χρόνια τῆς κατακτήσεως, χωρὶς καμμιὰ δυσκολία ὁ ἀγᾶς μὲ μιὰ φοβέρα γιὰ τὴ γυναικὰ του ἢ γιὰ τὸ παιδί του τοῦ τῶπαιρνε. Ἄμα δὲν εἶχε μήτε γυναικὰ, μήτε κόρη γιὰ ν' ἀπειλήσῃ ὁ ἀγᾶς, ἔφτανε μιὰ μολυβένια σφαιρα τυλιγμένη σ' ἓνα μαντῆλι «πεσκέσι», ποὺ τὴν ἔστελλε στὸ χριστιανὸ ποῦθελε νὰ ἐκβιάσῃ καὶ πετύχαινε τὸν ἐκβιασμό του, γιὰτι ἤξερε κάθε χριστιανὸς ὅτι ἂν δὲν ἔκανε τῶτι τοῦ ζητοῦσε, θὰ γινότανε μὲ τὸ σκοτωμὸ του. Ἔτσι, ὅχι μόνο τὸ διαλεκτὸ ἀμπέλι ἢ τὸ «καμαρωτὸ» λόφυτο τοῦ χριστιανοῦ ἄλλαζε ἀφέντη, μὰ κι' αὐτὸς ἀναγκαζότανε σ' ἄν ραγιάς ποὺ ἦταν, νὰ δουλεύῃ ἀγγραεῖα καὶ χωρὶς νὰ τολμᾷ κ' ἂν νὰ γογγύσῃ φανερά, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν προστατευτικὴ του φιλία κι' αὐτὸς κι' ἡ οἰκογένειά του νὰ κολλοῦν σ' ἄν σκλάβοι δίπλα του, σ' ἄν τοὺς παλιούς «βιλλάνους» καὶ «φαμέγιους», τοὺς δουλοπαροίκους τῶν Βενετσάνων. Μὲ τὸν καιρὸ κατάντησε κάθε κρητικὸς κάτοικος τοῦ κάμπου, ποὺ δὲν πρόφταζε νὰ φύγῃ, νάχη τὸν «ἀγᾶ» του, τὸν προστάτη του, ποὺ ἀναλόγως στὴ δύναμι καὶ τὸ κῦρος τοῦ «ἀγᾶ» αὐτοῦ, εἶχε κι' αὐτὸς θάρρος ζωῆς.

—Ποιὸς εἶναι, μορὲ γκισού, ὁ Ἁγᾶς σου; ρωτοῦσε ὁ πρῶτος Γιαννίτσαρος ποὺ θὰ συναντοῦσε στὸ δρόμο του χριστιανό, κι' ἀλομόνο του ἂν δὲν εἶχε ἀγᾶ καθωρισμένο καὶ ἰσχυρὸ καὶ τέτοιο ποὺ νὰ τὸν λογαριάζῃ «τὸ κακὸ συναπάντημα», ὅπως τοὺς ἔλεγαν τότε οἱ δυστυχημένοι σκλάβοι.

Πολλὲς φορὲς γίνηκε αἰτία ἓνας χριστιανὸς φαμέγιος καὶ ξεκλήρισαν γενιὲς γιαννιτσάρων καὶ ἀγάδων. Ἡ προσβολὴ κατὰ τοῦ δυστυχημένου «φαμέγιου» ἐθεωρεῖτο καὶ προσβολὴ τοῦ Ἁγᾶ ποὺ ἐδίεγο στὴ φιλοτιμία του καὶ στὸ τουπέ τῆς παλληκαριᾶς του. Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἁγᾶ ποὺ τὴ μεταχειριζότανε γιὰ πλουτισμὸ τοῦ ἐπέβαλλε θυσίαι καὶ μιὰ τέτοια ἦταν κι' ἡ αἱματηρὴ κάποτε προστασία τῶν φαμέγιων τους.

Στὴν ἀνάγκη αὐτὴ κολλημένοι οἱ χριστιανοὶ κατανοῦσαν ὡς

τὸ τέλος νῦν ἀκλουθῆξουν ἕνα ἀπὸ τοὺς δυὸ δρόμους: ὁ πρῶτος, νὰ γίνουν Μουσουμάνοι φανερά καὶ νὰ κρατήσουν κρυφὴ τὴν θρησκεία τους. Νὰ γίνουν δηλαδή κρυπτοχριστιανοὶ¹ καὶ νὰ ἐκτελοῦν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα μυστικὰ σὲ κρυφὰ σπηλιόρια ἢ σὲ κρυψῶνες τῶν σπιτιῶν τους. Σὲ σκοτεινὲς ὥρες ἔφεραν στοὺς κρυψῶνες αὐτοὺς τὸ θλιμμένο κουρελιάριον παπᾶ νὰ τοὺς μεταλάβῃ, ἢ νὰ τοὺς βαπτίσῃ τὸ παιδί τους, ἢ νὰ τοὺς στεφάνωσῃ στοὺς κρυφούς γάμους τους, γιὰ νὰ κάμουν τὴν ἄλλη μέρα τοὺς φανεροὺς μουσουλμανικοὺς γάμους τους μετὰ τὰ τουρκικὰ ἔθιμα. Στὴ ζωὴ αὐτὴ τὴν τόσο ἐπικίνδυνον τοῦ κρυπτοχριστιανοῦ ποὺ σὺν τὸν ἀνακάλυπταν ἦταν πᾶ βέβαιος ὁ χαμός του, ἔζησαν πολλὲς οἰκογένειες γοαμῆ ἕκατὸ ὡς διακόσια χρόνια.²

Ὁ δεῦτερος δρόμος ἦταν νὰ μείνουν ραγιαδες χωρὶς δική τους ὑπόστασι, χωρὶς περιουσία καὶ γιὰ μόνον σκοπὸν τοὺς νᾶχουν πῶς νὰ δουλέψουν πιστὰ στὸν ἀγῶνάν τους, ποὺ πολλὲς φορὲς ἀπὸ ἀνάγκη καὶ αὐτοὺς γιὰ τὴ δούλεψί τους τοὺς φερνόντανε μαλακά, γιὰ νὰ ἐξοικονομήσουν τὸ ψωμί τους, τὰ ροῦχα τῶν παιδιῶν τους καὶ τὸ χαράτσι ποὺ πλήρωναν γιὰ νᾶχουν τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς γιὰ ἕνα χρόνο ἀκόμα.

Η ΔΙΠΛΗ ΤΙΜΗ

Ἄν ὀφείλῃ τὸ ἑλληνικὸ γένος τιμῆ στοὺς βουνήσιους, τιμῆ δικαία γιὰ τὴν κράτησάν ἑτοιμοὺ καὶ ἄγρυπνο τὸ ἠρωϊκὸν τους φρόνημα γιὰ νὰ σπεύσουν στὴ βοήθειά του στὶς ὥρες τῆς μεγάλης ἀνάγκης, καὶ ἂν χρωστῆ εὐγνωμοσύνη καὶ σὲ κείνους ποῦ φεγγαν ἀπὸ τὰ πεδινὰ μέρη καὶ ἀνέβαιναν στὶς ρίζες ἢ ζητοῦσαν καταφύγιον σὲ ἄλλες χώρες

1—Ἄλλοι καὶ μάλιστα στὴν Κύπρον τοὺς ἔλεγον «Λινοπαμπάνους» ὡς μὴ γνησίους χριστιανοὺς ἢ μουσουλμάνους· μήτε λινοὺ μήτε παμπάνι.

2.—Τέτοιους κρυπτοχριστιανοὺς θυμοῦμαι σὺν ἡμῶν παιδί καὶ ἐρχόντανε σὲ σπῆτι τοῦ γέρον παπποῦ μου, ποὺ ἦταν παπᾶς καὶ τοὺς ξεμολογοῦσε καὶ τοὺς μεταλάβαινε. Αὐτὸ θάταν τὸ 1896 ποὺ ἦμουν δέκα χρόνων παιδί, μὰ τὸ περιεργὸν ἦταν πῶς καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ 1898 θυμοῦμαι πολλὰ καλὰ τέτοιους τοῦρκους καὶ τοῦρκισσας ποὺ ἐρχόντανε κρυφὰ σὲ σπῆτι τοῦ γέρον παπποῦ καὶ ἔκαναν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα καὶ ποὺ κρατιόντανε ἀκόμα μυστικὰ στὴν παλιά πίστι τῶν προγόνων τους ἀπὸ πατέρας σὲ παιδί καὶ σὲ ἐγγόνι, ὕστερον ἀπὸ διακόσια χρόνια. Τὴ μυστικὴν αὐτὴν θρησκείαν κανένας δὲν τὴν ἔξερε μὴτ' αὐτὰ τὰ παιδιά τους ποὺ θ' ἀναγκάσθηκαν, ποιοὺς ἔξερε ἀπὸ ποιοῦ λόγου, νὰ τὰ κρατήσουν μακριὰ ἀπὸ τὴν δικήν τους πίστι, γιὰ νὰ μὴν προδοθῶν, καὶ ποὺ τώρα θάταν πᾶ ἀργὰ νὰ τὸ μάθουν, γιὰτί ἴσως νὰ μὴ ἐκέρδιζαν παρὰ μόνον τὸ μῖσος τους, ἀφοῦ μετὰ τὴν καθυσταθεμένη ἀποκάλυψίν τους θὰ τοὺς χῶριζε τὸ χάος τῶν δύο θρησκειῶν, χάος ποὺ τὸ εἶχαν ἀνοίξει πλιότερον οἱ τελευταῖοι ματωμένοι ἀγῶνες.

καὶ τόπους ἀπὸ ὅπου στὴν ὥρα τῆς ἀνάγκης ἔτρεξαν νὰ προσφέρουν τὴ ζωὴν τους στὴν πατρίδα τους, ποὺ δὲν τὴν ξεχνοῦσαν μὴ τὴν ἀπομάκρυνσί τους, διπλῆ πρόπει νὰ εἶναι ἢ τιμὴ ποὺ ὀφείλεται σὲ κείνους ποὺ δὲν ἔφυγαν—γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο—κάτω ἀπὸ τὴν κόψη τοῦ μαχαριτοῦ τοῦ τυράννου καὶ ἐκράτησαν, μῶλον τοὺς κινδύνους τῆς ζωῆς τους, μ' ὅλα τὰ βάσανα, μ' ὅλα τὰ μαρτύρια καὶ τὶς στερήσεις ποὺ ὑπόφεραν, ἄσβεστη τὴ φλόγα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Καὶ δὲν εἶναι μόνον αὐτὸ ποὺ τοὺς κάνει νᾶχουν δικαίωμα διπλῆς τιμῆς ἀπὸ μᾶς τοὺς ἐλεύθερους σήμερον· εἶναι καὶ κάτι ἄλλο πῶς σοβαρὸν καὶ πῶς μεγάλο. Ἄν αὐτοὶ δὲν ἐκρατιόντανε πιστοὶ σὲ μαρτύριόν τους καὶ ἄλλαξοπιστοῦσαν καὶ αὐτοὶ σὺν τοὺς ἄλλους καὶ δὲν ἔπαιζαν τὸν τραγικὸν ρόλον τοῦ σκλάβου κάτω ἀπὸ τὴν ὀρμὴν καὶ τὴν ἀνάγκη τοῦ τυράννου, ὁ τύραννος αὐτὸς θὰ αἰσθανότανε γρήγορα τὴν ἀνάγκη χειρῶν γιὰ τὴ δουλειά του καὶ θᾶκανε συστηματικὰς ἐκστρατείας στὶς ρίζες γιὰ νὰ στρατολογήσῃ, ν' ἀρπάξῃ καὶ νὰ σκλαβώσῃ ἄλλους καὶ σιγὰ-σιγὰ ἄλλους, ἔτσι, πού, ἴσως, νὰ μὴν ἀπόμειναν στὴν Κρήτη πάνω χριστιανοὶ γιὰ νὰ ζητήσουν μιὰ μέρα μετὰ τὰ τουφέκια στὰ χέρια τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νησιοῦ μας. Γιατί ποὺς μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ πῶς ἂν αὐτοὶ οἱ μάρτυρες τοῦ κάμπου δὲν εἶχαν τὴν ἠρωϊκὴν ἐγκαρτέρησιν νὰ δουλεύουν σκλάβοι στὶς ἀνάγκες τῶν ἀγάδων περιμένοντας τὴ φωτεινὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως νᾶρθῃ, θάμεινε οὐζίτης χριστιανὸς ἀπείρακτος καὶ ἐλεύθερος, ἢ πῶς καὶ αὐτὰ τὰ Σφακιὰ ὅσο καὶ ἂν ἦταν δύσβατα θάμειναν ὅπως ἔμειναν; Μὴ τάχα δυὸ φορὲς δὲν τάκαμαν «γῆς μαδιάμ»; Τὸ κῆμα τῶν τυράννων εὗρισκε τοὺς ταπεινοὺς καὶ μαρτυρικοὺς βράχους νὰ ξεσπᾶσῃ καὶ νὰ ξαφρῖσῃ τὴν ὀρμὴν του, γιὰ κείνον καὶ δὲν αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ τραβήξῃ πρὸς τὶς ρίζες καὶ τὰ βουνά. Ἄν ἀπ' τὴν πρώτην στιγμὴν οἱ χριστιανοὶ τοῦ κάμπου πιεσμένοι ἀπ' τὴν ἀνάγκη ἄλλασαν ὅλοι τους μετὰ τὴν θρησκείαν τους, τὰ ἠρωϊκὰ Σφακιὰ θὰ μπορούσαν νὰ σταθοῦν ὅπως ἐστάθηκαν τὸ μοιραῖόν μας προπύργιον, γιὰ νὰ δίνουν στοὺς σκληροὺς ἀγῶνες μας τὴν φωτιὰ ἀπ' τὴν πατριωτικὴν ἄσβεστην ἐστία τους; Καὶ ἂν δὲν ἦταν οἱ μάρτυρες τοῦ κάμπου ποὺ συνεκράτησαν τὴν ὀρμὴν τῶν τυράννων δεχόμενοι αὐτοὶ τὰ φρικτὰ πλήγματα καὶ γινόμενοι ἔνσαστρο προτεῖχισμα κείνων ποῦχαν καταφύγει στὰ Σφακιὰ, ποιοὶ θ' ἀγωνιζόντανε ἀργότερα, καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερίαν ποίων θ' ἀγωνιζόντανε; Αὐτὲς εἶναι αἱ σκέψεις ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν διπλῆν τιμὴν στοὺς μάρτυρες τοῦ κάμπου, ποὺ ὑπόμειναν καὶ ὑπόφεραν ἑκατοντάδες χρόνια, ἐν ᾧ δὲν

ἤξεραν ἂν θὰ βραδιαστοῦν, δὲν ἦταν βέβαιοι ἂν ξημερωθοῦν, κι' ἂν τὰ παιδιά πού γεννοῦσαν θὰ ζοῦσαν νὰ τὰ χαροῦν ἢ θὰ τάχαναν στὴν ἰδιοτροπία τοῦ πρώτου γιαννιστάρου, ἢ ἂν τὰ ἴδια τὰ παιδιά τους ἀλλαξοπιστεμένα δὲν γινόντανε ἀργότερα φονιάδες τῶν γονέων τους. Ἄν κάποιος ἀξίζει τιμὴ, γιατί ἀκλουθᾷ τὴν ἀρετὴ σὰν εἶναι ἐλεύθερος νὰ τὴν ἀκλουθήσῃ, σὰν τὴν ἀκλουθᾷ ὅταν χίλιοι λόγοι τὸν πιέζουν νὰ κάμῃ τὸ ἀντίθετο, χίλιες φορὲς μεγαλύτερη τιμὴ τοῦ ἀνήκει. Αὐτὸ λέει ἡ λογικὴ κ' ἡ ἠθικὴ, γιὰ κεῖνο εἶναι ἀδικαιολόγητοι μερικοὶ πού ἠθελαν νὰ γράψουν δῆθεν ἱστορία κ' ἔροζαν τὴν πρώτη ἀλόγιστη καὶ ἡλιθία μομφή τους κατὰ τῶν μαρτύρων τοῦ κάμπου πού ὑπετάγησαν καὶ δὲν ἔφυγαν κι' αὐτοὶ σὰν τοὺς ἄλλους εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἀλοίμονο στοὺς «ριζίτες» μὰ καὶ στὸ ἔθνος μας δολόκληρο ἂν αὐτοὶ οἱ μάρτυρες τοῦ κάμπου δὲν ἔμειναν καὶ δὲν ἐγκατεροῦσαν. Πόσοι θ' ἀπόμειναν στὰ βουνὰ γιὰ νὰ μπορέσουν μὰ μέρα νὰ ὀργανώσουν τὰ πολυάνθρωπα ἐπαναστατικὰ σώματα πού χρειάστηκαν, καὶ ἀπὸ ποιούς θὰ ἐνισχυόντανε, ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ καμπίτες πού σιγά-σιγά κατάρκτησαν ἠθικὰ κ' οἰκονομικὰ τὸν κατακτητὴ; Ἄλλως τε οἱ περιγραφὲς τῶν μελλοῦμενων ἀγῶνων θὰ μὲ δικαιώσουν στὶς σκέψεις μου καὶ θὰ δείξουν ἂν ἀξίζουν τιμὴ κ' εὐγνωμοσύνη, ὄχι μόνο κεῖνοι πού κρατήθηκαν ἀκλόνητοι στὴ θρησκεία καὶ στὸν ἐθνισμό μας κάτω στοὺς κάμπους, μὰ κι' οἱ κρυπτοχριστιανοὶ πού ἔμειναν ψευτοτοῦρκοι ὡς τὴ μεγάλη ἐπανάσταση. Πόσα καὶ πόσα φρικτὰ κακὰ, πόσους χαμοὺς κι' ἀφανισμοὺς δὲν ἐπρόλαβαν οἱ κρυπτοχριστιανοὶ αὐτοί, πού οἱ ἄλλοι τοῦρκοι τοὺς ἔλεγαν τὰ σχέδιά τους γιατί τοὺς εἶχαν γιὰ τούρκους, κι' ἔτσι οἱ χριστιανοὶ μάθαιναν τὴν κάθε κίνησι τῶν Τούρκων, πού δὲν μπορούσαν ν' ἀνακαλύψουν τὴν κρυφὴ δεικλίδα πού ξέφευγε κάθε σοβαρὸ τους μυστικὸ, μήτε νὰ καταλάβουν ποιὸς «σεϊτάνης» ἐμουρμούριζε στοὺς ραγιαδες μὰ ἐνέργειά τους καὶ τοὺς εὔρισκαν πάντα ἔτοιμους ν' ἀμυνθοῦν καὶ νὰ τὴν ἀποκρούσουν.

Ο ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ

Γιὰ νὰ κατορθώσῃ ἡ Πύλη τὸ μεγάλο σχέδιο τοῦ ἐκτουρκισμού, πού τῆς εἶχαν ἐμπνεύσει οἱ εὐκολοὶ ἐξισλαμισμοὶ τῶν ὀρχοντοβενετῶν, μετέτρεψε σὲ τζαμιὰ ὅλες τὶς ἐκκλησίες τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν καθολικῶν μέσα στὰ Κάστρα.

Τὸ ἴδιο ἔκαμε καὶ στὰ κεφαλοχώρια. Σὲ πολὺ λίγα χωριά, κι' αὐτὰ ὄχι πεδινά, πού δὲν ἐπῆγαν τοῦρκοι ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ ξεχυμοῦ

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΝ

Γεωργοὶ τῆς Κρήτης μὲ μιὰ χωρική.
Ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Τούρνεφορ.

τῶν στὴν ὑπαιθρο, βρίσκονται ἀκόμα ναοὶ παλιοί. Οἱ μόνοι πού ἀπόμειναν εἶναι μέσα σὲ μοναστήρια πού τὰ προστάτευαν σουλτανικὰ φερμάνια καὶ σὲ μεμονωμένα ξωμονάστια ἢ κρυμμένα μέσα σὲ φαράγγια. Μὰ καὶ στὰ μοναστήρια κι' ἀργότερα στὶς λίγες ἐκκλησίες, πού ἀφήκαν νὰ κτιστοῦν οἱ Τούρκοι, εἶχαν ἀπαγορέψει τὶς καμπάνες· γιὰ κεῖνο οἱ χριστιανοὶ εὐθὺς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τὶς ἔκρυψαν στὴ γῆ καὶ πολὺ λίγες φανερὲς ἀπὸ κεφαλοχώρια ἀναγκάστηκαν οἱ χριστιανοὶ νὰ μεταφέρουν στὰ Κάστρα καὶ νὰ τὶς παραδώσουν στοὺς Τούρκους. Μόνο ξύλινα σήμαντρα μπορούσαν ὀρισμένες ἐορτὲς τοῦ χρόνου νὰ παίζουν κι' αὐτὰ σιγά-σιγά ἔξω ἀπὸ κάθε πόρτα γιὰ τὶς νυκτερινὲς τελετουργίες. Γιὰ κεῖνο μετὰ τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1858 πού πῆραν τὸ προνόμιο νὰ κτυποῦν τὶς καμπάνες τῶν ναῶν τῶν οἱ χριστιανοὶ, σὲ λίγες μέρες τὰ χριστιανικὰ χωριά βρέθηκαν ἐφωδιασμένα μὲ τὶς παλιὲς Βενετσάνικες καμπάνες τους. Τὸ μυστικὸ τῆς ταφῆς τους τὸ μετὰδιδε ὁ πατέρας στὸ παιδί κι' αὐτὸς στὸ παιδί του κι' ἔτσι πολὺ λίγες θάναι κεῖνες πού μὰ μέρα θὰ βρεθοῦν κάτω στὴ

γῆ ξεχασμένες. Ὁ ἀρχαιολόγος Γκερόλας, πού γύρισε τὴν Κρήτη γιὰ τὶς Βενετικὲς ἐπιγραφὰς κατάγραψε μόνος του τώρα καὶ λίγα χρόνια ἄνω ἀπὸ πενήντα καμπάνες Βενετικῆς ἐποχῆς, πού διεσώθησαν κι' αὐτὲς κρυμμένες στὴ γῆ.

Ἄμα οἱ χριστιανοὶ τῶν χωριῶν ἀπόμειναν χωρὶς ἐκκλησίες, κι' αὐτὸ βάσταξε ἀρκετὰ χρόνια, μαζευόντανε μέσα στὸ σπίτι τοῦ παπᾶ ἢ στὰ γύρω ξωμονάστια, ἢ στὰ προστατευμένα μοναστήρια, πάντα κρυφὰ γιὰ νὰ μὴν πεισματώνουν τοὺς τούρκους, κι' ἄκουαν τὶς λειτουργίες κ' ἔκαναν τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα.

Τὶς μαῦρες σκοτεινὲς νύκτες οἱ χριστιανοί, σκυφτοὶ καὶ συντροφιασμένοι, ἔκλεγαν τὴν μοῦρά τους κι' ἔκαναν τὴν προσευχή τους ζητώντας ἀπὸ τὸ θεὸ ἐνίσχυσι γιὰ τὴν τραγικὴ τους ἐγκαρτέρησι.

Μὰ ἡ ἔλλειψις ἱερατικῆς παρουσίας καὶ χριστιανικῆς παραστάσεως μέσα στὰ χωριά, ὅπως καὶ τὰ ἀνεκδιήγητα βασανιστήρια πού ὑπέφεραν οἱ χριστιανοί, ἔκαναν ὀλόκληρα χωριά, εὐτυχῶς σὲ μικρότερο ἀριθμὸ ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθῆ μὲ τέτοια πίεσι, ν' ἀλλαξοπιστοῦν μὲ τρόπο μάλιστα κάποτε κωμικὸ γιὰ τὴν καινούργια θρησκεία, πού ἐπεδίωκε ν' ἀποκτήσῃ τέτοιους πιστοὺς. Ἐσκεπτόντανε οἱ ἄνδρες τοῦ χωριοῦ μαζευμένοι στὸ πιδὸ μεγάλο σπίτι τὶ ἔπρεπε νὰ κάνουν στὴν περίστασι αὐτὴ πού φτάξανε. Ἐλογάριαζαν τὶ εἶχαν τραβῆξει καὶ τὶ θὰ τραβοῦσαν ἀκόμη ἀπὸ τοὺς φρικτοὺς τυράννους πού κατάκτησαν τὸ νησί τους. Ζητοῦσαν κάποτε καὶ τὴν ἄδεια τῶν πατριαρχείων γιὰ τὴν ἀλλαγὴ αὐτῆ τῆς θρησκείας τους, πού στὴν ἀρχὴ τὴν ἤθελαν μόνο γιὰ τὰ μάτια, ψεύτικη, ἐπιφανειακὴ, καὶ εἰδοποιοῦσαν τὰν πασᾶ πῶς τὸ χωριὸ θέλει ν' ἀλλάξῃ θρησκεία. Ὁ πασᾶς, ἔστελνε ἓνα χότζα κι' αὐτὸς ἀφ' οὗ ἐτύλισσε μ' ἓνα σπάγο «κερωμένη ὀργιά» τὸ χωριὸ ὀλόκληρο, γονάτιζε στὴν εἴσοδό του, ἔκανε τὴ δέησί του, ἓνα ντοᾶ στὸν Ἄλλάχ, καὶ ξαπλώνοντας τὰ χέρια του μὲ μιὰ κίνησι πού κάλυπτε μὲ τὴν ἱερὴ του χειρονομία ὀλόκληρο τὸ χωριὸ, τοὺς ἔκανε μουσουλμάνους ὅλους, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά, καὶ κάποτε καὶ κάποιο παπᾶ πού βρέθηκε μέσα καὶ πού δὲν πρόφταξε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ κορδόνι! Αὐτοὶ ἦσαν οἱ Μουσουλμάνοι πού δὲν καταλάβαιναν βέβαια θρησκευτικὴ σωτηρία μετὰ τὸ ἀλλαξοπίστεμά τους, μὰ ἔπαιρναν τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς μὲ τοὺς ντοᾶδες τοῦ χότζα καὶ τὶς κωμικὲς του χειρονομίες. Μὰ κι' αὐτοὶ ἦταν πού ἔγιναν οἱ τρομερότεροι πισταὶ τῶν ἄλλων χριστιανῶν· πολλοὺς ἀπὸ

αὐτοὺς τοὺς εἶχαν μπαρμπάδες καὶ πρωταξαδέλφους στ' ἄλλα χωριά, πού ἀπόμειναν στὴν παλιὰ τους πατρικὴ θρησκεία!

Στὸν ὁμαδικὸ αὐτὸ ἐξισλαμισμὸ σύμφωνο πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, τὴν ἀρχὴ εἶχαν δώσει οἱ Βενετσάνοι ἄρχοντες καὶ φεουδάρχαι, πύθελαν νὰ συγκρατήσουν τὶς περιουσίες τους καὶ τὴν εὐζωΐα τους. Στὸν ἐξισλαμισμὸ, τοὺς ἀκολούθησαν κι' ἄλλοι μὲ δευτεροτέρα σημασία καὶ ἰσχύ, ὅσπου ἔφταξαν στὸν ὁμαδικὸ τῶν μαζῶν, πού ἀπὸ ἀνάγκη ζωῆς πιά, κατέφυγαν, ζητώντας ἄδεια ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα γιὰ νὰ μποροῦν φανερὰ νά'ναι Τοῦρκοι καὶ κρυφὰ χριστιανοί.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπαγόρευαν μιὰ τέτοια ἀντιχριστιανικὴ διπλοπροσωπία καὶ τοὺς ὑπενθύμισαν τὸ: «ὅστις ἂν ἀρνήσῃται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων κ' ἐγὼ ἀρνήσομαι αὐτόν».

Μὰ οἱ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι ἀναφέρουν πὸς ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτᾶριος Πελωπίδας, Κρητικὸς ἀπὸ τὸ Χάνδακα, γιὰ νὰ συγκρατήσῃ ἔστω καὶ προσωρινὰ μέρος τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ἐπέτρεψε νὰ κάνουν τοὺς ἀλλαξοπιστεμένους στὸ φανερό, στὰ κρυφὰ ὅμως νὰ διατηροῦν τὴ θρησκεία τῶν προγόνων τους. Γιὰ τὴν ἄδειά του αὐτὴ ὁ Νεκτᾶριος κατηγορήθηκε, πολὺ ὀρθῶς, γιὰ τὴν ὑποβόήθησε τοὺς σκοποὺς τῆς Πύλης καὶ παρεμπόδισε τὸ μοιραῖο αὐστηρὸ διῦλισμὸ τῆς Κρητικῆς φυλῆς, ποῦδωκε τόσο θαυμα-

1—Ἀπὸ τὴν ἀπόφασί αὐτὴ πού δημοσιεύθηκε σὲ μετάφρασι στὸ «Βῆμα» τῆς Ρεθύμνης φαίνεται καὶ ἐπίσημος ἐμφάνισις ἀδελφῶν τοῦ ἐνὸς Τοῦρκου καὶ τοῦ ἄλλου χριστιανοῦ.

3 Μαΐου 1155 (1740)

«Ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ Ἀποσίτι τῆς Ἐπαρχίας Ἀμαρίου ὑπαγομένης εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Ρεθύμνης ὁ Γεώργιος Πατρικαλάκις τοῦ Γιάννη καὶ ὁ ἐκ τοῦ ἰδίου χωριοῦ Ἰβραῖμ τοῦ Χουσεῖν, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο ὁ πρώτος νὰ ἐγείρῃ ἀγωγὴν, ἐνεφανίσθη ἐνώπιόν μου καὶ εἶπεν:

«Ἐνῶ ἐζήτουν τὸ μερίδιον τὸ ὁποῖον μοῦ ἀνήκει ἐκ τῆς κληρονομίας τῆς πρὸ καιροῦ θανούσης μητέρας μου καὶ μητέρας μου, ἐμεσολάβησαν οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ καὶ μοῦ ἔδωκε διὰ τὸ ἀναλογεῖν εἰς ἐμὲ μερίδιον τριάντα ριάλια καὶ συνεβιβάσθημεν.

»Ἐδέχθη τὸν συμβιβασμὸν καὶ ἔλαβα τὰ τριάντα ριάλια σωστά καὶ ἀπὸ σήμερον δὲν ἔχω νὰ λάβω τίποτε ἐκ τῆς ἐγκαταλειφθείσης περιουσίας.

»Δημοσίᾳ παραιτοῦται καὶ δὲν δικαιοῦμαι πλέον νὰ ζητήσω τίποτε.

Ἀκούσας τὸν συμβιβασμὸν τὸν ὁποῖον ἔκαμαν μεαξὺ τῶν τὸν καταχωρῶ ἐνταῦθα.

Ὁ Ἱεροδίκης

Οἱ Μάρτυρες

Ἐγεσίτ Ἰβραῖμ Ἐφέντης, Ἀναφορογράφος Φαφούλ.

στά κ' ἔθνικῶς ὑπέροχα ἀποτελέσματα. Βέβαια ἡ σκέψις τοῦ Πατριάρχου δὲν ἦταν ὀλοκληρωτικὰ ἄστοχη καὶ ἀσύμφορη στὴ κατάστασι πού δημιουργήθηκε τότε· ἂν τοῦ ἐζητεῖτο ἡ γνώμη του μ' ἄλλες συνθήκες, ὅπως ἦταν ἐκεῖνες πού εἶχαν δημιουργηθῆ στὴν ἄλλη κατακτημένη Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, δὲ θὰ δεχότανε ποτὲ ἓνα τέτοιο ἀνήθικο συμβιβασμό, ἂν καὶ τὸ μέλλον θὰ παρουσιάσῃ πολλές εὐεργετικὲς ἐκπλήξεις ἀπὸ τὴν ἀταίριαστη αὐτὴ παραχώρησι.

Ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀπόφασι τοῦ Καδῆ Ρεθύμνης¹ μᾶς δίδεται ἡ πληροφορία ὅτι οἱ κρυπτοχριστιανοὶ πολλὰς φορὰς ἔβγαιναν στὸ φανερό ἀπ' τὶς ἴδιες τὶς γυναῖκές τους, ὅταν γιὰ νὰ ἐκτελέσουν τὰ θρησκευτικὰ τῶν καθήκοντα ἀναγκαζόντανε μετημφιεσμένοι νὰ πηγαίνουν στὰ μέρη πού συγκεντρώνοντο οἱ κρυπτοχριστιανοί:

«22 Ὀκτωβρίου 1111 (=1697)

Ἐνώπιον ἐμοῦ τοῦ Ἱεροδίκου Ρεθύμνης ἐνεφανίσθη σήμερον ἡ Νουριγὲ τοῦ Μεχμέτ ἐκ τῆς συνοικίας Μουσταφᾶ πασᾶ (τῆς πόλεως Ρεθύμνης) καὶ εἶπεν: Εἰς τὸν πόλεμον πού ἐγινε πρὸ τριῶν ἐτῶν εἰς Σούδαν συνέλαβαν αἰχμάλωτον τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Σφακιά Γεώργιον υἱὸν τοῦ Παντελῆ, ὁ ὁποῖος ὡμολόγησεν ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδίκου ὅτι ἀσπάζεται τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ καὶ κατηχηθεὶς ὀνομάσθη Μουσταφᾶ βέης καὶ μὲ τὸν ὁποῖον μὲ ἐνύμφευσαν.

Ἐζῆσα μαζί του τρία ἔτη καὶ κατὰ τὴν τριετίαν αὐτὴν καίτοι ἔβλεπα πολλὰ πράγματα ἀντίθετα εἰς τὴν θρησκείαν μας τὸν ἀπέκρυπτα καὶ τὸν συνεβούλευα νὰ μὴ λέγῃ τέτοια πράγματα.

Ἄλλ' αὐτὸς ἔξακολουθεῖ. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ ἀλλάσσει τὰ ροῦχά του τὴ νύκτα καὶ ἐνδύεται στολὴν ἀντάρτου καὶ πηγαίνει καὶ διαπράττει προδοσίας.

Ἐπειδὴ δὲν ἠμπορῶ ἐπὶ πλέον νὰ ὑποφέρω αὐτὰ τὰ πράγματα ἔρχομαι καὶ σᾶς εἰδοποιῶ νὰ κάμετε ὅ,τι χρειάζεται. Ὁ Ἱεροδίκης ἀκούσας τὴν κατάθεσιν ἐκάλεσε δύο μάρτυρας, τὸν Βελῆ τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τὸν Ἀχμέτ τοῦ Μπεκῆρ διὰ νὰ ἀκούσουν τὰ λεγόμενά της.

Πράγματι αὐτὴ τὰ εἶπε καὶ δευτέραν φορὰν καὶ ἤκουσαν οἱ μάρτυρες. Καὶ ἀφοῦ ἤκουσαν αὐτὴν, ἐγὼ ὁ Ἱεροδίκης λέγω: Δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἀρνησιθρήσκου τέως Μουσταφᾶ βέη καὶ τῆς Νουριγῆς καμμία σχέσις. Συνεπῶς θεωρεῖται διεξευγμένη ἡ Νουριγὲ. Τὸν δὲ ἀρνησίθρησκον, τὸν ἀναθεματισμένον σκύλον καταδικάζω εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον».

1.— Δημοσιεύθηκε στὸ «Βῆμα» τῆς Ρεθύμνης.

Συνέχεια τῆς ἀνωτέρω εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἀπόφασις: Ἐνεφανίσθη σήμερον ἐνώπιόν μου ὁ Μουσταφᾶς Βεκῆρ τοῦ Ἀβδουλλάχ καὶ διώρισε πληρεξουσίους μάρτυράς του τὸν Ἰμβραῆμ καὶ τὸν Χαλῆλ καὶ ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα σύζυγος τοῦ τέως Μουσταφᾶ καὶ διορίζει πληρεξουσίους τῆς τὸν Ἰσμαῆλ Ἀγᾶν καὶ τὸν Χαλῆλ καὶ ζητεῖ νὰ νυμφευθῆ τὸν Μουσταφᾶ Μπεκῆρ Ἀβδουλλάχ. Καὶ εὐχομαι νὰ ζήσουν πολλὰ ἔτη. Καταχωρεῖται ἐνταῦθα ἡ πρᾶξις. Ὁ Ἱεροδίκης Ἐλ Χατζῆ Μαλικ υἱὸς τοῦ πιστοῦ Τζελάλ. Οἱ μάρτυρες Γιουσοῦφ Γσαοῦς Γκιουρτζῆ Ὀσμᾶν Μεχμέτ Ἀγᾶς Τσαλήκ. 22 Ὀκτωβρίου 1111».

Σ' ὅλη τὴν ἄλλη αὐτοκρατορία καὶ περισσότερο στὸ Μωρητὰ καὶ στὴ Ρούμελη καμμιὰ συστηματικὴ ἐξισλαμιστικὴ προσπάθεια δὲν ἐξεδηλώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους κ' ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ τέλεια ἐλεύθεροι στὰ θρησκευτικὰ τὸς καθήκοντα εἶχαν πετύχει καὶ διοικητικὰ δικαιώματα μὲ τοὺς κοντσαμπάσηδες, προεστούς, δημογερόντους, προνόμια ἄγνωστα στὴν πολυπαθὴ Κρήτη. Τὸν πυρῆνα στὴ σωτηρία αὐτὴ ὑποχωρητικότητα τῶν Τούρκων στὴν ἄλλη Ἑλλάδα εἶχαν σχηματίσει οἱ *armatores* (ἀρματωλοὶ) τῶν Βενετσάνων πού ἀναγκάστηκαν οἱ Τούρκοι ν' ἀναγνωρίσουν. Γιὰ κείνο καὶ ἡ διατήρησις τῆς ἐθνικῆς ὑποστάσεως τῆς Κρήτης στὴ μέση «σφύρας κ' ἄκμονος» εἶναι ἄξια χλιαπλάσις τιμῆς ἀπὸ τὴν τιμὴ πού χροστώ τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος στοὺς κλέφτες κ' ἀρματωλοὺς καὶ στοὺς δημοουρούς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἄν στὸ Μωρητὰ καὶ στὴ Ρούμελη ἡ Τουρκία ἀκλουθοῦσε τὸ ἴδιο σκληρὸ πρόγραμμα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, πού θᾶφευγε τὸν ἄφενικο ἐκτουρκισμό ἑνὸς λαοῦ καὶ πού δὲν ἦταν συνειθισμένος σὲ τέτοιου εἴδους πιέσεις, μῆτε εἶχε κάμει τόσο ὀδυνηρὴ ἄσκησι σᾶν τὸν Κρητικὸ λαό, δὲ θὰ βρισκότανε οὔτε κἂν ἓνας νὰ πιάσῃ τὸ τουφέκι καὶ νὰ τὸ στρέψῃ κατὰ τοῦ τυράννου.

Στὴ σκοτεινὴ κείνη περίοδο, θρησκεία κ' ἔθνισμός ἦταν κολλημένα σὲ τέτοιο βαθμό, πού ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ πού ἓνας χριστιανὸς γινότανε μουσουλμᾶνος ἀποκτοῦσε καὶ τούρκικη συνείδησι. Γιὰ κείνο καὶ τὸ ἔργο τῶν κρυπτοχριστιανῶν ἦταν τρομακτικὰ δύσκολο, γιατί ἀπαιτοῦσε πολὺ ὑποκριτικὴ δύναμι γιὰ νὰ μὴν προδίδονται, καὶ μεγάλη ἀντοχὴ γιὰ νὰ βαστοῦν στὴν πάλῃ πού δημιουργότανε μὲ τὸ φανερό καὶ τὸ μυστικὸ τοὺς κόσμο. Ἡ πάλῃ αὐτὴ τῆς ὑποκρισίας γινότανε αἰτία νὰ χάνονται σιγά-σιγά στὴ δευτέρῃ γενιᾷ οἱ χριστιανοὶ πού ἐκρῦβαν τὴ θρησκεία τους καὶ νὰ μένουν οἱ ἀπό-

γονοί τους μουσουλμάνοι και τούρκοι γνήσιοι, που δὲν διατηροῦσαν καμμιά ἀνάμνησι τῆς θρησκείας τοῦ πατέρα κρυπτοχριστιανοῦ.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Μετὰ τὴ θρησκεία ἐρχότανε τότε τὸ σχολεῖο. Τὶ ἀπόγιναν τὰ σχολεῖα; ἔξαφανίστηκαν. Ὅλοι οἱ δάσκαλοι ἔφυγαν μὲ τοὺς Βενετσάνους, μὰ κι' ἂν ἀπόμεινε κανένας τους, πῶς θὰ τολμοῦσε νὰ ξεπροβάλλη μπρὸς στὸ βάρβαρο κατακτητὴ ποῦχε σκοπὸ νὰ σπάσῃ κάθε δεσμὸ μὲ τὰ περασμένα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ποῦθελε νὰ τὸν μεταβάλλῃ σὲ ἰσχυρὸ ἔμφυχο πύργωμα τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς τὸ Νότο; Κεῖνοι ποῦθελαν νὰ μάθουν γράμματα γινόντανε καλογεράκια μανροντυμένα στὰ μοναστήρια, γιὰ νάχουν τὴν προστασία τῆς Μονῆς κ' ἐκλεινόντανε στὰ σκοτεινὰ κελλιὰ τῶν ἀπαίδευτων καλογέρων ὄρες, μέρες, μῆνες, χρόνια γιὰ νὰ μάθουν τὸ ὀχτωῆχι καὶ τὸν Ἀπόστολο «ἄκρον ἄωτον» τῆς τότε παιδείας. Μὰ τέτοια ἦταν ἡ δύναμι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ποῦ ἂν καὶ δὲν εἶχε σχολεῖα κατῳρθοῦσε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴ γλῶσσά του στὸν κατακτητὴ κι' ὄχι μόνον αὐτό, μὰ καὶ γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν τυράννων εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κατακτημένους μὲ τὸν ἔξισλαμισμό τους, πῆρε τὰ ἦθη του, τὰ ἔθιμά του, τὶς βιωτικές του συνήθειες καὶ κατάντησε νὰ μὴ γνωρίζονται ὁ Ἕλληνας ἀπὸ τὸν Τούρκο, σὰν ὁ πρῶτος δὲ φοροῦσε τὸ μαῦρο κουκούλι του κι' ὁ δεύτερος τὸ φέσι του, ἢ τὸ σαρίκι του.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

Κοντὰ σ' αὐτὰ ποιά ἦταν ἡ κοινωνικὴ κατάσταση τῶν γραικῶν; Κλεισμένοι μὲς τὰ σπίτια τους σὰν εἶχαν οἰκογένειες—γιατὶ ἅμα δὲν εἶχαν ἔφρουγαν πρὸς στὰ Σφακιά ἢ στὰ Ἐφτάνησα—βρισκόντανε μακρὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ κάθε πολιτείας καὶ κάθε χωριοῦ. Μὰ ἀπ' τὸ σκληρότατο καὶ κουραστικὸ κλείσιμό τους τοὺς ξετρούπωναν οἱ τούρκοι, ἅμα εἶχαν ὁμορφες κόρες ἢ ὁμορφες γυναῖκες. Στους γάμους καὶ στὰ βαπτίσια τῶν χριστιανῶν ποῦ πάντα γινόντανε μὲ κλειστὰ πορτοπαράθυρα στὴν ἀπόπειρα κάποιου ἀπὸ τοὺς προσκαλεσμένους νὰ τραγουδήσῃ ἓνα τραγοῦδι τῆς τάβλας ἢ ἓνα δίστιχο, οἱ ἄλλοι μὲ σιγὴ φωνή, μὲ τὴν ἴδια τρομαγμένη μελωδία, πρόσθεταν τὴν ἐπωδὸ ποῦ σώζεται ἀπὸ τότε.

«Σιγὰ-σιγὰ ἀσιγανά...»

Μὰ καὶ τότε μ' ὄλες τὶς προφυλάξεις τῶν χριστιανῶν ξαφνικὰ κι' ἀπρόσκλητα μπαῖναν μέσα οἱ γιαννίτσαροι κ' οἱ ἀγάδες κι' ἂν ὁ ἐρχομὸς τους ποῦ τὸν ἀντίκρουζαν μὲ τρόμο γυναῖκες κι' ἄνδρες δὲν πληρωνότανε μὲ τὸ αἷμα κάποιου χριστιανοῦ τὸ βράδυ κεῖνο, τὸ καινούργιο ἀντρούγγονο ἐθεωρεῖτο εὐτυχημένο καὶ ἐνωμένο μὲ κιλοὺς οἰωνοὺς, ἢ ὁ νεοφώτιστος διαλεκτὸς τῆς καλῆς τύχης.

Καὶ τότε βέβαια βρισκόντανε μέσα στὸ χριστιανικὸ λαὸ ἥρωϊκοὶ περιφρονητὰ τοῦ θανάτου, ποῦ ἤθελαν καὶ ποῦ μποροῦσαν νὰ πάρουν ἐκδίκησι ἄμεση ἀπὸ τὸν ἀγῶ, ποῦ θ' ἀσεβοῦσε πρὸς τὴν ἰσχύ του. Μὰ σιγὰ-σιγὰ κατάντησαν νὰ δέχονται κάθε προσβολὴ τῶν ἀγάδων μὲ μιὰ μοιρολατρικὴ ἐγκλιση πρὸς τὸν ἀγῶ καὶ θὰ καταντοῦσε σ' ἀποκτήνωσι.

ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΟΥΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΠΙΝΑΛΟΓΓΑ

Ὡς τὸ 1715 τὰ δύο φρούρια τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγγας ἔδιναν ἄσυλο ἀσφαλισμένο· στους χαϊνήδες. Μετὰ τὴν παράδοσι ὅμως στους Τούρκους τῶν δύο αὐτῶν τελευταίων φρουρίων, ἄλλοι ἥρωϊκοὶ νέοι ποῦ δὲ βαστοῦσαν τὴ σκλαβιά καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῶν δικῶν των ἔβγαιναν στὰ βουνὰ κ' «ἐμαδάριζαν». Αὐτοὶ οἱ χαϊνήδες καὶ οἱ «ἀσῆδες», ποῦ ἦταν σκορπισμένοι στὰ βουνὰ καὶ στὶς σπηλιὰρες δημιουργοῦσαν κάποιο ἀκαθόριστο φόβο, ποῦ συγκρατοῦσε πολλοὺς ἀπ' τοὺς τυράννους αὐτοὺς τῶν χριστιανῶν. Μὰ ὁ φόβος αὐτὸς σὲ πολὺ λίγες περιφέρειες προστάτευε τὰ θύματά τους, γιὰ τὸ «ντιγέτι», ὁ φόρος τοῦ αἵματος, ποῦ ξεκλήριζε κι' ἐξαφάνιζε οἰκογένειες, πολλὰς φορὰς καὶ χωρὶὰ ὀλόκληρα, ἔκανε καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς χριστιανοὺς νὰ τρέμουν στὴν ἐμφάνισι τέτοιων ὑπερασπιστῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποῦ δὲ βρισκομε ἀπ' τὸ 1715 ὡς τὸ 1770 καμμιά, ἀπολύτως καμμιά συντονισμένη καὶ ὀργανωμένη προσπάθεια ἀντιπερισπασμοῦ στὶς τούρκικες ἀγριότητες καὶ κανένα σημάδι μελλούμενης ἐνέργειας ποῦ θὰ γινότανε φραγμὸς στὸν ἄγριο ἐκμεταλλευτικὸ ἀφανισμὸ τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς πάντα ἀχόρταγους τούρκους ἀγάδες. Ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι ἡ σκοτεινότερη, μὰ καὶ ἡ σκληρότερη τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας καὶ μόνον ἀπ' τὴ φορικτὴ κατάντια τῶν σκλάβων τὸ 1770 μποροῦμε νὰ βγάλωμε τὸ συμπέρασμα, πῶς εἶχαν καταντήσει καὶ σὲ ποιά τραγικὴ ἀποκτήνωσι εἶχαν φτάσει μὲ τὰ ἀτέλειωτα δυνατὰ κτυπήματα πάνω στὰ κεφάλια τους. Μὰ κι' αὐτὸ θὰ τὸ δοῖμε ἀργότερα.

Με τέτοιες συνθήκες ἡ ζωὴ γινότανε φρικτὴ καὶ ἀπαισία. Ὁ στεναγμὸς καὶ ὁ πόνος εἶχαν ζαρώσει τὰ πρόσωπα τῶν χριστιανῶν, καὶ τὸ γέλοιο ἦταν φευγάτο ἀπὸ τοὺς κλαυθμῶνες τῶν Κρητικῶν κάμπων. Ἔτσι παρουσιάστηκε ἡ τρομακτικὴ αὐτὴ ἐλάττωσι, ποὺ ἀναφέρει ὁ Τουρνεφόρ. Σὲ πενήντα χρόνια μέσα ἀπόμεινε μόνο τὸ τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ τῶν «ἰθαγενῶν». Τὰ ἄλλα δύο τρίτα, ἢ σκοτώθηκαν ἢ ἔφυγαν ἢ τούρκεσαν. Κι' ὅμως ἀπ' τὸν πυρῆνα αὐτὸν τῶν ὀλίγων χιλιάδων χριστιανῶν θὰ δοῦμε τι θὰ ξεπηδήσῃ, ἂν καὶ στὴ Κρήτη δὲν εἶχε δοθῆ μετὰ τὸ πάρσιμό της κανένα προνόμιο, καμμιά διευκόλυνσι πολιτικὴ, καμμιά ἐλευθερία θρησκευτικὴ, ὅπως δόθηκαν σ' ὅλα τ' ἄλλα ἑλληνικὰ τμήματα ποὺ πῆραν οἱ Τούρκοι ἀπ' τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Βενετσάνους. Γι' αὐτὸ κι' ὁ συγκερατισμὸς στὸν ἐθνισμὸ τοὺς τόσο στερεὰ καὶ δυνατὰ, μόνο σὲ φυλὴ ἐξαιρετικὴ σὰν τὴ φυλὴ τῶν Κρητικῶν μπορούσε νὰ παρουσιαστῇ.

Ἕνας λαὸς μὲ τόσο μεγάλο αἰσθηματικὸ κόσμος, λαὸς πεισματάρης σὲ κάθε του ἐκδήλωσι ἀπὸ τὸν ἐπηρεασμὸ τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν τοῦ νησιοῦ, ποὺ κτυπιέται χειμῶνα καλοκαῖρι ἀπὸ τοὺς ἀέρηδες καὶ τὰ κύματα τῶν καναλιῶν καὶ θαλασσῶν μὲ τὴν ἀνόμοια θερμοτῆτα, ἕνας λαὸς ποὺ ἀντίκρουσε σὲ δεινὸ πάλεμα Σαρακηνοῦς, Κουρσάρους, Ἀραβες, Γενουάτες, Βενετσάνους καὶ κάθε λογῆς θαλασσινὸ τυχοδιώκτη ἐπιδρομέα, ποὺ μιὰ σκοτεινὴ νύκτα ἔβγαине στὴ στεριά γιὰ νὰ κάμῃ ἐπίθεσι σ' ἕνα παραθαλάσσιο χωριό, ἕνας ποὺ καρτερικὰ βάσταξε σὲ μιὰ σκληρὰ κι' ἄγρια ἄσκησι ἐγκατεργήσεως, δὲν ἦταν πλασμένος νὰ γείρη τὸ κεφάλι καὶ νὰ αὐτοφαναρισθῇ· δὲν μπορούσε νὰ χαθῇ.

Ὁ Μπουνιαλῆς τραγουδεῖ στὴν ποιητικὴ του ἱστορία :

«Ὅποῦ ἔχεν ὄλο τὸ νησι χιλιάδες ἐξακόσες

Ἀνθρώπους κι' ἐστολίζαν το μὲ τέχνες ἄξιες τόσες

Ποὺ τόσο αἷμα χύθηκε κι' ἀκόμη πλῆσιο χύνουν

Ἄν μαζωχθοῦν οἱ Κρητικοὶ ὅλοι δὲν εἶναι κρίνω,

Δέκα χιλιάδες ζωντανοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο

Γιατὶ ἐσκοτώθηκαν, γιατί ἐσκλαβωθῆκα

Στὶς χῶρες οἱ κακότυχοι ἐδιαμοιρασθῆκαν».

Εἶναι ποιητικὴ ὑπερβολὴ τοῦ Μπουνιαλῆ ὁ ἀριθμὸς ποὺ ἀναφέρει γιὰ κείνους ποὺ σώθηκαν ἀπ' τὴν τραγικὴ καταστροφὴ, ὅμως τέτοια ἦταν ἡ ἐντύπωσις. Τὸ βέβαιο ἀριθμὸ τὸν βρίσκομε ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ φθάνει σὲ εἴκοσι δυὸ χιλιάδες φορολογουμένους χριστιανούς, δηλαδὴ ἄνδρες,

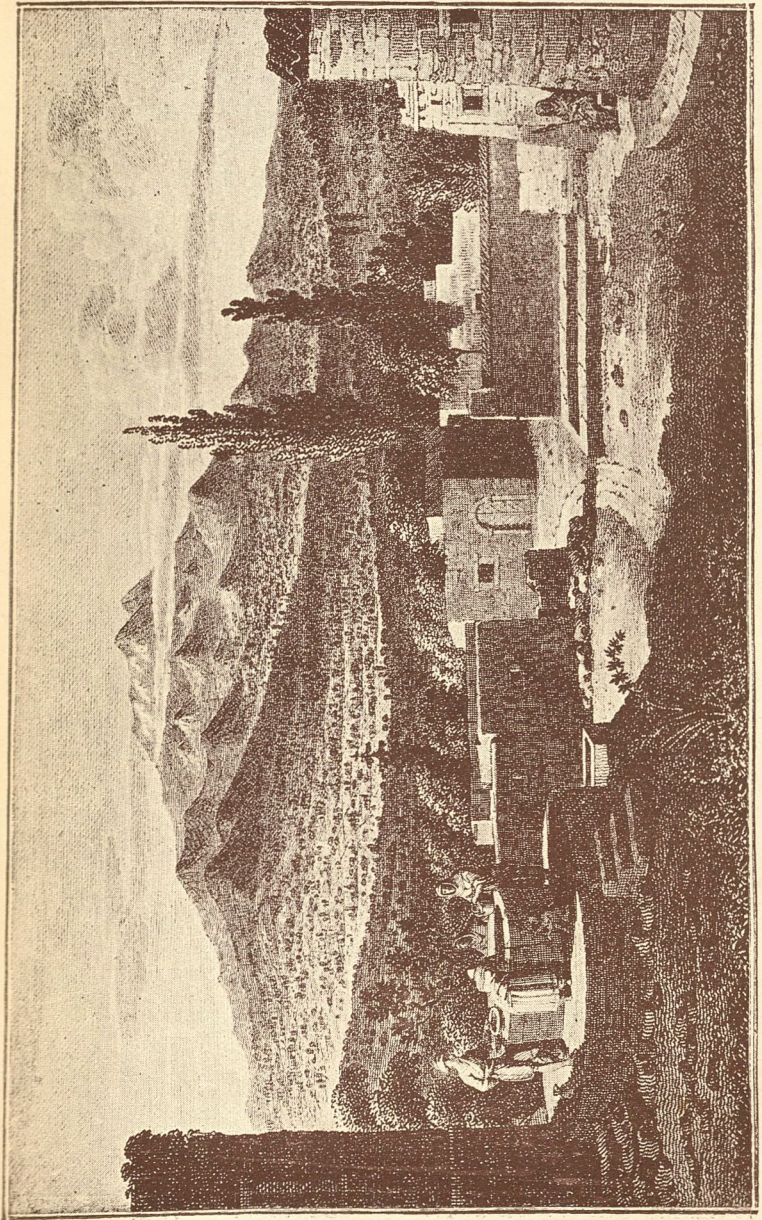
ΜΕΜΒΡΟΝΙ
 Ἡμερολόγιος τῆς Κρήτης ἀπὸ τοῦ
 Ἰωάννου Ψαρροῦ

Με τέτοιες συνθήκες η ζωή γινότανε φρικτή και άπασια. Ο στεναγμός και άπνοια είχαμε άκουσει τα πρόσωπα των χριστιανών, και τὸ γέλιο ήταν φρεσίνιο ἀπὸ τοὺς κλαυθρῶνες τῶν Κορητικῶν και-
 πων. Ἔτσι παρακαταίεμα ἢ τρομακτικὴ αὐτὴ ἐλάττωσι, τοῦ ἀνα-
 φέρει ὁ Τουρκοὺς. Σὲ πενήντα ἡμέρας μέσα ἀπέμεινε μόνο τὸ
 τοῖτα τοῦ πληθῆος τῶν «ἰθαγενῶν». Τα ἄλλα δύο τρίτα ἢ σκοτω-
 θηκαν ἢ ἐφυγαν ἢ τούρκεσαν. Κι' ὅμως ἀπ' τὸν πυρῆνα αὐτῶν τῶν
 ὀλίγων χιλιάδων χριστιανῶν θὰ δοῦσε ἢ θὰ ἐσπῆδῆση, ἂν καὶ στὴ
 Κορήτη δὲν εἶχε μὴ μετὰ τὸ πάροισι της κατένα προνόμο, καμμιὰ
 διεκὸλινση ἀποσταλῆ, καμμιὰ ἐλευθερία θρησκευτικὴ, ὅπως δοῦνταν
 σ' ἄλλοι ἄλλοι ἰθαγενῆ τριφυλῆ τοῦ πῆσαν οἱ Τούρκοι ἀπ' τὰς
 ἡμετέρας ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς. Γι' αὐτὸ κι' ὁ συγκροτισμὸς σὺν
 ἑσπῆρας τῶν, τόσο στενοὶ καὶ δυνατὰ, μόνο σὲ φυλὴ ἐξαιρετικὴ πᾶν
 τῆ φυλῆ τῶν Κορητικῶν μπορούσε νὰ παρουσιαστῆ.

Ἐνας λαὸς με τὸσο μεγάλο αἰσθηματικὸ κόσμος, λαὸς πεισμα-
 τικὸς σὲ κάθε του ἐπιπέδῳ ἀπὸ τὸν ἐπηρεασμὸ τῶν κλιματολογικῶν
 ἐπιπέδων τοῦ κόσμου, τοῦ κτυπιέται χειμῶνα καλοκαίρι ἀπὸ τοὺς
 ἀνέμους καὶ τὴν κλιματῶν τῶν καναλιῶν καὶ θαλασσῶν με τὴν ἀνόμοια
 ἐπιπέδω τῆς γῆς, τοῦ ἀντίκειρε σὲ δεινὸ πᾶλεμα Σαρακηναῖς,
 Κουρσάρακι, Λοῦβες, Γενουάτι, Βενετσάνους καὶ κάθε λογῆς
 θαλασσινῶν τοχοδιώκτη ἐπιπέδω, τοῦ μὴ σκοταίνῃ νύκτα ἐργάστε
 στὴ σπῆρα γὰ γὰ καμὴ ἐπίθεσι σ' ἕνα παραδαλάσσιο χωριό. Ἐνας
 λαὸς κατὰ βᾶσταζε σὲ μὴ σκληρὰ κι' ἄγρια ἄσκησι ἐγκαστε-
 ρισμῶν, δὲν ἦταν πλῆθος νὰ γείρη τὸ κεφάλι καὶ νὰ αυτοαφα-
 ρῆται ἀπὸ τὸν πόλεμον νὰ γείρη.

Μπουζιαλῆ, ἀποφασίζει στὴν ποιητικὴ του ἱστορία:
 Ὁ τοῦ γέν ἄπο τὸ νησί χιλιάδες ἑξακόσες
 Ἄνθρωποις κι' ἔστολιζαν τὸ με τέχνες ἄξιες τῶσες
 Ποῦ τῶσο αἶμα χύθηκε κι' ἀζόμη πλῆσιο χύνου
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ὅλοι δὲν εἶναι κρίνω,
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκείνο
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκείνο
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκείνο

Μπουζιαλῆ, ἀποφασίζει στὴν ποιητικὴ του ἱστορία:
 Ὁ τοῦ γέν ἄπο τὸ νησί χιλιάδες ἑξακόσες
 Ἄνθρωποις κι' ἔστολιζαν τὸ με τέχνες ἄξιες τῶσες
 Ποῦ τῶσο αἶμα χύθηκε κι' ἀζόμη πλῆσιο χύνου
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ὅλοι δὲν εἶναι κρίνω,
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκείνο
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκείνο
 Ἄν ἐπὶ τῶσθουν οἱ Κορητικοὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκείνο

ΤΟ ΜΕΛΙΔΟΝΙ
 ὅπως ἦτο μετὰ τὴν κατάληψι τῆς Κορήτης ἀπὸ τοὺς
 Τούρκους. Στὸ βῆθος τὸ βουνὸ Ψηλορείτης.

Ο ΒΡΕΜΕΝΟΣ ΑΕΤΟΣ

Ἡ προσωρινὴ τραγικὴ σιωπὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἀποθήκευε κραυγὰς πολεμικὰς καὶ ἠ ἐγκαρτέρησίς του κνοφοροῦσε τὴν ἀγριότερη ἐκδίκησι. Ἐγκαρτεροῦσε συνειδητὰ κ' ἤξερε πὼς μιὰ μέρα, ὅσα χρόνια, ὅσοι αἰῶνες κ' ἂν περνοῦσαν, θάφτανε στὴν κορφὴ τοῦ δνειρεμένου του βουνοῦ, ποὺ θὰ χαιρετοῦσε τὸν ἥλιο, τὸν ἥλιο ποὺ θὰ τὸν θέρμαινε.

Σὲ ψηλὸ βουνὸ
σὲ ριζιμὸ χαράκι
κάθεται ν' ἀητὸς
βρεμένος χιονισμένος
ὁ καῦμένος.

Καὶ παρακαλεῖ
τὸν ἥλιο ν' ἀνατείλῃ:
«Ἦλιε ἀνάτειλε
λάψε καὶ δὸς καὶ μένα
γιὰ νὰ λυόσουνε τὰ χρόνια
ἀπὸ τὰ φτερά μου
καὶ τὰ κρούσταλλα
ἀπὸ τ' ἀκράνυχά μου».

Τὸν ἥλιο αὐτὸ ὠπτασιάστηκε ὁ σκλάβος Κρητικὸς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς καινούργιας σκλαβιάς του, ἔσφιξε τὰ δόντια του γιὰ νὰ βαστάξῃ καὶ νὰ μὴ δείχνῃ τὸν πόνο του, γιατί μέσα του τὸν ἐτόνωνε ἡ πίστις ποὺ γεννᾷ τὸ μεγάλο ἀγῶνα, κάθε ἀγῶνα, εἴτε σὲ δρᾶσι, εἴτε σ' ἐγκαρτέρησι.

ΟΙ ΜΟΝΟΙ ΦΟΡΟΙ

Ἐνα χρόνο μετὰ τὴν κατάληψι τῶν πρώτων φρουρίων τῆς Κρήτης, ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ Δ' με διάταγμά του κανόνισε τότε τοὺς φόρους ποὺ θὰ πλήρωναν οἱ Κρητικοὶ περιορίζοντάς τους ἔξαιρετικὰ γιὰ τὴν Κρήτη σὲ δύο: στὸν «κεφαλικὸ» καὶ στὸν «κτηματικὸ» καὶ με φιρμάνι ἀπαγόρευσε ἄλλη φορολογία: «ὁ τὰ ἐναντία δὲ πράξεων ἔξει τὰς ἀρὰς τοῦ Θεοῦ, τοῦ βασιλέως καὶ συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος» ἔλεγε τὸ φιρμάνι. Τὴν τραγικὴ αὐτὴ εἰρωνεία τὴν κρατοῦσαν στὴ μνήμη τους οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης, σὰν οἱ πασάδες εἶχαν πὰ γίνει ἀνίσχυροι με τοὺς λίγους καβάσηδες ποῦφερναν μαζί τους ἀπὸ τὴν Πόλη, νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς ντόπιους «δρατάδες» τῶν τουρκοκρη-

τικῶν, πού δὲν ἀνεγνώριζον μήτε Σουλτάνο, μήτε πασᾶ, μήτε νόμους, παρὰ μόνο τὸ σκοπὸ τοῦ πλουτισμοῦ των μὲ τὰ κτήματα καὶ τὴ δουλειὰ τῶν γκιοῦρηδων.

Ἡ Πύλη ἔβλεπε τὴ μεγάλη ζημία πού γινότανε στὰ δημόσια ἔσοδα ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν Τουρκοκρατικῶν κι' ἀνεγνώριζε ὅτι τὸ μεγάλο καὶ πλούσιο αὐτὸ νησί, πού ἐξόδεψε ἑκατομμύρια ἑκατομμυρίων γιὰ νὰ τὸ κατακτήσῃ καὶ γιὰ τὴ θέσι του καὶ γιὰ τὸν πλοῦτό του, τώρα πού τὸ πῆρε, ὄχι μόνο δὲν τοῦ ἀπέδιδε περισσεύματα, ἀλλὰ μήτε κἂν ἐκάλυπτε τὰ ἔσοδα καὶ τῆς διοικήσεώς του. Ἦξερε πὸς τὴν ἀδυναμία τῆς πρωτύτερα πλούσιας γῆς νὰ γεννήσῃ καὶ ν' ἀποδώσῃ σὲ φόρους, τὴ χρωστοῦσε στοὺς μικροὺς ἀτίθασους τυράννους, πού ἔκαμαν τοὺς χριστιανούς νὰ φεύγουν καὶ ν' ἀφήνουν πλούσιες ἐκτάσεις ἀκαλλιεργήτες καὶ πού ἄρπαζαν μὲ χίλιους τρόπους καὶ τὰ λίγα γεννήματα ποῦδιδε ὁ τόπος ἀπὸ τὰ χέρια τῶν χριστιανῶν ποῦμεναν καὶ δούλευαν. Τῶξερε αὐτό, ἐγνώριζε τὴν αἰτία του, μὰ ἦταν πιὰ ἀνίσχυρη νὰ μεταβάλλῃ τὴν κατάστασι πού κάθε μέρα χειροτέρευε.

Τὸ ἀρχικό της σφάλμα νὰ μὴν ὀργανώσῃ παραγωγικὰ τὸ νησί, ὅπως εἶχαν κάμει οἱ Βενετσάνοι, πού τὸ εἶχαν μεταβάλλει σὲ πλουσιώτατο παράδεισο, ἱκανὸ νὰ τροφοδοτῇ ὅλη τὴ Βενετικὴ Δημοκρατία, καὶ νὰ μὴν πειθαρχήσῃ τὸν ἄτακτο ὄχλο τῶν τυχοδιωχτῶν ἐσπέχηδων καὶ γιαννιτσάρων ποῦρθαν μετὰ τὴν κατάκτησι, ἀλλὰ νὰ τοὺς ἀφήσῃ τὸν παραγωγικὸ αὐτὸ θησαυρὸ στὰ ἀμάθητα ἀπὸ δουλειὰ χέρια τους καὶ τ' ἀδύνατα κεφάλια τους, ἦταν σφάλμα σοβαρότατο πού τὸ πλήρωνε πολὺ ἀκριβὰ διακόσα τριάντα χρόνια γραμμῆ. Ἄν δὲν ἀποφίλωναν τὰ δάση τῆς Κρήτης, εὐθύς ἀπὸ τοὺς πρώτους καιροὺς πού πάτησαν τὸ νησί, ἂν δὲν τοῦ ἔκοβαν τὶς χιλιάδες τὰ καρποφόρα δένδρα κι' ἂν ἔδιναν λίγη μόνο προσοχὴ κι' ὀργάνωναν τὴν παραγωγικότητά της, ἡ Τουρκία θ' ἄβρισκε γιὰ τὴ ζωὴ της ἕνα ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀποδοτικούς μαστοὺς στὸ νησί αὐτό. Μὰ βάρβαρη κι' ἀπολίτιστη φυλὴ ὅπως ἦταν, δὲν μπορούσε νὰ δῆ μὲ καθαρὰ πολιτισμένα μάτια τὸ μέλλον, κ' ἔοριξε τὴν Κρήτη στὴ συμφορὰ πού ἐπληξε τοὺς χριστιανούς της, μὰ καὶ τοὺς ἴδιους, πού τοὺς ἔγινε πολὺ γρήγορα πληγὴ ἀγιάτρευτη καὶ γάγγραινα πού θὰ τῆς ἔφερνε τὸ γενικὸ θάνατο, ἀπὸ θεία βούλησι, ἂν κάποια περιέργη μοῖρα δὲν τὴν ἔσωζε τὴ στιγμὴ τοῦ χαμοῦ της.

Κάθε πασᾶς ἢ ὑπάλληλος τῆς Πύλης πού ἐρχότανε ἀπὸ τὴν Πόλη μὲ σκοπὸ κάτι νὰ παρουσιάσῃ πού νὰ παινεθῇ καὶ ν' ἀνταμειφθῇ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκησι, ἅμα ἀντίκριζε τὴν κατάστασι

πού εἶχαν δημιουργήσει οἱ Τουρκοκρατικοὶ καὶ οἱ προηγούμενοι πασάδες καὶ ὑπάλληλοι, ξεχνοῦσε κι' αὐτὸς τοὺς καλοὺς σκοπούς του καὶ κοίταζε πὸς νὰ φύγῃ ὅπως ὁ προκάτοχός του πλούσιος ἀπὸ τὴ δύσμοιρη αὐτὴ γῆ. Κι' ἂν δὲν ἦταν εὐκολο μὲ ψευτοφόρους νὰ γεμίσῃ τὴ σακκούλα του χρυσάφι, εὗρισκε ἄλλους τρόπους πού τὸ πετύχαινε εὐκολώτερα.

Ἐνας πασᾶς σὲ μιὰ τέτοια περίστασι ἔβαζε δικό του ἄνθρωπο καὶ κατ'ἀγγελνε γραμμῆ κι' ἀπὸ ἕνα ἀπὸ τοὺς πιὸ καλοὺς καὶ εὐπόρους χριστιανούς, ἐκείνους πού ἀπὸ περιέργη σύμπτωσι εἶχαν κατορθώσει νὰ συγκρατήσουν ἀκόμα λίγο πλοῦτο, πὸς εἶχαν κρυμμένες καμπάνες. Οἱ δυστυχημένοι αὐτοὶ γιὰ νὰ γλυτώσουν τὴν ἐξορία—τὸ «σοῦρντισμα»—ποῦχε ποινὴ αὐτὸ τὸ φοιχτὸ ἔγκλημα, ἐπλήρωναν ὅ,τι τοὺς ζητοῦσε κι' ὁ πασᾶς τοὺς ἄφηνε ἐλεύθερους.

Ἐνας τεφτερντάρης πού κατέγραψε τὶς περιουσίες τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸ 1690 ἔκανε τέτοιες δολοπλοκίες καὶ πλαστογραφίες στὴν καταγραφή, πού κατάντησε νὰ σχηματίσῃ ὁ ἴδιος ἀπὸ τοὺς χριστιανούς μιὰ τεραστία περιουσία.¹ Ἄλλος τεφτερντάρης, ὅπως γράφει ὁ Σίμπερ, τὸ 1728, εἶχε πλαστογραφῆσει τέσσερα φιοράνια κ' εἶχε παραποιήσει τὴν ἴδια τὴ σφραγίδα τοῦ Σουλτάνου, μὲ σκοπὸ νὰ πλουτίσῃ ἀκόμα καὶ εἰς βάρος τῶν γιαννιτσάρων πού τὸν σκότωσαν σὲ μιὰ τους ἐξέγερσι.

Ἐτσι ἔσβυνε κ' ἐχανότανε ἡ ζωὴ τοῦ νησιοῦ καὶ ἡ βλάστησίς του ἄρχισε νὰ περιορίζεται στὶς ἀγριάδες καὶ στὶς ριζοβουνιές. Οἱ πλούσιες γαῖες του ἐχορτάριζαν. Μὲ ποιὰ ὄρεξι οἱ χριστιανοὶ πού ἔτυχε νᾶχουν ἀκόμη λίγη περιουσία θὰ κοπιάζαν γιὰ νὰ πετύχουν γεννήματα, τὴ στιγμὴ ποῦξεραν πὸς, παρὰ «τὰς ἀράς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ βασιλέως» ποῦλεγε τὸ διάταγμα τοῦ Μωάμεθ, οἱ αὐθαίρετοι φορολογηταὶ θὰ τοὺς τᾶπαιρναν τὴ στιγμὴ πού θὰ τ' ἀποθήκευαν καὶ πὸς καμμιά φορὰ αὐτὰ τὰ γεννήματα μπορούσαν νὰ γίνουν ἢ αἰτία τοῦ θανάτου των καὶ τοῦ ὀλέθρου γιὰ ὀλόκληρη τὴν οἰκογένειά

1.—Στὶς «Κρητικὲς Βιογραφίες» μου γράφω γιὰ τὸν τρόπο πού μεταχειρίστηκε ἕνας τεφτερντάρης γιὰ νὰ πάρῃ ὀλόκληρο τὸ μεγάλο ἐλαιῶνα τοῦ Μιχαὴλ Καλλέργη, τοῦ πάπου τοῦ Στρατάρχου Τσουδεροῦ, ἀπὸ μιὰ ἐλιά πού τοῦ χάρισε ὁ ἴδιος, γιὰτὶ τοῦ τὴ ζήτησε μόνος του, καὶ πού ἔβγαλε ἀργότερα μάρτυρες πὸς ἡ δωρεὰ τῆς ἐλιάς ἰσοδυναμοῦσε καὶ μὲ τὴ δωρεὰ ὀλοκλήρου τοῦ μεγάλου ἐλαιῶνος, πράγμα πού ὁ Καντῆς ἐπεκρίωσε καὶ συνεπλήρωσε μὲ φοβέρες κατὰ τοῦ Καλλέργη σὺν ἐτόλμησε νὰ διαμαρτυρηθῇ γιὰ τὴν ἀδικίαν του ἀπόφασι. Ὁ τρόπος αὐτὸς νὰ παίρουν ὀλόκληρο τὸ κτῆμα τοῦ χριστιανοῦ, γιὰτὶ εἶχαν μέσα σ' αὐτὸ ἕνα «σηκωματάρικο»—ἐπὶ ξένης γῆς—δένδρο ἦταν ὁ πιὸ συνηθισμένος.

τους; Ἔτσι περιορίζαν τὴν προσπάθειά τους νὰ κάμουν γεννήματα τόσα μόνο, ὅσα θὰ τοὺς ἔφταναν γιὰ νὰ ζήσουν καὶ νὰ σπείρουν τὸ λινάρι καὶ τὸ μπαμπάκι πὸν τοὺς χρειαζόντανε μόνο γιὰ τὰ ρούχά τους.

ΦΟΡΟΙ ΚΑΙ ΧΑΡΑΤΣΙ

Ἡ κεφαλικὸς φόρος στὴν ἀρχὴ ἦταν γιὰ τὴν πρώτη τάξι τῶν χριστιανῶν 48 δράμια ἀσήμι (672 ἄσπρα), τὴ δεύτερη τάξι 24 δράμια (336 ἄσπρα) καὶ τὴν τρίτη, 12 δράμια (168 ἄσπρα). Ὁ φόρος αὐτὸς λιγότερε ἀργότερα σὲ 16 γρόσια γιὰ τοὺς ἀνηλίκοις, 30 γρόσια γιὰ τοὺς πτωχοὺς ἄνδρας καὶ 60 γιὰ τοὺς πλουσίους καὶ βάσταξε ὡς τὸ 1855. Τότε μετεβλήθη ὁ κεφαλικὸς σὲ στρατιωτικὸ φόρο. Μὲ τὴ μεταβολὴ τῆς ὀνομασίας του, ὁ φόρος αὐτὸς ἀπὸ 850 χιλιάδες γρόσια πὸν πλήρωνε ὅλη ἡ Κρήτη, γίνηκε 960 χιλιάδες. Τὸ σκληρότατο αὐτὸ φόρο τὸν πλήρωναν καὶ τὰ βρέφη ἀκόμα ὅπως γίνηκε στὴ διοίκησι τοῦ Βελῆ πασᾶ.

Ἀλλὰ ὁ πῶς σκληρὸς φόρος ἦταν ὁ φόρος τῆς ἰδιοκτησίας, πὸν πλήρωναν οἱ χριστιανοὶ καὶ ὁ φόρος τῶν καρποφόρων δέντρων. Οἱ χριστιανοὶ τότε ἀναγκάζονταν νὰ ξερρίζουν ὅλα τὰ καρποφόρα δέντρα πούχαν κοντὰ στοὺς δρόμους, γιὰτὶ ἐν ᾧ ἐπλήρωναν τὸ φόρο αὐτοὶ, οἱ διαβάτες ἔτρωγαν ἀπειρακτα τοὺς καρπούς.

Ἐκτὸς αὐτοῦ οἱ χριστιανοὶ πλήρωναν καὶ τὸ φόρο ἰδιοκτησίας τὸ ἓνα πέμπτο ἀπὸ τὰ γεννήματα—τὸ μουκατὰ—δηλαδὴ μὲ ἀποκοπή, ἓνα ποσὸ γιὰ τὰ περιβόλια, τ' ἀμπέλια καὶ τὰ καρποφόρα δέντρα, μὰ ἡ εἴσπραξις του ἦταν ὀδυνηρή, γιὰτὶ εἴτε γεννοῦσαν, εἴτε τάδεονε ἢ ἀφορία, εἴτε τὰ καλλιεργοῦσαν, εἴτε τ' ἄφηναν χέρσα, οἱ ραγιαδες ἔπρεπε νὰ πληρώνουν. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ γύριζαν ἀκούσιά τους σὲ μιὰ πρωτόγονη ἀθλιότητα πὸν μεγάλωνε ἀπὸ τὴν ἔλλειψι τοῦ σχολείου, τῆς ἐκκλησίας, τῆς κινήσεως καὶ τῆς ζωῆς.

Οἱ σκληροὶ αὐτοὶ φόροι ἔκαναν τοὺς χριστιανοὺς ν' ἀφήνουν ἀκαλλιέργητα πολλὰ κτήματα πὸν δὲν εἶχαν πλούσια ἀπόδοσι, γιὰτὶ καταντοῦσαν νὰ μὴν καλύπτουν ὄχι μόνον τοὺς φόρους, μὰ μήτε τὰ ἐργατικά πὸν τοὺς κόστιζαν. Αὐτὸ βάσταξε ὡς τὴν ἐποχὴ πὸν Βαλῆς Κρήτης ἦρθε ὁ Βεζύρης Ἀβδουραχμὰν Τεβφικ πὸν ἐλάφρωσε τὴ φορολογία αὐτὴ σημαντικὰ γιὰ νὰ κάμη τοὺς χριστιανοὺς νὰ καλλιεργήσουν περισσότερες γαῖες. Μὰ ἡ ἀθλιότητα τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων ἦταν τέτοια πὸν κατεπάτησαν, χωρὶς καμμιά ἀναβολὴ τὸν

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙ

Ἡ πρώτη: Τούρκος ἀγᾶς. Ἡ δεύτερη: σωματοφύλαξ πασᾶ.
Ἡ τρίτη: Τούρκος Ἡρακλειώτης καρβοκέρης. Ἡ τέταρτη:
Ἡ Ἕλληνας ἀστὸς ἔμπορος, ὅπως τοὺς ζωγράφισε ὁ Τουρνεφόρ.

ἐλαφρυντικὸ νόμο τοῦ Ἀβδουραχμὰν, γιὰ νὰ συμπληρώνουν ἄλλα ποσὰ πὸν δὲν μποροῦσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν μὲ ἄλλες κατηγορίες φόρων. Ἔτσι ὅσες διευκολύνσεις κι' ἂν ἔκανε ἡ Πύλη «ἀπὸ λόγους σκοπιμότητος» γιὰ ν' αὐξήσῃ τὴν παραγωγὴ καὶ νὰ ξαναφέρῃ τὴν Κρήτη στὴν πρώτη της γεωργικὴ ἀκμὴ, πῆγαιναν μάταιες καὶ χαμένες.

Ἡ Κρήτη μῆτε «γῆς Μακάρων» μποροῦσε νὰ ξαναγίνῃ πιά, μῆτε σιτοβολώνας τῆς Τουρκίας, ὅπως ἦταν ἐπὶ Βενετάνων. Μπρὸς τὴν ἀνεξάρτητὴ αὐθαιρεσία τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης πὸν περιφρονοῦσαν τὶς μυστικὲς καὶ φανερὲς διαταγὲς τῆς Πύλης καὶ γελοῦσαν σὶς αὐστηρότητες τῶν ἀνίσχυρων πασάδων, κάθε προσπάθεια σταματοῦσε. Οἱ πασάδες ἔβλεπαν μὲ πείσμα κάθε σύστασί τους, ἢ διαταγὴ τους νὰ σπᾶ καὶ νὰ χάνεται μπρὸς τὴν παντοδυναμία τῶν Τουρκοκρητικῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πὸν τράβηξε ὅλο τὸ στρατὸ τῆς ἡ Κεντρικῆ Κυβέρνησις, ἀπὸ λόγους στρατιωτικῆς ἀνάγκης καὶ ἀδυναμίας ν' ἀντικρούσῃ ἀπὸ τοὺς φόρους τοῦ νησιοῦ τὰ ἔξοδα τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς της, οἱ τουρκοκρητικοὶ αὐτοὶ, πὸν ἦσαν κατὰ τὰ ἐννενηντα πέντε τὰ ἑκατὸ ἀλλαξοπιστεμένοι, ἀποτελοῦσαν τὸ στρατὸ πὸν φρου-

ροῦσε καὶ προστάτενε τὸ νησί. Σὲ τέτοιο στρατοποιημένο πάνοπλο λαὸ πῶς μπορούσε νὰ ἐπιβληθῆ ἢ Πύλη;

Ἔτσι κάθε μέρα κι' ἀδυνατοῦσε ἡ Κρητικὴ παραγωγὴ κι' ἡ ἀδυναμία τῆς αὐτῆς πρῶτα ἀπ' ὅλα χτυποῦσε καὶ σακάτενε τοὺς μικροϊδιοκτῆτες καὶ τοὺς «φαιμέγιους» χριστιανούς. Κάθε στιγμή ἡ ζωὴ τους χειροτέρευε καὶ γινότανε σκληρότερη καὶ τραγικώτερη.

Η ΨΕΥΤΟΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1692

Σὲ μιὰ τέτοια ψυχολογικὴ κατάστασι τοὺς βοήθη ἡ ἀπόπειρα τοῦ Βενετσάνου Στρατηγοῦ Μοτσενίγου μὲ τὸ ναύαρχο Ἰερώνυμο Μοροζίνι νὰ ξανακαταλάβουν τὴν Κρήτη τὸ 1692. Εὐθὺς ὡς βγήκε στὴν Κίσαμο μὲ τὸ στρατό του ὁ Μοτσενίγος κατώρθωσε μὲ ὀρμητικὴ ἐπιχείρησι νὰ καταλάβῃ τὸ Καστέλλι καὶ νὰ καλέσῃ ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη του αὐτῆς ἐπιτυχία τοὺς Κρητικοὺς νὰ τὸν βοηθήσουν. Πράγματι ὁ Ἀποκορωνιώτης ὀπλαρχηγὸς Ἰ. Μαχαιριώτης ἔσπευσε μὲ τὰ παλληκάρια του κι' ἐκάλεσε ὅσους μπορούσαν νὰ τρέξουν, καὶ τοὺς ὅπλισε μὲ τὰ νέα τότε ὅπλα ποῦχαν φέρεϊ μαζί τους οἱ Βενετσάνοι γιὰ τὸν ὀπλισμὸ τῶν χριστιανῶν, τοὺς «μουτσινίγους» ὅπως τᾶλεγαν ἀπὸ τότε οἱ Κρητικοί. Στὴ φωνὴ τοῦ Μαχαιριώτη ἔτρεξαν πολλοὶ καμπίτες καὶ ριζίτες ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Σφακιανοί. Ὅλοι ἐνόμιζαν καὶ πίστευαν ὅτι ὁ Θεὸς τοὺς λυπήθηκε πιά γιὰ τὰ βάσανα ποὺ τραβήξαν στὰ εἴκοσι πέντε χρόνια, ποῦχαν περάσει ἀπὸ τὴν κατάκτησι καὶ τοὺς ἔστειλε τὸν ἐλευθερωτὴ νὰ τοὺς ξεσκλαβώσῃ.

Ὁ στρατὸς τῶν Βενετσάνων ἐνισχύθηκε μὲ κάμποσες χιλιάδες Κρητικοὺς κι' ἐπροχώρησε πρὸς τὸ Κάστρο τῶν Χανίων. Οἱ ἐπαναστάτες τοῦ Σελίνου, τῆς Κισάμου καὶ τῆς Κυδωνίας εἶχαν καταλάβει τὸ Καστέλλι τῆς Κισάμου κι' ἐνώθησαν μὲ τοὺς Βενετσάνους. Ὁ Βαλῆς τῆς Μεγάλου Κάστρου Σουγιολτζοῦς (ὑδρονόμος) Ἀλῆ πασᾶς ἔστειλε στρατὸ γιὰ νὰ ἐπισχύσῃ τὸν ἡρωϊκὸ Τούρκου ὀπλαρχηγὸ Καρὰ Μουσαῖ, ποὺ βαστοῦσε τὸν ἀγῶνα σταθερά. Ἐν ᾧ οἱ χριστιανοὶ περίμεναν νὰ πάρουν τὰ Χανιά, ποὺ ἦσαν ἔτοιμα νὰ πέσουν, ὁ Μοτσενίγος παίρνει διαταγὴ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κρήτη, γιὰ τὴ Βενετία εἶχε πετύχει μὲ τὴν ἀπόπειρά τῆς αὐτῆς τ' ὅ, τι ζητοῦσε ἀπὸ τὴν Πύλη σὲ παραχωρήσεις σ' ἄλλα μέρη. Ὁ Μοτσενίγος βάζει στὰ καράβια τοὺς Βενετσάνους του,

1.— Γι' αὐτὰ γράφει πλατεῖα στὴ «Στατιστικὴ» του ὁ Ν. Σταυράκης καὶ σὲ μιὰ του πραγματεία ὁ Ἄνδρ. Ἀνδρουλιδάκης ἢ Κοπάσης Γεν. Γραμματεὺς τῆς Διοικήσεως Κρήτης τοῦ 1889, καὶ τώρα τελευταίως ὁ Γ. Φουρνάρης.

παίρνει μαζί του καὶ δυὸ χιλιάδες Κρητικοὺς κι' ἀφήνει τοὺς χριστιανούς τῆς Κρήτης ποὺ κρατοῦσαν τὸν ἀνατολικὸ πολιορκητικὸ τομεῖα τῶν Χανίων στὴν τύχη τους, χωρὶς κἄν νὰ τοὺς δώσῃ μιὰ ἐξήγησι. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Καλαβρέζος ἀξιωματικὸς Λουκάς Ντελαρόκα ἐπρόδωκε κι' ἐπούλησε τὴ Γραμπούσα κι' ἔτσι ἓνα ἀπὸ τὰ τρία Βενετσάνικα φρούρια ποὺ ὡς τότε βαστοῦσαν ἀκόμα στὴν Κρήτη, ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΛΕΦΤΕΣ

Ἡ σκληρὴ αὐτῆ ἐγκατάλειψι τῶν χριστιανῶν, ποὺ μὲ τὸ σηκωμὸ τους εἶχαν ἐκτεθῆ πιά στοὺς Τούρκους, ἔγινε αἰτία νὰ ὑποφέρουν τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοὺς ἀποθηριωμένους τυράννους. Οἱ ὀπλισμένοι ἐσκορπίσθησαν στὰ ψηλὰ βουνά, στὶς μαδάρες, κι' ἄλλοι ἔφυγαν ἀπὸ τὸ πονεμένο τους νησί. Μὰ μερικοὶ ἀπὸ κείνους, ποὺ εἶχαν οἰκογένειες κι' ἦταν δύσκολη ἡ μετακίνησίς τους, τραβήχθησαν πρὸς τὶς γύρω μαδάρες κι' ἐκεῖ ζοῦσαν τὴν ἀθλία ζωὴ τῶν κλεφτῶν στοὺς χρόνους ἐκείνους τῶν «χαίνηδων», ποὺ καὶ τὰ πολεμοφόδια ἔλειπαν καὶ τὰ μέσα γιὰ ν' ἀμύνονται ἦταν δύσκολα. Τότε ἡ λαϊκὴ μοῦσα θρηνοῦσε τὰ βάσανα καὶ τὶς στερήσεις τοῦ κλέφτη μὲ τὴν αἰώνια μουρμουριστὴ ἐπωδὸ «σιγά-σιγά ἀσιγανά» γιὰ νὰ μὴν ἀκούουν οἱ Τούρκοι τὴ θρηνητικὴ τους μελωδίαν.

«Ἢλιε, παραπονοῦμαι σου, γιὰ τὴ δὲ βασιλεύεις,
νὰ κατεβῶ σ' ὅπου χωριό, νὰ βρῶ ψωμί νὰ φάω,
νὰ βρῶ ψωμί, νὰ βρῶ κρασί καὶ ροῦχα νὰ πλαγιάσω,
κι' ἡ λέρα ἔφαν' τὰ ροῦχα μου κι' ἡ σκούρα τ' ἄρματά μου,
κι' ἔφαν' κι' ἡ καραμπῖνα μου τὰ μπολμπερόφρασκά μου,
γιὰ τὴ κοιμοῦμαι στὰ κλαδιὰ στὰ χιονισμένα δάση,
κι' ἔχω τὰ δένδρη σκέπασμα, πέτρα προσκεφαλάδι,
καὶ κατοικία μου τὸ βουνὸ γιὰ τὴ σκλαβιά τὴ μαύρη».

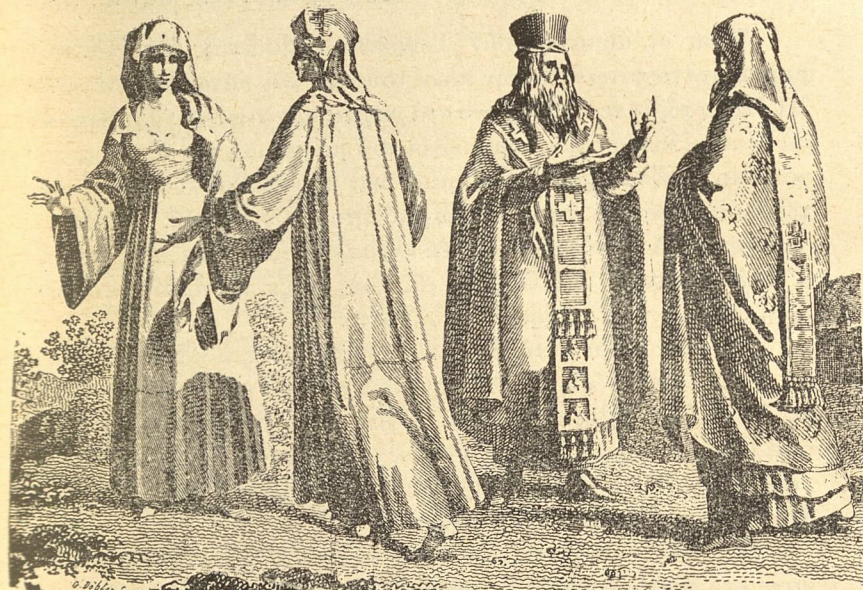
Μὰ ὅσο κι' ἦταν δύσκολη ἡ ζωὴ τῶν κλεφτῶν στὴν Κρήτη πάνω, ἡ ζήλεια τῶν νέων γιὰ τὰ λεύτερα παλληκάρια ποὺ πηδοῦσαν ἀπὸ βουνὸ σὲ βουνὸ μακρὰ ἀπὸ τοὺς ἐκβιασμοὺς καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῶν Τούρκων, τοὺς ἔκανε νὰ ποθοῦνε τὴν ἐλεύθερη ζωὴ σὰν τὴν πιὸ ἀνώτερη ἐκδήλωσι τοῦ ἀνδρισμοῦ των καὶ νὰ περιφρονοῦν τὴν οἰκογενειακὴ στοργή. Τῆς μάννας τὰ παρακάλια στὸ γυιό τῆς γιὰ ν' ἀπο-

κατασταθῆ, τὸ φρόνημα τοῦ παλληκαριοῦ δὲν τὰ δεχότανε, μὰ τῆς ἀπαντοῦσε:

Γιὰ ἴδετ' ἦντα παράγγερονε μιὰ φρόνιμη τοῦ γιουῦ τση.
 «—Υγιέ μου, πέρνα φρόνημα, γλυκὺ κρασί μὴν πίνης,
 στῆ νύχταις νὰ μὴν περπατῆς κι' ἐγὼ θὰ σὲ παντρέψω»
 —Μάννα! δὲ θέλ' γὼ παντρειά, δὲ θέλω γὼ γυναῖκα,
 γιατί' ἔμαθα τὴ λευτεριά, λεβέντης νὰ γυρίζω,
 κ' ἐγ' ἀγαπῶ τὴ λευτεριά καὶ τὸ μακρὸν τουφέκι,
 καὶ τὸ σπαθὶ τὸ δαμασκί καὶ τὸ σαριμὰ μπιστόλες.
 Μὰ καρτερῶ τὴν ἀνοιξι νά'ρθη τὸ καλοκαῖρι,
 νὰ καινουρογαλυκωθῶ μὲ τὰ διπλᾶ στιβάνια.
 Νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνὰ κι' ἀνάτριχα τὰ ὄρη,
 ν' ἀκούσω γερακιοῦ φωνὴ καὶ φάλκωνα λαλίτσα
 ν' ἀκούσω καὶ τὴν πέρδικα νὰ συχοκακαρίση,
 ν' ἀκούσω πετροζοτσιφό, ν' ἀκούσω καὶ τ' ἀηδόνη,
 ὅπου κηλάδιε κι' ἔψαλλε τὸν ἔρωτα τὸ ψεύτη:
 «—Ἐρωτα ψεύτη, φοβερέ, ἀδικητὴ καὶ πλάνε,
 ὅπου πλανᾷς τὸν κάθε νιὸ καὶ τρέχ' εἰς τὰ νερά σου!»

Κι' ὅμως οἱ φιλελεύθεροι κι' ἡρωϊκοὶ αὐτοὶ νέοι σιγὰ-σιγὰ καταν-
 τρῦσαν νὰ γίνονται πιεσταὶ ὄχι μόνο τῶν Τούρκων μὰ καὶ τῶν
 Χριστιανῶν, πού τοὺς ἐπίεξαν, καὶ μ' ἀπάνθρωπη σκληρότητα κᾶποτε,
 γιὰ νὰ τοὺς συντηροῦν. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ψωμοῦ καὶ τοῦ παρουτιοῦ
 τοὺς μετέτρεπε σὲ ληστὲς ἅμα ἀντίκρουζαν τὴν ἄρνησι τῆς βοηθείας
 καὶ προστασίας ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν τῶν ὁποίων ἦσαν προστάτες.
 Ὅσο κι' ἂν εἶναι βδελυρὴ ἢ ληστεία, γιὰ τοὺς ἀτίθασους αὐτοὺς
 ἀετοὺς τῶν Κορητικῶν βουνῶν χάνει τὸ βαρὺ τῆς χαρακτηρισμοῦ, καὶ
 πρέπει νὰ τὸν χάσῃ, γιατί' ἕνας χαϊνῆς ποῦ ἐπαναστατοῦσε κατὰ τῆς
 τουρκικῆς τυραννίας γιὰ νὰ προστατεύσῃ τοὺς ἀνίσχυρους ἀδελφούς
 του, δὲν καταδεχότανε νὰ κλέψῃ κρυφά· ἅμα τοῦ ἀρνιότανε ὁ ἀχάριστος
 ἀδελφὸς ἄρπαζε, κι' ἅμα τοῦ ἐναντιονότανε, τὸν ἐσχότωνε, χωρὶς
 οἶκτο, γιατί' ἔβλεπε τὴν παραγνώρισι τοῦ ἀγῶνά του ἀπὸ κείνους πού
 πρῶτοι ὠφελούντανε μ' αὐτόν.

Γυμνοί, ξυπόλητοι, πεινασμένοι καὶ κατάκοποι ζητοῦσαν βοή-
 θεια ἀπ' τοὺς βοσκούς ἢ τοὺς ξεμοναχισμένους χριστιανούς τῶν φαραγ-
 γιῶν καὶ τῶν ριζοβουνιῶν κι' εἶχαν τὴ δίκαιη ἀξίωσι νὰ βοηθηθοῦν.
 Ἄν δὲν εὗρισκαν βοήθεια δὲν ἐσταματοῦσαν οὔτε μπρὸς στὴ σκλη-
 ρότερη πίεσι. Ἀπὸ τὴ μαύρη ἐκείνη ἐποχὴ κι' ἡ ζωοκλοπὴ πῆρε τὸ

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΝ

Ἡ πρώτη κόρη τῆς Κρήτης. Ἡ δευτέρα γυναῖκα τῆς Κρήτης
 μὲ παλαιὰ Κορητικὴ ἐνδυμασία. Ὁ τρίτος καὶ τέταρτος παπάδες
 Κορητικοὶ μὲ ἄμφια, ὅπως τοὺς περιγράφει ὁ Τουρνεφόρ.

χαρακτηρισμὸ τοῦ παλληκαρισμοῦ κι' ἀπὸ τότε διατηρήθηκε σὰν ἀγιά-
 τρευτὴ πληγὴ τοῦ νησιοῦ μας. Τότε ἡ ἀρπαγὴ, ἡ κρυφὴ καὶ φανερὴ,
 ἐνὸς προβάτου ἦταν ἀνάγκη, μὰ ἡ ἀνάγκη αὐτὴ σιγὰ-σιγὰ ἄλλαξε
 δικαιολογητικὸ κι' ἔγινε πληγὴ ἐξευτελιστικὴ.

Ὁ πόθος γιὰ τὴλευθεριὰ καθημερινῶς ἐμεγάλωνε, γιατί' κι' ἡ πίε-
 σις τῶν τούρκων κάθε στιγμή πλήθαινε ἀπὸ νέα στοιχεῖα τῶν τούρκων
 πού διψασμένα γιὰ ἀρπαγὴ καὶ εὐκόλο πλοῦτο ἐρχόντανε ἔξω ἀπ' τὸ
 νησί, μὰ καὶ δημιουργοῦντανε μέσα ἀπ' τὰ σπλάχνα του μὲ τοὺς
 νέους ἐξισλαμισμούς. Στὴν ἀρχὴ οἱ ἀλλαξοπιστεμένοι κρατιόντανε σὲ
 κάποια ἀπόστασι ἀπὸ τοὺς πρωτυτερινούς ὁμοθροῦσκους τους, μὰ
 πολὺ γρήγορα ὁ νέος ὑπολογισμένος φανατισμὸς τοὺς γίνηκε τὸ μαρ-
 τύριο τῶν σκλάβων καὶ μετέτρεψε «τὴ χώρα τῶν Μακάρων», ὅπως
 ἔλεγαν τὴν Κρήτη, σὲ κόλασι «στὸν ἑβδομο κύκλο τῆς γεένης».

ΝΕΑ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

Ὅσο οἱ ἀρπαγῆς τῶν Τούρκων πλήθαιναν τόσο καὶ τὸ νησι μαραινότανε κάτω ἀπὸ τὴν πίεσίν τους μὰ καὶ κάτω ἀπ' τοὺς φόρους. Ἡ Πύλη τῶβλεπε κάθε χρόνο στὰ χαρτιά τῶν τεφτερντάρηδων—αὐτοὶ δὰ ἦταν οἱ κυριώτεροι δημιουργοὶ τοῦ μαρασμοῦ τῆς Κρήτης, πού τὴ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ πλουτισμὸ— καὶ προσπαθοῦσε νὰ προλάβῃ τὴν τελεία ἐξουθένωσι τῆς παραγωγικότητος τοῦ νησιοῦ. Ἔστειλε τὸν Ἰμπραχίμ Ἀγᾶ τὸ 1705 μὲ νέο φερμάνι πού κανόνιζε τὴ φορολογία μ' ἄλλο σύστημα, πιδ δίκαιο, μὰ πού ὥριζε κι' ἄλλους φόρους γιὰ εἶδη πού ὡς τότε πλήρωναν πολὺ λίγα!

Ἡ φορολογία αὐτὴ ὅσον κι' ἂν ἦταν βαρειά θᾶταν ἀνεκτὴ ἀπὸ τὸ ραγιά, ἂν ἡ Πύλη ἔκανε τὴν εἴσπραξίν της μὲ τίμιους ὑπαλλήλους κι' ἂν οἱ ὑπάλληλοι ποῦστελνε εἶχαν λίγο ἀνθρωπισμὸ. Τὸ νοίκιασμα ὅμως τῶν φόρων αὐτῶν στοὺς «μαλικιαναγάδες», ποῦβαναν σὲ κάθε χωριὸ ἓνα σούμπαση—ἐπιστάτη ἀντιπρόσωπό τους—ἦταν ἡ φρικτὴ καταδίκη τῶν χριστιανῶν.

Οἱ συμπάσηδες αὐτοὶ ἀγγάρευαν τοὺς χριστιανοὺς κι' ἀλλοίμονο στὸ δυστυχῆ πού θὰ προσπαθοῦσε ν' ἀρνηθῆ ἢ νὰ δυστροπήσῃ. Κι' αὐτὸς κι' ἡ οἰκογένειά του ἦταν χαμένοι. Τὸ μισὸ χρόνο οἱ ραγιάδες δούλευαν στὸ σούμπαση ἢ στὸν ἀγᾶ ἢ στὸ μπέη, χωρὶς κἂν νᾶχουν γιὰ ἀπολαυτὴ τὸ ψωμί τους αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιὰ τους· κι' αὐτὰ μαζί μὲ τὴ μάννα τους ἦταν ὑποχρεωμένα νὰ δουλεύουν τὸν ἀγᾶ πού εἶχε ἀγγαρευμένο τὸν πατέρα τους. Ὁ δυστυχῆς κτίστης πού τολμοῦσε νὰ πῆ στὸ σούμπαση:

—Πεινώ, ἀγᾶ· δεχότανε τὴ σκληρὴ ἀπάντησι.

—Πελέκα καὶ πείνα, κι' ἀπὸ κεῖ ἡ παράδοσις λέει πῶς δόθηκε καὶ τ' ὄνομα τῆς μεγάλης οἰκοδομῆς ἔξω ἀπ' τὰ Χανιά «Πελεκαιπείνα».

Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Ἔτσι κατάντησαν ἀπὸ πεντακόσες χιλιάδες χριστιανοὶ πού βρέθηκαν πάνω στὴν Κρήτη ἅμα ἄρχισε ἡ πρώτη τουρκικὴ ἀπόβασις νὰ μείνουν μόνο ἑκατὸ πενήντα χιλιάδες, κι' ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἀρχὴ μόνο ἑξήντα πέντε χιλιάδες φορολογούμενοι μὲ κεφαλικὸ φόρο, δηλαδὴ ἄνδρες, μὰ κι' αὐτοὶ σιγὰ-σιγὰ νὰ ἐλαττωθοῦν ἀκόμα πότερο ἀπὸ τοὺς συχνοὺς σκοτωμοὺς, τὶς ἀρρώστειες, τὶς ἀλλαξοπιστίες καὶ

1—Εὐρύτερα ἢ μεταβολὴ αὐτὴ ἀναπτύσσεται στὴν πραγματεία τοῦ Α. Κοπάση.

τὸν ἑκπατρισμὸ, πού ἔπρεπε νὰ γίνεται κρυφά, γιὰτὶ ἡ Πύλη τὸν εἶχε ἀπαγορεύσει γιὰ νὰ μὴν ἐρημωθῆ τὸ νησί!

ΟΠΤΑΣΙΑΣΜΟΙ

Ὁ θρηνωδὸς τῆς ἐλληνικῆς μοίρας σ' ἓνα του τραγοῦδι μᾶς λέει:

«Γιὰ ἓνα νιὸ τὸν εἶδα ψὲς ᾗς τὸν κάμπο κ' ἐκνυήγα,
χωρὶς δοξάρι κυνηγᾶ, χωρὶς σκουδιὰ γυρίζει,
σᾶν ἀστραπ' εἶν' τὸ ζᾶλο του κ' ἡ χέρα του βελτῶνι
ᾗς τὸν πῆδο πιάνει τὸ λαγὸ, στὸ πέτασμα τ' ἀγρίμι,
ᾗ παινοῦν τον χῶραις καὶ χωριὰ καὶ περιχαιροῦνταί τον.
Δὲν ἐκνυήγ' αὐτὸς λαγούς, δὲν ἐκνυήγ' ἀγρίμια,
τοῖη Λευθεριᾶς τοῖη Ρήγισσας ἐγύρευγε τὸν Πύργο
ἐκεῖ λουγοχτενίζεται στὰ σκοτεινὰ μὲ τ' ἄστρα,
κ' εἰς τὸ φεγγάρι τὸ λαμπρὸ στολίζει τὸ κορμί τση.
Χαρά ᾗς τον πού θὰ τήνε ἔβρη καὶ θὰ φραθῆ τὰ κάλλη».

Στὸν ὀπτασιασμὸ τῆς Ρήγισσας Λευθεριᾶς εὑρίσκαν παρηγοριὰ οἱ σκλάβοι, μὰ καὶ στὴν ἐλπίδα της πάνω ἄρχισαν ν' ἀκονίζουσαν τὴ ψυχὴ τους γιὰ τὴ μελλοῦμενη ἀπεγνωσμένη τους πάλη.

ΚΑΤΑΧΡΗΣΕΙΣ

Κάποτε ἔφτανε στοὺς μεγάλους Βεζύρηδες ἡ τραγικὴ περιγραφή τῆς ζωῆς τῶν ραγιάδων στὴν Κρήτη, ὡς καὶ ὁ κίνδυνος πού ὑπῆρχε πολὺ γρήγορα νὰ χαθοῦν ἀπὸ τὴν Κρήτη τὰ παραγωγικὰ χέρια. Προσπαθοῦσε τότε ἡ Πύλη νὰ λάβῃ προστατευτικὰ μέτρα, κάποτε καὶ πολὺ αὐστηρά,² μὰ σιγὰ-σιγὰ τὰ μέτρα αὐτὰ ἔχαναν τὴν πρώτη τους αὐστηρότητα κ' ἡ πρωτυτερινὴ κατάστασις ξαναρχότανε σχεδὸν πάντοτε χειρότερη, γιὰτὶ καὶ κείνοι πού διέτασσαν τὰ μέτρα εἶχαν ἀνάγκες, πού πρόφταιναν οἱ πιεστῆς τῶν χριστιανῶν νὰ τὶς καλύπτουσαν πλουσιοπάροχα. Ἄλλὰ αἱ καταχρήσεις δὲν περιορίζοντο

1.—Μόνο σ' ἀνύπαντροὺς ἐδίδοτο ἄδεια, ἅμα πλήρωναν ὀρισμένο φόρο, νὰ πάν γιὰ ἐργασία στὸ Μωριά ἢ στὴ Μικρὰ Ἀσία, σὲ μέρη δηλαδὴ πού τὰ εἶχαν στὴν κατοχὴ τους οἱ Τούρκοι, ὅπως γράφει ὁ Ὀλιβιέ: «Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἐγγάμους νὰ φεύγουν ἀπ' τὴν πατρίδα τους, ἂν δὲν εἶναι ἡ ναυτικὴ ἢ ἔμπορος. Εἶδα ἓνα πλοίαρχο κρεμασμένο, γιὰτὶ τόλμησε νὰ περιφρονῆσῃ τὸ νόμο αὐτὸ καὶ πῆρε μερικὸς δυστυχισμένους γιὰ νὰ τοὺς πᾶη στὸ Κουσόδασι. Μόνο σ' ἀγάμους ἐπιτρέπεται νὰ φεύγουν γιὰ δουλειὰ πρὸς τὸ Μωριά καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία, μὰ πρέπει νὰ πληρώσουσαν πρώτα φόρο ἀπὸ ἑξήντα παράδες ὡς δυὸ γρόσα».

2.—Ὁ Χάμερ ἀναφέρει ὅτι ἡ Πύλη ἐκρέμασε τὸν τεφτερντάρη Ὀσμάν Ἐφέντη, πούχε στείλει στὴν Κρήτη, γιὰ τὶς τρομερῆς του καταχρήσεις εἰς βάρος τῶν φορολογουμένων.

μόνο στη φορολογία. Οί αξιωματούχοι ποῦστελλαν ἀπὸ τὴν Πύλην ἐβιάζοντο νὰ πλουτίσουν καὶ κατάλεφταν καὶ τὴν ἴδια τὴν Πύλην καὶ δὲ σταματοῦσαν μῆτε καὶ σ' αὐτὸ τὸ πολεμικὸ ὕλικό, ὅπως ἀναφέρει ἓνα φερμάνι τοῦ 1705 ποῦ λέει :

«Ἦ Μαρτίου 1120 (=1705).

Σουλτανικὸ Φερμάνι

Πρὸς ὑμᾶς τοὺς Παντοδυνάμους, νομομαθεῖς, περιουσιτάτους, εἰρηνοποιούς, εὐτυχεσιτάτους, τέως Πρωθυπουργόν μου Βεζύρην Σαλιχτὰρ Μεχμέτ πασάν Γενικὸν Διοικητὴν Κρήτης, τὸν Διοικητὴν Χανίων Βεζύρην Μουσταφᾶ πασάν, καὶ τῆς Ρεθύμνης Βεζύρην Ἀχμέτ πασάν, καὶ πρὸς τοὺς Ἱεροδίκας Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Χανίων.

Ἡ λήψις τοῦ παρόντος Φερμανίου θὰ σᾶς πληροφορήσῃ ὅτι οἱ Φρουράχοι Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Χανίων ἀνέφερον εἰς τὸν Γεν. Διευθυντὴν τοῦ Κέντρου Ὑλικοῦ Πολέμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅτι τὸ πολεμικὸν ὕλικόν ἦτοι: μαρπούτια, σπαθιά καὶ τουφέκια τῶν Φρουρίων Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Χανίων εἶναι ὀλιγώτερα τῶν κεκανονισμένων καὶ ζητοῦν νὰ γίνῃ συμπλήρωσις. Μαζὶ δὲ μὲ τὰς ἀναφορὰς στέλλουν κατάλογον εἰς τὸν ὁποῖον καταγράφουν τὸ πολεμικὸν ὕλικόν ποῦ ἔχουν.

Καὶ οἱ Καδῆδες ἰδιαιτέρως ἀπέστειλαν κατάλογον τοῦ υπάρχοντος πολεμικοῦ ὕλικου καὶ πιστοποιοῦν τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτοῦ. Ὅτι ἐγένεν ἀντιπαραβολὴ τῶν σταλέντων καταλόγων πρὸς τὰ βιβλία τοῦ Κέντρου καὶ εἶδαμεν ὅτι λείπουν ἐκ τοῦ Φρουρίου Χανίων 267 καντάρια μαρπούτι καὶ 106 σπαθιά, καὶ 39 ὅπλα, ἐκ τοῦ Φρουρίου Ἡρακλείου 480 καντάρια μαρπούτι καὶ ἐκ τοῦ Φρουρίου Ρεθύμνης 400 καντάρια.

Τοῦτο ἀπεδείχθη ἐκ τῶν λογαριασμῶν καὶ ζητεῖται διὰ τῶν ἀναφορῶν νὰ συμπληρωθοῦν τὰ ἐλλείμματα.

Διατάσσω :

Ὅπως Σεῖς ὁ Γεν. Διοικητὴς Μέγας Βεζύρης, οἱ Βεζύροι Ρεθύμνης καὶ Χανίων καὶ οἱ Καδῆδες ἐπιθεωρήσετε τὸ ὕλικόν πολέμου καὶ νὰ υποβάλετε εἰς ἀνάκρισιν τοὺς Φρουράρχους καὶ νὰ παραβάλετε τὸ υπάρχον πολεμικὸν ὕλικόν μὲ τὸν κατάλογον ποῦ σᾶς στέλλομεν μὲ τὸν ἐπιτετραμμένον καὶ νὰ ζητήσετε δικαιολογητικὰ διὰ τὸ ὕλικόν ποῦ λείπει. Καὶ ἂν οὗτοι δὲν δικαιολογοῦνται νὰ τοὺς

παραδώσετε εἰς τὸν ἐπιτετραμμένον Ἀβδουλλὰχ Ἀγᾶν νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς τὴν Ὑψηλὴν μου Πύλην.

Ἡ Διαταγὴ μου νὰ ἐκτελεσθῇ πιστῶς. 1

ΕΡΩΤΙΚΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Δυστυχῶς γιὰ τὸν Κρητικὸ λαὸ δὲν ἦταν μόνο οἱ φόροι κ' οἱ ἀρπαγὲς ποῦ ἀποτελοῦσαν σκοπὸ γιὰ τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης. Κάποιοι ἄλλοι ἦταν σκληρότεροι φόροι καὶ κάποιοι ἄλλοι σκληρότεροι πιεσταί. Ἡ ἐρωτικὴ ἀνάγκη τῶν ἀλλαξοπιστεμένων. Αὐτοί, ὅλοι σχεδόν, ἦσαν πρωτύτερα ἄρχοντες Βενετσάνοι σᾶν τοὺς Μπαλούρηδες, τοὺς Τζινηδες, τοὺς Ἀφεντάκηδες, τοὺς Καούρηδες, τοὺς Φραγγαλῆδες καὶ ἄλλους, ποῦ εἶχαν ἀνατραφῆ καὶ ζήσει μαζὶ μὲ τοὺς τωρινούς σκλάβους χριστιανούς. Ἔτσι ἡ ἐρωτικὴ τους ἐπιθυμία κανονικὰ στρεφότανε πρὸς τὶς κόρες τῶν χριστιανῶν, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποῦ οἱ γυναῖκες ἦταν καθυστερημένες στὸν ἐξισλαμισμὸ καὶ δὲν εὔρισκαν εὐκόλα ἀλλαξοπιστεμένες ἢ τουρκάλες πραγματικὲς γιὰ τὸν ἐρωτικὸ τους χορτασμὸ. Τὸ τί ἐτράβηξαν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς τυράννους αὐτοὺς γιὰ τὴ σκληρότερη αὐτὴ φορολογία, τὴν ἐρωτικὴ, δὲν περιγράφεται παρὰ μόνο σὲ ὀλόκληρους τόμους. Οἱ Μπουρμαλὰρ δὲ σταματοῦσαν τὶς ἐρωτικὲς τους ἐπιθυμίες μῆτε στὸ αἶμα, μῆτε στὴ φωτιά. Ὁ Σερασκέρης τοῦ Μεγάλου Κάστρου ἐξαρχηγήσισε καὶ ὠνομάτισε Μπουρμαλὰρ τοὺς ἐξωμότες, γιὰ τὴν ἡμέρα ποῦ τοῦ παρουσίασαν τοὺς ἐξισλαμισμένους σὲ ἐπιθεωρήσει ἅμα καταρτίστηκαν στὸς πρώτους «ὀρτάδες» — τὰ τάγματα — τοῦ ντόπιου στρατοῦ, ποῦ ἀντικατάστησε τὸ στρατὸ τῶν κατακτητῶν σᾶν ἔφυγαν, ὅλοι οἱ ἀλλαξοπιστεμένοι εἶχαν ἀγκαθωτὰ στοριμμένα μουστάκια, καὶ «μπουρμὰ» θὰ πῆ στοριμμένος.

Ἄν τολμοῦσε ὁ χριστιανὸς ν' ἀρνηθῆ τὴν κόρη του σ'ενα μπουρμαλὰρ ὁ πατέρας σφαζότανε. Κι' ἂν ὁ χριστιανὸς σύζυγος προτοῦ ἔλθῃ ἡ ὠρισμένη νυκτερινὴ ὥρα, ποῦ ὠρίζε ὁ Ἀγᾶς γιὰ τὸ γλέντι ποῦχε προαναγγεῖλει ἔφευγε «τῶν ἀματιῶν του» μὲ τὴν γυναικὰ του, γιὰ νὰ μὴν τοὺς προφτάξῃ ὁ αἰμοβόρος τούρκος, τὸ σπῖτι του σὲ λίγη ὥρα χανότανε μέσα στὴ φωτιά ποῦ ἔβανε ὁ ἐξαγριωμένος ἀγᾶς κ' οἱ φαμέγιοι μὲ τοὺς σωματοφύλακές του ἔτρεχαν παντοῦ γιὰ νὰ προφτάξουν τὸ ζευγάρι ποῦ ἀσέβησε πρὸς τὴν ἐπιθυμία του. Ἄλλοι μονό τους ἂν ἔπεφταν στὰ χέρια του. Ἡ ζωὴ ποτὲ δὲν τοὺς χαρίστηκε.

Τις ὥρες πού ὁ Γιαννίτσαρος ἢ ὁ Ἅγᾶς ἀπεφάσιζε νὰ κάμῃ κέφι κ' ἤθελε νὰ γελᾷ μ' ἀπροσδόκητες συγκλονιστικὲς μεταλλαγές τοῦ γύρω του κόσμου, εὑρισκε ἄλλους τρόπους, πάντα καινούργιους, γιὰ νὰ πετύχῃ τὸ σκοπὸ του, καὶ καλοῦσε τοὺς φίλους του γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὸ τραγικὸ τους παιγνίδι.

—Ἐ, Γιωργάκι, φώναζε τὸν ραγιά φαμέγιο του. Καλά ἔναι, λέω μπλιό, νὰ παντρέψωμ τὴ Χριστίνα σου.

—Ποιὸς τὴν παίρνει ἀγᾶ μου, πού δὲν ἔχω νὰ τῆ κάμω μουδ' ἔνα πάπλωμα, ὁ κακομοίρης; Γιὰ μᾶς δὲν εἶναι μπλιό χαρές.

—Ἐγὼ θὰ σοῦ τὴν προυκίσω, μωρὲ Γιωργάκι. Στὸ πρᾶμμα μου δὲ δουλεύετε;

—Ὁ Θεὸς νὰ μοῦ κόβῃ μέρες καὶ νὰ σοῦ γράφῃ χρόνια, ἀγᾶ μου.

—Καὶ ποιὸς λὲς νὰ τσ' ἀρέσῃ τῆς Χριστίνας;

—Ντὰ κατέχω ἔγώ, ἀγά μου; Νὰ τὴ ρωτήξωμ κ' ἡ Χριστίνα ἔφτανε πάνω στὸ κονάκι τοῦ ἀγᾶ τρέμοντας ἀπὸ φόβο στὸ μῆνυμά του, γιὰτὶ ἤξερε τὴν ἀγριότητά του.

Μὲ τὰ πολλὰ τὴν ἔπειθαν νὰ πῆ ποιὸς γαμβρὸς θὰ τῆς ἄρесе.

—Τὸ Μανωλιὸ τοῦ παπᾶ; Καὶ γιάντα, μπρὲ Χριστίνα, δὲ μοῦ τῶλεγε; τὴν Παρασκῆ ἀργὰ θὰ γενῆ ὁ γάμος σας. Ἐγὼ θὰ σοῦ κάμω τὰ προυκιά σου. Μὰ θέλω νὰ γλεντήσῃ καὶ τὸ χωριό. Κάμε τὴν κάλεσί σου, Γιωργάκι, σ' ὅλους τοὺς χριστιανούς. Θὰ καλέσω κ' ἐγὼ τοὺς δικούς μου. Ὅλα τὰ ἔξοδα τοῦ γάμου δικά μου. Νὰ γενῆ ξεφάντωσι πού ν' ἀκουστῆ σ' ὄλο τὸ ντουινιά. Ἀκοῦς;

Καὶ τὴν Παρασκευὴ τὸ βράδυ ὅλα ἔτοιμα. Προυκιά καὶ φαγητά. Γίνεται ὁ γάμος κ' ὅλοι μικροὶ μεγάλοι ξαφνιασμένοι γιὰ τὴν ἀπροσδόκητὴ χαρὰ τοῦ χωριοῦ, πού ἀκούει ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια «λύρα μὲ σηκωμένο καβαλλάρη» καὶ τραγοῦδι ξεφωνητὸ χωρὶς τὴ δειλὴ ἐπωδὸ τοῦ «σιγὰ-σιγὰ, ἀσιγανὰ...» πού πάντα προλάβαινε κάθε ἀπερίσκεπτο ξεφώνημα.

Ὁ γάμος ἐγένηκε καὶ ὁ ἀγᾶς διατάσσει τὸ λυράρη ν' ἀρχίσῃ τὸ χορὸ. Μὲ κάποιο τρόπο πού γεννᾷ ἢ παρουσία τῶν Γιαννιτᾶρων ἀρχίζουν οἱ χριστιανοὶ νὰ χορεύουν. Τὸ φαγοπότι σιγὰ-σιγὰ τοὺς ξεφοβίζει κ' οἱ νειὲς πού σέρνουν τὰ λυγερὰ παλληκάρια χορεύουν μὲ τέχνη μπρὸς τοὺς ἀγάδες. Ἡ ὥρα γιὰ τὸ τραγικὸ παιγνίδι ἔχει φτάξει κ' ὁ ἀγᾶς γνέφνει στοὺς φίλους του.

—Χόρσε νύφη τὸ γαμπρὸ πού διάλεξες, λέει μὲ ψεύτικο γέ-

λοιὸ ὁ ἀγᾶς κ' ὁ γαμπρὸς δειλὰ καὶ πειθαρχικὰ τραβᾷ τὴ νύφη στὸ χορὸ.

«Καὶ στὴν ὀμπρὸς μερὰ κρατεῖ τῆ Χιὸς τὸ κυπαρίσσι καὶ σέρνει κ' ἀξοπίσω του μιὰ γκροσταλλένια βρούση».

Μὰ μιὰ πιστολιὰ τοῦ ἀγᾶ ρίχνει τὸ κυπαρίσσι κάτω νεκρὸ. Αὐτὸς γελᾷ. Γελοῦνε κ' οἱ ἄλλοι Γιαννίτσαροι. Μὲ στρογγυλεμένα μάτια ἀπὸ τὸ τρόμο οἱ χριστιανοί, γυναῖκες κ' ἄντρες, τρέμουν ἀπὸ φόβο κ' ὀδύνη. Θρηῆνος βουβὸς ξεσπᾷ ἀπ' τὰ στήθια τοῦ γέρο παπᾶ, τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς νύμφης, μὰ οἱ ἄλλοι προσπαθοῦν νὰ πνίξουν τὸ θρηῆνό τους γιὰ νὰ μὴ βαροφανῆ τοῦ ἀγᾶ καὶ πληθύνῃ τὸ κακὸ.

—Ὁ χορὸς νὰ μὴ σκολάσῃ, γκιαούρηδες! Κερατάδες, ταβλόκιστοι! ὁ χορὸς νὰ μὴ σκολάσῃ!

Διατάσσει ὁ αἰμοβόρος ἀγᾶς κ' οἱ χριστιανοὶ τρομοκρατημένοι βγάξουν τὸ πτῶμα τοῦ δυστυχημένου γαμβροῦ ἔξω ἀπ' τὸ σπίτι κ' ὁ λυράρης συνεχίζει τὴν κοντυλιὲς τοῦ χοροῦ. Ποδοπατοῦν χορεύοντας τὸ αἷμα ποῦχυσε ὁ ἀδικοσκοτωμένος κ' οἱ Γιαννίτσαροι γελοῦν. Ὁ χορὸς δὲν ἐσκόλασε. Ξεφαντώνουν αὐτοὶ καὶ γλεντοῦν μὲ τὸν πόνο τῶν ραγιαδῶν ὥρες μακρές, ὡς που ἡ κούρασις τοὺς ρίχνει στὸν ὕπνο δίπλα στὴν ἀγκαλιὰ ποιὸς ξέρει ποιᾶς δυστυχημένης κρητικοπούλας. Μὰ κανένας δὲν τολμᾷ νὰ σύρῃ τὸ ἴδιο τὸ γιαιαγάνι τοῦ Γιαννιτᾶρου καὶ νὰ κόψῃ τὴ φρικτὴ κεφαλὴ του. Τέτοια μιὰ ἐνέργεια θὰ φέρῃ τὸ χαμὸ σ' ὅλους καὶ κανένας δὲν ἔχει τὴ δύναμι νὰ τὸν φέρῃ. Ἐνα-δυὸ θὰ σκοτώσουν μὰ πενήντα ἑκατὸ χριστιανοὶ θὰ χαθοῦν σὲ λίγες ὥρες μέσα.

Κι' ὁ ραγιαῖς μὲ τὴν πικραμένη ψυχὴ τραγουδεῖ μὲ πάθος βουβὸ στὴν ἀρχὴ γιὰ νὰ δυνατέψῃ σὲ λίγο τὴ φωνὴ του.

«Πότε θὰ κάμῃ ξαστεριά, πότε θὰ Φλεβαρίσῃ,
νὰ πάρω τὸ τουφέκι μου τὸ περδικόπανό μου,
καὶ ν' ἀνεβῶ ἔς τὸν Ὀμαλὸ στὴ στράτα τῶ Μουσούρω,
νὰ στέσω τὸ καλύβι μου ἔς τὸν καθαρὸν ἀέρα,
καὶ πότε λίγο χαμηλὰ νὰ κάνω μιὰ σπεράδα,
νὰ βρῶ δικούς κ' ἀδερφοκτοὺς ψωμὶ κρασὶ νὰ φέρουν,
κ' ἂν λάχῃ ὀχθρὸς νὰ παῖξωμ, σημάδι μὲ σημάδι,
νὰ κάνω μάννες δίχως γιουὺς, γυναῖκες δίχως ἄντρες,
κ' ἂς κάμω καὶ τὴν ἀγαπῶ τὰ μαῦρα νὰ φορέσῃ».

Ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν αἰμοβόρων Γιαννιτᾶρων θὰ ξεπηδή-

κισμὸς τῆς Μεσσαράς, τοῦ Ἐμαρίου¹ καὶ τοῦ Σελίνου, εἶναι ὁ πλοῦτος τῶν χωριῶν πὺν ἐπέβαλε στοὺς ἴδιους τοὺς χριστιανοὺς γιὰ τὴ διατήρησίν του τὸν ἐξισλαμισμὸν τους. Πολλὰ ἄλλως τε ἐπίθετα τῶν τούρκων στίς περιφέρειες αὐτὲς ἦσαν τὰ ἴδια μὲ τὰ ἐπίθετα τῶν χριστιανῶν στίς διπλανὲς ἐπαρχίες καὶ σὲ πολλὰ τουρκοχώρια βρισκότανε ἐκκλησίες ἀχάλαστες πὺν ἔλεγαν οἱ Τοῦρκοι πὺν εἶχαν παραγγελιαὶ ἀπὸ μπαμπᾶ σὲ μπαμπᾶ νὰ τίς διατηρήσουν, γιὰτὶ μιὰ φορὰ ἦταν ναοὶ πὺν προσκυνοῦσαν οἱ πρόγονοὶ τους, πρᾶγμα πὺν δείχνει πὺν, ἅμα οἱ τοῦρκοι πῆγαν στὰ πλούσια αὐτὰ μέρη, ὅσοι χριστιανοὶ δὲν εἶχαν πὺν νὰ καταφύγουν κ' ἔμειναν, ἀναγκάστηκαν, προτοῦ προφτάξουν νὰ τοὺς πάρουν τὴν περιουσία τους οἱ τοῦρκοι, ν' ἀλλάξουν θρησκεία ἢ νὰ ὑποκριθοῦν πὺν τὴν ἀλλάξουν γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ζήσουν. Μὰ οἱ τέτοιοι μικρόκαρδοι καὶ μικρόψυχοι χριστιανοὶ πὺν ἄλλασαν θρησκεία, ὡς ἦταν φυσικό, ἀποτελοῦσαν τὸ κατακάθισμα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ ὡς τέτοιοι δὲν ἐβράδυναν νὰ ἀρχίσουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τίς πιέσεις καὶ τίς τυραννίες κατὰ τῶν προτύτερα συγγενῶν καὶ φίλων των.

Πρῶτα αὐτοὶ, οἱ πρῶτοι ἀλλαξοπιστεμένοι, ἀπὸ τὸ πείσμα, γιὰτὶ οἱ ἄλλοι ἐγκαρτεροῦσαν στὴ θρησκεία τους, πρᾶγμα πὺν ἐξευτέλιζε τοὺς λιγόνκαρδους ἀλλαξοπιστεμένους, πὺν μὲ τίς προσπάθειές του ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Κιοπρουλοῦ Πασᾶ Σερασκέρης καὶ Βεζύρης τῆς Κρήτης, ὁ Γαζὶ Χουσεῖν πασᾶς δὲν κατώρθωσε νὰ τοὺς ἐπιβάλλῃ τὴ μαλακότητα πρὸς τοὺς ραγιάδες.

Δεύτερα, οἱ Βενετσάνοι ἀρχοντάδες πὺν βρῆκαν τὴν εὐκαιρία μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς θρησκείας τους νὰ ἀποκτήσουν σκλάβους γιὰ τίς ἀγγαρευτικὲς δουλειές τους, πὺν δὲν μποροῦσαν προτύτερα στὴν Βενετοκρατία νὰ τὸ πετύχουν ἀπὸ φόβον πρὸς τὸ ἰσχυρὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖον, πὺνχε ἀποκτήσει μὲ τίς ἐπαναστάσεις του τὴν ἰσότητα.

Καὶ τελευταῖα οἱ Ἐβραῖοι πὺν εἶχαν ἐγκατασταθῆ στὴν Κρήτη

1.— Ἡ ἐπαρχία Πενάκρας (Ἐμαρίου) εἶχε τοὺς περισσότερους Φραγκόροντας. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Φράγκων αὐτῶν βάσταξαν τὴ θρησκεία πὺν εἶχαν ἀσπασθῆ μὲ τίς ἐπιγαμίες τους μ' ὀρθοδόξους. Γιὰ κείνον καὶ σήμερον ἀκόμα ὑπάρχουν μεγάλες οἰκογένειες ὅπως οἱ Λογγοβάροδοι ἢ Λαγουβάροδοι, Βεργέσηδες, Σαουνάτσοι, Δαβουνέληδες, Δαβερφώνηδες, Βερονάδοι, Ἀρχοντάκηδες καὶ ἄλλοι. Στὴν πλούσια αὐτὴ καὶ ἐξαιρετικὰ ὀφραία ἐπαρχία, ἔτρεξαν πρῶτοι γιὰ ἐγκατάστασιν οἱ ἄγριοι Λαζοὶ καὶ Καρμανλήδες. Στίς Βούσσες ὡς τελευταῖα σωζότανε μεγάλο οἰκοδόμημα μ' ἐπιγραφές κ' ἀγάλματα τοῦ Φραγκόροντα Γρύμπηλου. Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια αὐτὴ δὲν ἀπόμεινε κανένας, ὅλοι ἔγιναν Τοῦρκοι.

μετὰ μιὰ σοβαρὰ ὑπηρεσία ποῦχαν προσφέρει στους Βενετσάνους σὲ μιὰ ἐπανάστασι τῶν Κρητικῶν καὶ πού τώρα εἶχαν γίνει ὅλοι τοῦρκοι, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ Τσιφοντοχωρι τῆς Μεσσαράς, καὶ ἀπὸ ἄλλα σημάδια.

“Οἱ αὐτοὶ ἐπέβησαν τοὺς ἄλλους χριστιανούς σὲ βαθμὸ ποῦφερνε τὴν ἀπόγνωσι στους δύσμοιρους ραγιάδες.

ΟΙ ΧΑΪΝΗΔΕΣ

Ἡ ἀπόγνωσι ὅλο καὶ μεγάλωνε κι’ αὐτὸ γινότανε αἰτία νὰ πληθαίνουν οἱ Χαϊνήδες τῆς Σπίνα Λόγγας καὶ τῆς Σούδας πού μετὰ τὴν παράδοσι τῆς Γραμβούσας τὸ 1692 ἀπόμειναν οἱ δυὸ ἀπόρθητες φωλιές τῶν ἠρωϊκῶν αὐτῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ τυραννουμένου Κρητικοῦ λαοῦ. Τὰ χρόνια πού ὁ Τουρνεφόρ τὸ 1695 ὡς 1700 περιηγεῖτο τὴν Κρήτη, ἡ δρᾶσις τῶν χαϊνήδων βρισκότανε στὴν πιὸ δυνατὴ τῆς ἕντασι. Μὲ τὴν προστασία τῶν Βενετσάνων τῶν δύο αὐτῶν Κάστρων, πού ἀπὸ ἐκδίκησι ἤθελαν νὰ δημιουργοῦν δυσκολίες στὴ διοίκησι τῶν Τούρκων, οἱ χαϊνήδες ἐξορμοῦσαν τὶς σκοτεινὲς νύκτες κ’ ἔτρεχαν ὅπου ἄκουαν πὸς κάποιος ἀγᾶς ἢ γιαννίτσαρος τυραννοῦσε τοὺς χριστιανούς. Ξαφνικὰ ἔκαναν τὴν νυκτερινή τους ἔφοδο στὰ κονάκια τῶν ἀγάδων καὶ τοὺς πιὸ σκληροὺς ἀπ’ αὐτοὺς τοὺς βασάνιζαν καὶ τοὺς σκότωναν διαλαλώντας τὴν αἰτία τοῦ σκοτωμοῦ των, πού πάντα ἦταν γιὰ ἐκδίκησι κάποιου ἀδικοσκοτωμένου χριστιανοῦ ἢ κάποιας κτηνωδίας τους σ’ ἀνυπεράσπιστη γυναῖκα, γιὰ νὰ προλαμβάνουν νέες τυραννίες. Ἄφ’ οὗ σκοτωναν ὅλους ποῦβρισκαν μέσα στὸ σπίτι τοῦ ἀγᾶ, ἔδιναν φωτιά κι’ ἔφευγαν διαμοιράζοντας τὸτι εὔρισκαν μεταξύ τους. “Ὅσοι γιανίτσαροι δὲν εἶχαν σκοτώσει, ἀλλὰ περιώριζαν τὴ σκληρότητά τους σ’ ἀρπαγὲς καὶ σὲ ἀδικεὲς φορολογίες, τοὺς ἔπαιρναν αἰχμαλώτους καὶ γιὰ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐλευθέρους ἔπαιρναν ἀδρὰ λύτρα.

Ἡ δρᾶσις τῶν χαϊνήδων πού ἦταν τέλεια ὅμοια μὲ τὴν δρᾶσι τῶν κλεφτῶν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἀδιάφορο ἂν δὲν εἶχαν τὴν ἴδια ὀργάνωσι, δὲν περιοριζότανε μόνο στὰ παραθαλάσσια χωριὰ καὶ στὶς γυρογαλιές. Προχωροῦσαν καὶ βαθειὰ μὲς στὶς μακροσμένεσ ἐπαρχίες. Ὅδοιποροῦσαν τὴ νύκτα κ’ ἅμα πλησίαζε τὸ ξημέρωμα, μπαίνανε μέσα σὲ γνωστά τους σπήλια, κι’ ἀφήνοντας βάρδιες κανονικὲς ἀνὰ παναν στὸν ὕπνο τὰ κουρασμένα κορμιά τους, γιὰ νὰ χουν δύναμι

τὴν ἄλλη νύκτα νὰ συνεχίσουν τὸ δρόμο τους γιὰ τὸ μακρυνὸ ἐκδικητικὸ τους ταξεῖδι.

Πολλὲς φορὲς οἱ Τοῦρκοι ἔπαιρναν εἰδοποίησι γιὰ τὴν ἐπιδρομή τους. Μιὰ σύμπτωσι ἐφανέρωνε τὸ πέρασμά τους—ποτὲ χριστιανὸς δὲν πρόδωσε χαϊνή καὶ κανένα τέτοιο γεγονός μῆτε οἱ ἄγνωστες μῆτε οἱ γνωστὲς ἱστορίες δὲν ἀναφέρουν—καὶ μιὰ γρήγορη εἰδοποίησις ἔφερνε μπρὸς τους διπλάσιους ἢ πολλαπλάσιους ἐχθρούς. Οἱ μάχες πού γινότανε τότε μεταξύ χαϊνήδων καὶ Τουρκογιαννιτσαρῶν ἦταν ἀπὸ τίς πιὸ αἱματηρές, γιὰτὶ ἀπὸ τὴ μιὰ κι’ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά καθέννας τους ἤξερε πὸς ἂν ἔπεφτε στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ ζωντανὸς ἢ πληγωμένος δὲν εἶχε γλυτωμό. Ποτὲ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐδέχθησαν λύτρα, ὅσα κι’ ἂν ἦταν, γιὰ νὰ ἐλευθερώσουν ἕνα χαϊνή. Τὸ τέλος πού τὸν περιέμενε, ἂν ἔπεφτε στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ, ἦταν ὁ θάνατος. Ὑστερα ἀπὸ μακρὸ καὶ φρικτὸ μαρτύριο, ἢ τοὺς ἀνασκολόπιζαν περτώντας τὸ κορμὶ τους μὲ σοῦβλες, ἢ τοὺς κρεμοῦσαν στὸ «ταγγέλι» καὶ τοὺς ἀνεβοκατέβαζαν ἔτσι κρεμασμένους ἀπὸ τὸ στῆθος ἢ ἀπὸ τὸ μηρὸ ἢ ἀπ’ τὰ νεφρά, ὡς πού νὰ ξεψυχήσουν, ἢ κρεμώντας τους ἀπ’ τὰ ποδάρια μὲ βάρη πολλὰ στὰ χέρια, τοὺς ἄφηναν ἐκεῖ ὡς πού ἀπ’ τὴ φριχτὴ ἐξάντλησι νὰ πεθάνουν.

Μὰ κι’ αὐτοὶ στους μακρυνούς τους δρόμους, πού πολλὲς φορὲς ἔφταναν ὡς τὴ Μεσσαρά, ὡς τὴ Σητεία, ὡς τὸ Σέλινο καὶ στ’ Ἀμάρι, ἤξεραν νὰ ἐκδικοῦνται μ’ ὅλη τὴν ἀποθηριωμένη ἀπὸ πόνο μανία τους. Ἡ λαϊκὴ παράδοσις ἐκράτησε σὲ τραγούδια καὶ διηγήσεις τὰ ἠρωϊκά τους ἀνδραγαθήματα κ’ ἡ χριστιανικὴ εὐγνωμοσύνη ἀπὸ στόμα σὲ στόμα ἔφερε τὶς ἱστορίες τους ὡς σὲ μᾶς· δυστυχῶς ὅμως πολὺ ὀλίγα ὀνόματα τῶν χαϊνήδων αὐτῶν ἐκράτησε ἢ παράδοσις.

Ὅσο βαστοῦσαν τὰ δυὸ κάστρα οἱ Βενετσάνοι, οἱ χαϊνήδες προστάτευαν τὸν Κρητικὸ λαὸ καὶ συγκρατοῦσαν τὴν ἀγριότητα τῶν ἀγάδων, γιὰτὶ κεῖνοι πού ἦσαν ὀλιγώτερο θρασεῖς συλλογιζόντανε πὸς τὸ κακὸ πού θᾶκαναν σ’ ἕνα χριστιανὸ μποροῦσε νὰ τοὺς κοστίσῃ τὴ ζωὴ σὲ μιὰ σκοτεινὴ ἀπροσδόκητη νύκτα. Μὰ ὁ φόβος αὐτὸς ἐπροστάτευε μόνο κείνους πού κατοικοῦσαν κοντὰ στὰ δυὸ φρούρια πού κάθε μέρα δεχόντανε καὶ καινούργιους χαϊνήδες κι’ ἀσῆδες.

Ἔνας ἀσῆς (ἀνυπότακτος) σκοτωνότανε καὶ πέντε ἐρχότανε στὴ θέσι του. Οἱ Μονὲς πάντα ἦταν τὰ καταφύγιά τους, ὥσπου φανερώθησαν κατὰ τὸ 1719 κ' ἔλαβαν ἀσθηρὰ μέτρα ἐναντίον των. 1

ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΣΟΥΔΑΣ—ΣΠΙΝΑΛΟΓΓΑΣ

Κι' ὅμως ἡ κακὴ μοῖρα ἔφερε τὸ χάλασμα τῆς φωλιᾶς τῶν χαϊνηδων. Τὰ δυὸ φρούρια τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγγας² παραδόθησαν μὲ συνθήκη ἀπὸ τοὺς Βενετσάνους πρὸς τοὺς Τούρκους κ' οἱ

1.—Ἡ διαταγὴ αὐτὴ εὐρέθηκε στὸ ἀρχεῖο τῆς Ρεθύμνης καὶ δημοσιεύθηκε στὸ «Βῆμα».

«7 Δεκεμβρίου 1134 (=1719).

Ἐκ τοῦ Διβανίου τοῦ Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης Μεγάλου Βεζύρου Ἰμβραῖμ Πασᾶ.

Διαταγὴ

Πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης, τὸν Ἱεροδίκη, τὸν Ἀρχηγὸν τῶν Γιαντισάρων καὶ τὸν Ἀρχηγὸν τῶν ἀποσπασμάτων Ρεθύμνης καὶ Χανίων.

Πρὸ τινῶν ἡμερῶν ἐπληροφορήθη ὅτι εἰς τὴν περιφέρειάν μου (Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Χανίων) περιφέρονται ἀντάρται οἵτινες πειράζουσιν καὶ ἀπειλοῦν τοὺς διαβάτας καὶ κατόπιν χρησιμοποιοῦν ὡς ἄσυλα τὰς διαφοροὺς κατὰ τόπους Μονὰς, φιλοξενούμενοι καὶ περιθαλπόμενοι ὑπὸ τῶν καλογέρων.

Οὕτω τὴν νύκτα καταφεύγουν εἰς τὰς Μονὰς καὶ τὴν ἡμέραν περιφέρονται καὶ ἐνοχλοῦν τοὺς διαβάτας διασαλεύοντες τὴν τάξιν ἐναντίον τῶν διατάξεων τοῦ Ἱεροῦ Νόμου καὶ τῶν Σουλτανικῶν διαταγμάτων διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὑπηρεσιῶν (ραγιάδων) καὶ τῶν λοιπῶν.

Σεῖς οἱ Διοικηταί, Καδῆδες, Ἀρχηγοὶ Γιαντισάρων καὶ Ἀρχηγοὶ ἀποσπασμάτων νὰ περιφέρεσθε ἔξωθι τῶν Μοναστηρίων καὶ νὰ φροντίσετε νὰ συλλάβετε τοὺς ταραχοποιούς. Καὶ νὰ προσκαλέσετε τοὺς λεγομένους Ἡγουμένους, διὰ τῶν Ἐπισκόπων καὶ νὰ συστήσετε εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ φιλοξενοῦν τοιαῦτα κακοποιὰ στοιχεῖα.

Ἐὰν δὲ ἀποδειχθῇ ὅτι ἐν γνώσει φιλοξενοῦν καὶ περιθάλλουν τοιοῦτους ἀνθρώπους νὰ τοὺς συλλαμβάνετε καὶ νὰ τοὺς ἀποστέλλετε ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου μου, συνοδείᾳ τοῦ κλητῆρος, σύμφωνα πρὸς τὰ Σουλτανικὰ Φερμάνια περὶ ἡσυχίας τῶν ραγιάδων καὶ τῶν λοιπῶν.

Ἡ Διαταγὴ μου ἅμα τῇ λήψει της νὰ ἐφαρμοσθῇ. Νὰ τὴν ἐκτελέσητε πιστῶς καὶ μὲ ἀφοσίωσιν.

Ὁ Γεν. Διοικητὴς Κρήτης Μέγας Βεζύρης

Ἰμβραῖμ Πασᾶς.

2.—Τὴ Σπιναλόγγα παράδωκε ὁ Γαβριὴλ Μουρέλλος ἐκ μέρους τῶν Βενετσάνων, πρὸς τὸν ἐπεφόρτισαν νὰ μείνῃ γιὰ τὴν παράδοσιν αὐτῇ. Τὰ δῶρα πρὸς τοὺς δῶρα γιὰ νὴν ἐνέργειάν του αὐτῇ οἱ Βενετσάνοι, ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρειες πρὸς βρισκόμενοι σ' ἓνα συμβόλαιον τῆς Μονῆς Ἀρέτι (Χριστιαν. Κρήτη τευχ. Α' Β' σελ. 171). Φαίνεται πὸς ἦταν ὁ πρὸ ἐγγράμματος χαϊνης

χαϊνηδες σκορπίστηκαν. Τῆς Σούδας οἱ χαϊνηδες πῆγαν ψηλὰ στὸ Θέρισο καὶ τῆς Σπιναλόγγας πρὸς τὰ Λασηθιώτικα βουνά. 1 Φρούραρχος τῆς Σούδας ἦταν τὸν καιρὸ τῆς παραδόσεως ὁ Λουδοβίκος Μάγνος καὶ τῆς Σπιναλόγγας ὁ Φραγκίσκος Ἰουστινιάνης.

«Σούδα μου ἴντα γενῆκαν τὰ παιδιὰ σου

Καὶ δὲν περιφανοῦνε ἔς τὰ στενά σου;

Ἄλαργο τὰ ξερίσαν τὰ καυμένα,

Δὲν ἦσαν εἰς τὰ ξένα μαθημένα».

ἢ πὸς κανένας ἄλλος δὲν τολμοῦσε νὰ ἐκτεθῇ σὲ τέτοιο κίνδυνον. Ἄλλως δὲν δικαιολογοῦνται τὰ τόσα δῶρα δοσμένα μάλιστα τόσο ἐπίσημα γιὰ κάτι πρὸς ἄλλη περίστασι θάταν πολὺ εὐχολο κ' ἀπλό.

1.—Αὐτὸ πρὸς λέει ὁ Ψιλᾶκης πὸς οἱ Βενετσάνοι τῆς Σπιναλόγγας ἔμειναν μὲς στὸ φρούριον κ' ἀλλαξοπίστησαν δὲν φαίνεται μῆτε πιθανόν, μῆτε λογικό. Γιὰ ποιά αἰτία θ' ἀλλαξοπιστοῦσαν οἱ Βενετσάνοι, δηλαδή ἡ φρουρὰ τῆς Σπιναλόγγας; Γιὰ νὰ συγκατήσουν τίς περιουσίες τους; ποιές; Πάνω στὸ ξερόνησο, ἢ γιὰ ἄλλες; πρὸς εἶχαν ἔξω στὴ στεργιά; Μὰ γιατί τότε δὲν ἀλλαξοπιστοῦσαν προτύτερα; ποῖος θὰ τοὺς συγκατοῦσε; τὸ νησί ἄδειασε τελείως καὶ ὁ μόνος πρὸς ἀπόμεινε ἀπὸ τοὺς χαϊνηδες καὶ ὑπόγραψε τὰ πρωτόκολλα τῆς παραδόσεως καὶ τὴ συνθήκη, ἦταν ἐκεῖνος ὁ Γαβριὴλ Μουρέλλος πρὸς δέχθηκε νὰ μείνῃ γιὰ νὰ πάρῃ τὸ πρωτόκολλο καὶ νὰ τὸ παραδώσῃ στοὺς Βενετσάνους μὲ τὸν Ἰουστινιάνη πρὸς περιμέναν μὲ τὰ καρᾶβια τους στὸν Ἀφορσεμένο. Ἔτσι εἶναι ἡ ἀλήθεια ἢ πιθανὴ καὶ ἡ λογική. Ἄν ἦξερε ὁ Ψιλᾶκης τὸ ξερονῆσι τῆς Σπιναλόγγας, πρὸς τώρα μῆτε οἱ λεπροὶ δέχονται νὰ κατοικοῦν πάνω του, τότε θ' ἄβλεπε πὸς δὲν ἦτο δυνατόν κανένας νὰ δέχεται νὰ καθῆσθαι πάνω στὸν ξερὸ βράχο χωρὶς συμφεροντολογικὸ ἢ αἰσθηματικὸ λόγο καὶ κανένας δὲ θ' ἄλλασε τὴ θρησκεία του μῆτε γιὰ δόλιχρον τὸ δικασμένο ξερονῆσι.

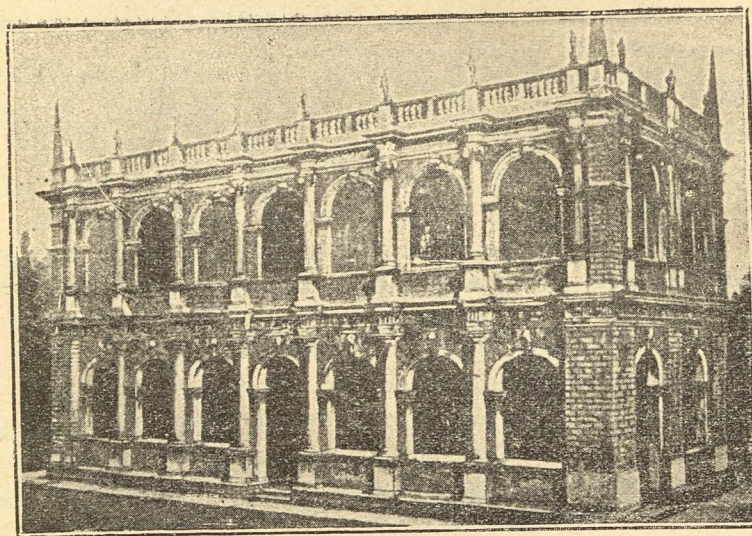

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙ ΚΡΥΠΤΟΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ

Ἡ παράδοσις τῆς Σπίνα Λόγγας καὶ τῆς Γραμπούσας ἦταν ἓνα τρομερὸ κτύπημα γιὰ τοὺς δυστυχημένους ραγιαδες. Τότε πιά ἀπροστάτευτοι ἀφέθησαν στὴ διάκρισι τῶν τριῶν τρομερῶν ἐχθρῶν τους. Τῶν τούρκων ποῦμειναν ἀπὸ τὸ στρατὸ τοῦ Κιοπρουλοῦ πασᾶ κι' ἄρπαξαν περιουσίες καὶ γυναῖκες Κρητικῶν, τῶν Βενετσάνων καὶ Ἑβραίων ποὺ τούρκεψαν καὶ τῶν Κρητικῶν ποὺ παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸν ἓνα ἢ ἄλλο λόγο σ' ἀλλαξοπιστία καὶ ποὺ τώρα πιά μὲ τὸ μέγαλωμα τῶν δεκαπέντε χιλιάδων παιδιῶν ποὺ εἶχαν ἀρπάξει οἱ Τοῦρκοι εὐθύς ὡς ἔπεσε ὁ Χάνδακας, εἶχαν φθάσει σ' ἓνα σεβαστὸ ἀριθμὸ. Μόνο οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι, ποῦπεφταν στὰ χέρια ἀγάδων κρυπτοχριστιανῶν, πέρασαν κάποια ζωὴ ἀνθρωπινή, ἂν καὶ δὲν ἤξεραν—πολὺ σπάνια γινότανε φανερὸ—πὼς ὁ ἀγᾶς τους ἦταν κρυπτοχριστιανὸς καὶ ἔτσι ὁ φόβος τους γιὰ τὴν ἰσχύ του πάνω τους, δὲν τοὺς ἄφηνε ἡσυχους στιγμὴ καὶ ὥρα. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κρυπτοχριστιανὸς ποὺ λεγόντανε καὶ Σταυριῶται, Ὁφλῆδες, Κλειστοί, ἢ Τουτάληδες κι' ὅπως εἶδαμε προηγουμένως καὶ Λινοβάμβακοι, διατήρησαν τὴν θρησκεία τους ὡς τὸ 1821 ποὺ ξεφανερώθηκαν καὶ ὡς τὸ 1854 ποὺ δόθηκε ἡ ἄδεια νὰ φανερωθοῦν μὲ τὸ χᾶτι Χουμαγιούμ, ἄλλοι ὅμως βάσταξαν μόνο ὡς τὸ 1770. Τότε πιά ἡ συμφορὰ τῶν Σφακιῶν τοὺς ἔκαμε νὰ χάσουν κάθε ἐλπίδα ἐλευθερίας στὸ μέλλον καὶ σιγά-σιγὰ ὁ φόβος τους τοὺς ἔκανε νὰ κολλήσουν στὴ Μουσουλμανικὴ θρησκεία πραγματικά, ἐν ᾧ ὡς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὑποκρινόντανε πὼς ἦσαν Τοῦρκοι. Στὴ μεταστροφὴ αὐτὴ καὶ στὸν τελικὸ χαμὸ πολλῶν κρυπτοχριστιανῶν, ὁ μεγαλύτερος συντελεστὴς ἦταν ὁ φόβος πὼς μιὰ ἀθυροστομία τῆς γυναίκας τους, ἢ τοῦ παιδιοῦ τους, ἢ μιὰ ἀπλὴ ὑποψία ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθῆ κάπως, ἦταν δυνατὸ νὰ τοὺς στοιχίσῃ τὴ ζωὴ τους ἢ τὴν περιουσίαν τους. Πόσες φορὲς οἱ Κουρμούληδες δὲν ἐπάλεψαν μὲ ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ ἀπομακρύνουν τὶς ὑποψίες τῶν Τούρκων.

Κι' αὐτοὶ ποὺ χάθηκαν καὶ δὲν ξαναγύρισαν στὴ θρησκεία των ὅπως καὶ κεῖνοι ποὺ ἀργότερα φανερώθηκαν πάλι χριστιανοί, εἶχαν

Ἡ ΕΝΕΤΙΚΗ ΛΕΣΧΗ ΛΟΓΓΙΑ

ποὺ μετὰ τὴν κατάκτησι τῆ μετέτρεψαν οἱ Τοῦρκοι
σὲ Τσεπανὲ (πυριταποθήκη).

δικὸ τους μυστικὸ σύνθημα κι' ὁ ἓνας ἀνεγνώριζε τὸν ἄλλο· τὰ ἰδιαίτερα τους σημεῖα ἀναγνωρίσεως δὲν τὰ ξέρομε, γιὰτι κανένας ἀπ' τοὺς παλιούς χρονικογράφους δὲν τὰ φηκε. Ἐκάναν μαζί τὶς μυστικὲς τοὺς ἱεροτελεστίες, ποὺ τὶς ἔκρυβαν ἀπ' τοὺς ἄλλους σὲ δῆθεν διασκεδαστικὲς συγκεντρώσεις στῶν μεγάλων ἀγάδων τὰ σπίτια καὶ πάντρεβαν τὰ παιδιά τους μέσα στὸν κύκλο τῶν κρυπτοχριστιανῶν. Ἄμα μεγάλωνε λίγο τὸ παιδί τους, ἢ ἐρχότανε σὲ ἡλικία ποὺ νὰ μπορέσῃ νὰ κρατήσῃ τὸ θανατερὸ μυστικὸ, ὁ πατέρας κι' ἡ μάνα τὸ κατηχοῦσαν καὶ σιγά-σιγά τοῦλεγαν πὼς ἦταν βαπτισμένο καὶ σ' ἂν ἦταν ἀγόρι πὼς ἦταν ἀσουνέτευτο (χωρὶς περιτομή.)

Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ τοὺς ὑπέβαλλαν σιγά-σιγὰ πὼς ἔπρεπε νὰ διαλέξουν γυναῖκα ἢ ἄνδρα ἀπὸ τὴν κρυφὴ τους θρησκεία κ' ἡ ὑποβολὴ αὐτὴ γινότανε φανατισμὸς ποὺ βάρηκε πολλὲς φορὲς μὲ αἷμα, μὰ καὶ ποὺ κράτησε τὰ παιδιά τῶν κρυπτοχριστιανῶν μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Μουσουλμάνους μέσα στὸ μυστικὸ τραγικὸ κύκλο τους. Καταλαβαίνει καθένας βέβαια, μὲ πόση προσοχὴ γινότανε κάθε ἐνέργεια κρυπτοχριστιανοῦ καὶ πόση αὐστηρότητα κρατιότανε γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ προσωπικοῦ τῶν σπιτιῶν τῶν κρυπτοχριστιανῶν.

Ὁ ΣΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΑΝΟΥΚΛΑ

Δυὸ χρόνια μετὰ τὴν παράδοσι τῶν δυὸ τελευταίων Κάστρων ποὺ εἶχαν ἀπομείνει ἡ μόνη προστασία τῶν ραγιαδῶν, ὁ τρομερὸς σεισμὸς τοῦ 1717 ἀποτελείωσε τοὺς ἄμοιρους χριστιανοὺς ποὺ εἶχαν περιορισθῆ στὰ πτωχικά τους σπιτάκια τῶν χωριῶν καὶ τῶν πόλεων καὶ συνεπλήρωσε τὴν καταστροφή τους καὶ τὴ συμφορὰ τους.

Μὰ σὰ νὰ μὴν ἔφτανε ἡ συμφορὰ τοῦ σειсмоῦ κι' ἄλλη πληγὴ τρομερὰ ἦλθε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1718· ἡ πανούκλα ἐθέρωσε χιλιάδες χιλιάδων χριστιανῶν ποὺ εἶχαν ἐξαντληθῆ ἀπ' τὶς στερήσεις καὶ τὴν πείνα. Ἔτσι ἐλαττώθηκε περισσότερο ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης κ' οἱ χριστιανοὶ ὅσο προχωροῦσαν τὰ χρόνια λιγότευαν. Ἀπὸ τὴ μεγάλη καταστροφὴ τῶν εἴκοσι τεσσάρων χρόνων, ποὺ βάσταξε ὁ ἀγώνας τῶν Τούρκων καὶ τῶν Βενετσάνων πάνω στὴν Κρήτη, εἶχαν ἀπομείνει ἀπὸ τὶς ἐξακόσες χιλιάδες μόνο μόλις εἴκοσι δυὸ χιλιάδες φορολογούμενοι μὲ κεφαλικὸ φόρο. Τὸν φόρο αὐτὸ τὸν πλήρωναν στὴν ἀρχὴ μόνο οἱ ἄνδρες, ὥστε μπορούμε νὰ ὑπολογίσουμε τὸν πληθυσμὸ τῆς Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησι σὲ ἑβδομήντα πέντε χιλιάδες περίπου ψυχὰς ἐκτὸς ἀπ' τὰ Σφακιά. Ὁ Ματιὲ Ντεμὰ ἀναφέρει ὅτι στὸ 1813 ὁ πληθυσμὸς τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης ἦταν ἑκατὸ δέκα χιλιάδες. Μετὰ τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς πολὺ ὀρθὰ ὁ Δ. Κόγκινος συμπεραίνει στὴν πραγματεία του:

«Μὲ ποίαν δύναμιν λοιπὸν εἶχε κατορθώσει ὁ Κρητικὸς πληθυσμὸς νὰ ὑποστῆ τὰς φοβερὰς πληγὰς τοῦ ἐξισλαμισμοῦ καὶ τῶν καταδιώξεων ὄχι μόνον χωρὶς νὰ ἐλαττωθῆ, ἀλλὰ καὶ ἐμφανίζων τόσην αὔξησιν; Μὲ τὴν θαυμαστὴν του ζωτικότητα, ποὺ ὑπῆρξε πάντοτε ὁ μέγας παράγων τῆς ἀμύνης του καὶ τῆς ἐπιβιώσεώς του ἔπειτα ἀπὸ τόσα θανάσιμα πλήγματα κατὰ τοὺς αἰῶνας».

Πολλὲς φωτιὲς χροιάστηκαν γιὰ νὰ δοκιμασθῆ ὁ χαρακτήρας τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ μύρια κτυπήματα γιὰ νὰ ἀτσαλώσουν τὴ δυνατὴ του ψυχὴ.

Κάτω ἀπὸ τὰ κτυπήματα στὸ σκληρὸ ἀμόνι τοῦ πόνου, μέσα στὴ φωτιὰ τῆς δοκιμασίας γιγαντώθηκε ὁ ἡρωϊκὸς λαός. Στὴν ἄλλη Ἑλλάδα ἡ τυραννία ἦταν ἀλλοιώτικη. Δὲν εἶχε καμμιά ὁμοιότητα μὲ τὴν τυραννία τοῦ νησιοῦ μας τοῦ περιορισμένου ἀπὸ τὴ γύρω φαρδύα θάλασσα. Στὸ Μωριά, στὴ Ρούμελη, στὴ Θράκη καὶ στὴ Μακεδονία, εἶχαν διατηρήσει οἱ Ἑλληνες κάποια σχετικὴ αὐτοδιοίκησι γιὰ τὰ κοινοτικά τους ζητήματα, κάποια ἐλευθερία γιὰ τὴ θρησκεία τους

καὶ μιὰ σιωπηρὴ ἀναγνώρισι τοῦ δικαιώματος τῆς ὀπλοφορίας ποὺ τοὺς ἔδινε τὰ μέσα νὰ ὑποστηρίξουν τ' ἀστικά τους δικαιώματα. Εἶχαν τοὺς προεστούς, τοὺς δημογέροντας, τοὺς κοντζαμπάσηδες, τοὺς κλέφτες καὶ ἀρματολούς (armatores) τοὺς ἀναγνωρισμένους ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμη τῆς Βενετσάνικης κατοχῆς κ' ἐκανόνιζαν τὸ κάθε τι ποὺ ἐνδιέφερε τοὺς ὁμοθρήσκους των, ἐν ᾧ κ' οἱ ἐκκλησίες τους ἔμειναν ἀπείρακτες καὶ οἱ παπάδες ἐλεύθεροι καὶ μόνο μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὁρλώφ τοῦ 1770 αἰσθάνθησαν γιὰ λίγο καιρὸ τὴν πίεσι στὴν ἐξισλαμιστικὴ προσπάθεια τῶν Τούρκων σ' ἓνα περιορισμένο τομέα μὰ καὶ μὲ περιορισμένη ἔντασι. Μὰ στὴν Κρήτη πάνω τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά. Τοὺς Κρητικὸς ἀνοργάνωτους κλέφτες τοὺς χαρακτήρισεν ἡ τουρκικὴ διοίκησις χαϊνήδες καὶ ἀσῆδες, δηλαδὴ ἀνυπότακτους κ' ἐνεργοῦσε συστηματικὲς ἐξολοθρευτικὲς παγάνες γιὰ τὸν ἀφανισμό τους, ποὺ τὸν ἐπεδίωκαν πρῶτοι ἀπ' ὅλους οἱ τοπικοὶ τους ἀντίπαλοι, οἱ Τουρκοκρητικοί, γιὰτὶ ἐναντίον των ἐστρέφετο ὀλόκληρη ἡ χαϊνικὴ δρᾶσις.

Καὶ στὰ μικρὰ ἀκόμα Ἑλληνικὰ νησιά ἡ κοινοτικὴ αὐτοδιοίκησις καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἄφηνε στοὺς χριστιανοὺς κάποιο, ἔστω καὶ περιορισμένο, περιθώριο ζωῆς. Στὴν Κρήτη αὐτὸ δὲν κατώρθωσαν νὰ τὸ πετύχουν παρὰ μόνον μετὰ τὴν μεγάλη ἐπανάστασι τοῦ 1821. Ἡ ζωὴ τους ὡς τότε ἦταν φοικτὸ καμίνι ποῦλυωνε κάθε ἱκμάδα ζωῆς, κάθε πόθο, κάθε ἐπιθυμία, κάθε ἐλπίδα. Οἱ ραγιαδες εἶχαν ἄμεση ἐξάρτησι ἀπὸ τὴ διοίκησι, ἀλλὰ καὶ ἀμεσώτερη ἀπὸ τὸν τοπάρχην ἀγᾶ.

ΤΟ ΘΑΥΜΑ

Νὰ γιὰτὶ ἦταν θαῦμα ὁ κρητικὸς ἡρωϊσμὸς ποὺ ξεπετάχτηκε νικητῆς καὶ δημιουργὸς μέσα ἀπὸ φλόγες αἰῶνων καὶ νὰ γιὰτὶ ἂν ἀξίζουν τιμὴ οἱ δημιουργοὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἀξίζουν διπλῆ ἔστω,—ἄς μὴν πῶ πολλαπλῆ—οἱ ραγιαδες τῆς ἐγκαρτερήσεως, ποὺ τραβοῦσαν τὸ βαρὺ τους τροχὸ μὲ ἡρωϊκὸ πείσμα αἰῶνες ὀλόκληρους, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὸν αἰσθηματικὸ τους κόσμον ἀλέκιστο καὶ νὰ ξεπηδήσουν μιὰ μέρα ἐκδικηταὶ τῆς παλαιᾶς συμφορᾶς.

Κάτω ἀπὸ τὸ καμτσίκι ποὺ ξεπετᾶ στὰ κτυπήματά του αἷμα, τὸ ναὶ γίνεται ὄχι, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν τυραννία—τυραννία σὰν τῶν Κρητικῶν τὴν κόλασι—τὰ αἰσθήματα ὅσο κι' ἂν εἶναι ριζωμένα, ἀλλάσσουν, γιὰτὶ οἱ ρίζες τους σαπίζουν κι' ὁ καρπὸς τους σειρικώνει. Ἀλοίμονο στὸ ἑλληνικὸ γένος ἂν ἡ τυραννία ποὺ ἐπέβη τοὺς χριστι-

ανούς τῆς Κρήτης ἐπέβη καὶ τοὺς χριστιανούς τοῦ Μωριά, τῆς Ρούμελης, τῶν νησιῶν. Θῆταν χαμένη τελειωτικὰ ἡ φυλή, ὄχι γιατί ἡ ψυχικὴ ρώμη τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἦταν μειωμένη, ἀλλὰ γιατί τότε θὰ ἐλιγότευαν οἱ παράγοντες τῆς μεγάλης ἐλπίδας ποὺ γέννησαν τὸ θαῦμα τῆς ἀναστάσεως τῆς φυλῆς. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες δὲν εἶχαν κάμει τόσο μακρὰ ἄσκησι ἀγώνων καὶ ἐγκατεργήσεως, ὅπως οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, γὰρ κείνο καὶ θὰ χανόντανε εὐκολώτερα. Δὲν εἶχαν οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τὴν ἄσκησι τῆς ἐγκατεργήσεως καὶ τῶν ἀγώνων τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Κουρσάρων, τῶν Βενετσάνων.

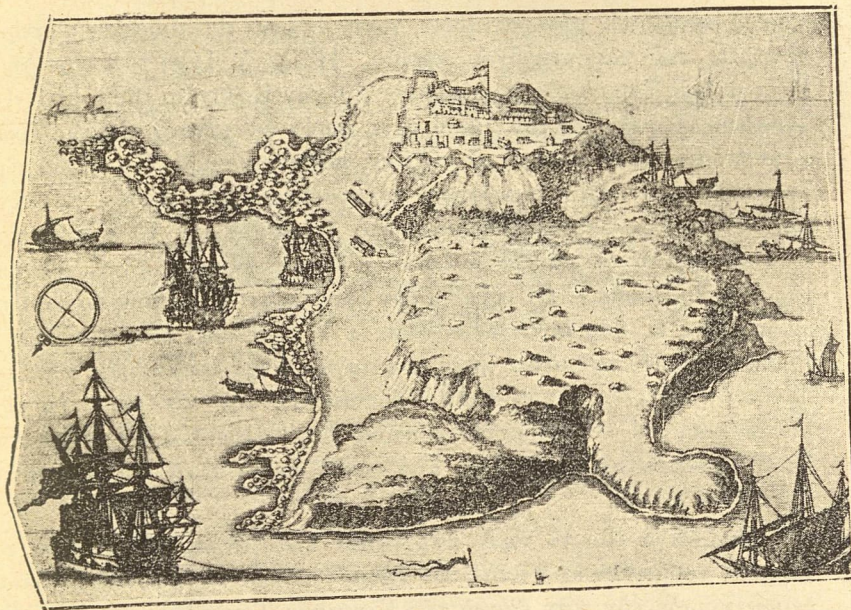
Μὰ γιατί ὁ Τοῦρκος τάχα ἐφήρμοσε τὸ νέο του καταθλιπτικὸ σχέδιο στὴν Κρήτη πάλω, ἐν ᾧ προτιότερα στὴν ἄλλη Ἑλλάδα—εὐτυχῶς—εἶχε τηρήσει ἄλλο; Αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε, καὶ πρέπει νὰ τὸ δοῦμε, γὰρ νὰ δείξωμε σὲ κείνους ποὺ περιώρισαν ὅλη τὴν τιμὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας σὲ ὠρισμένες περιφέρειες καὶ σ' ὠρισμένα πρόσωπα, ἄξια καθ' ὅλα κάθε τιμῆς καὶ σεβασμοῦ κι' ἀπὸ μᾶς, πὼς κάνουν ὄχι μιὰ ἀδικία—γι' αὐτὴν θὰ ἀδιαφορούσαμε ὅλοι μας—μὰ θεμελιώνουν μιὰ ψευτιά, ποὺ κλεῖ μέσα της ὅλη τὴν ἀσχημία τῆς παραγνωρίσεως καὶ τὴν «ἀναισχυντία τῆς ἀγνωμοσύνης».

Πρέπει νὰ προσπαθῆσωμε ὅλοι νὰ μποῦμε μὲς στὴ παλιὰ ζωὴ τῶν ἡρωϊκῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ γὰρ νὰ δικαιώσωμε τὸν ἱστορικὸ κείνο ποῦγραφε γὰρ τοὺς χαϊνήδες ποὺ περιώριζε ἀπὸ δικαιολογημένη ἄγνοια μόνο στὰ Λευκὰ Ὅρη, ὅτι: «Ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρωπαετῶν αὐτῶν τῶν Λευκῶν Ὁρέων, ποὺ ἦσαν ἀνάλογοι πρὸς ἐκείνους τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Παρνασσοῦ, τῆς Οἴτης, τῆς Πίνδου, τοῦ Ταῦγέτου καὶ τῶν Ἀρκαδικῶν βουνῶν, δὲν εἶναι ἱστορία προσώπων. Εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀντιδράσεως, τῆς ζωτικότητος τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς τουρκικῆς βίας, ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας, ποὺ δὲν ἔπαυσε εἰς καμμίαν ἐποχὴν νὰ πνέη ἐπὶ τὴν Κρήτην».¹

Ο ΜΑΥΡΟΣ ΠΕΠΛΟΣ

Μετὰ τὴν παράδοσι τῶν δύο Κάστρων τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγγας, ἡ Κρητικὴ ζωὴ ἐκαλύφθη ἀπὸ ἓνα φοικτὸ σκοτάδι πενήντα πέντε χρόνων. Μιὰ γενεὰ ὀλόκληρη ἀπὸ τὸ 1715 ὡς τὸ 1770. Τὶ γινότανε στὰ φοικτὰ κι' ἀπαίσια αὐτὰ χρόνια τῆς μαύρης σκλαβιάς

1.— Δ. Α. Κόκκινος: «Οἱ περιφημοὶ Χαϊνήδες».

ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ ΓΡΑΜΠΟΥΣΑΣ

ὅπως ἦταν σὺν παρεδόθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετσάνους στοὺς Τούρκους. Τὸν προσανατολισμὸ του δείχνει τὸ βέλος τῆς πυξίδας ποὺ πάντα εἶναι πρὸς τὸ Βορρᾶ.

ποὺ δὲν εὐρέθηκε ἓνας κἂν χριστιανὸς πάλω στὴν Κρήτη νὰ κρατήσῃ λίγα σκίτσα γὰρ νὰ πάρωμε μιὰ εἰκόνα ἔστω καὶ θαμπή;

Σφαγή, τυραννία, πίεσις, ἀρπαγὴ, ἐξισλαμισμός, αὐτὲς ἦταν οἱ ἀρχικὲς ἐντολὲς τῶν Τούρκων ποῦθελαν νὰ ξεκαθαρίσουν τὸ νότιο προπύργιο τῆς αὐτοκρατορίας τους καὶ νὰ τὸ κάμουν νὰ υποκύψῃ καὶ νὰ χάσῃ κάθε ἱκανότητα «ἐγέρσεως». Ἦξεραν τὴν ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καὶ τοὺς ἀτελείωτους ἀγῶνάς του κατὰ τῶν φράγκων, ποὺ ἂν καὶ ἦσαν χριστιανοὶ κι' αὐτοί, τράβηξαν ἀνεκδιήγητα ἀπὸ τοὺς Κρητικούς καὶ καταλάβαιναν τὸ τί εἶχαν νὰ τραβήξουν κι' αὐτοὶ ἂν ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή δὲν ἔδειχναν τὴν ἀπανθρωπία τους καὶ τὴν ἄγρια ἀστυρότητά τους. Μὰ τὰ μέσα ποὺ μεταχειρίστηκε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, γὰρ νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἀτίθαση χώρα, τὰ παρεξήγησαν οἱ Τοῦρκοι ποὺ ἀπόμειναν στὴν Κρήτη καὶ τὰ συνέχισαν οἱ Μπουρμαλὰρ παίρνοντάς τα, ὄχι ὡς μέσα κατακτήσεως, ἀλλ' ὡς σκοπὸ. Τὴν ἐπικίνδυνη αὐτὴ στροφὴ ποὺ καταδίκαζε τὸ πλούσιο νησί σὲ ἀγωνία καὶ στειρότητα, τὴν κατάλαβε ἡ Πύλη, ποὺ δὲν τὴν σύμ-

φερε ὁ ἀφανισμὸς τῶν ραγιαδῶν, γιατί θάχανε τὶς παραγωγικότερες δυνάμεις τοῦ κατακτημένου νησιοῦ. Ἦξερε ἡ Πύλη τότε εἶχε δῆ ὁ Πιττὸν Ντὲ Τουρνεφόρ πού πέρασε ἀπ' τὴν Κρήτη τὸ 1699, ὅτι: «Οἱ Τοῦρκοι περνοῦν ὅλο τὸν καιρὸ τους χωρὶς νὰ κάνουν τίποτε. Τρώγουν πιλάφι, πίνουν νερό, καπνίζουν, παίρνουν καφέ. Νὰ ἡ ζωὴ τῶν Μουσουλμάνων. Οἱ περισσότεροὶ ἀνεπτυγμένοι ἀπ' αὐτοὺς, πού εἶνε πολὺ λίγοι ἄλλως τε, ἀσχολοῦνται στὸ νὰ διαβάζουν τὸ Κοράνι καὶ νὰ συμβουλευῶνται τὰ κεφάλαιά του καὶ νὰ φυλλομετροῦν τὰ χρονικά τῆς αὐτοκρατορίας». Οἱ τοῦρκοι δὲν ἐδούλευαν γι' αὐτοὺς ἐδούλευαν οἱ ραγιαδες κι' ὅσο λιγότευαν τόσο κι' ἡ ἀπόδοσις μίκραινε. Σὰν ἡ Πύλη κατάλαβε τὴν αἰτία ἦταν πιά ἀργὰ νὰ τὴν σταματήσῃ· μήτε τὰ ὄργανα ποῦστελλε εἶχαν πιά τὴ δύναμι μὰ καὶ τὴν κρίσι νὰ τὴν μεταβάλουν καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς ἐκμεταλλευτὰς τοῦ πεσμένου λαοῦ ἀποσπῶντας τὶς βδέλλες πού πιπίζαν τὸ αἷμα τοῦ ἀνίκανου γιὰ ἄμυνα ραγιαῶ.

Σιγά-σιγά ὅλο τὸ νησι κατάντησε κλαυμῶνας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Σφακιά ποῦμειναν ἔξω ἀπὸ «τὸν ἑβδομο κύκλο τῆς κολάσεως» ὅπως ἔχαρκτηρίσει τὴν τότε ἐποχὴ τῆς Κρητικῆς Τουρκοκρατίας ὁ Γάλλος Ντεμάς.

Σκορπισμένοι ἐδῶ κι' ἐκεῖ στὶς ἄκρες τῶν βουνῶν καὶ μέσα στὰ σπηλιάρια λίγοι ἄντρες ἀτίθασοι κάθε ἐπαρχίας, προσπαθοῦσαν νὰ προστατεύσουν τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τους ἀπὸ τὴ βαρεῖα τυραννικὴ πίεσι. Μὰ γρήγορα οἱ τοῦρκοι μὲ συστηματικὴ καταδίωξι καὶ μ' ἀποκλεισμοὺς γιὰ μῆνες πάνω στὰ βουνά, τοὺς ἀνάγκαζαν, ὅσοι κατώρθωναν νὰ γλυτώσουν τὸ θάνατο, νὰ φεύγουν πρὸς τὰ Σφακιά, ἀφ' οὗ μήτε πολεμοφόδια, μήτε κὰν ψωμί μποροῦσαν νὰ βροῦν ἀπὸ τοὺς τρομοκρατημένους γύρω χριστιανούς. Ἐφευγαν οἱ πρῶτοι κ' ἐρχόντανε δεῦτεροι, γιὰ νὰρθουν σὲ λίγο τρίτοι κρυφοὶ ἥρωϊκοὶ ὑπερασπισταί.

Ἡ Κρήτη ἔμεινε στὰ χέρια τῶν Γιανιτσάρων καὶ ἐσπέχων ὀλόκληρα ἑκατὸ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀπειρες ὑποσχέσεις γιὰ τὴν εὐτυχία τους καὶ τὴν ἀσφάλειά τους, ποῦχε δώσει ὁ Κιο-προουλοῦ πασᾶς περιτρέχοντας τὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη μὲ τὸ μεγάλο Δραγομάνο Νικουσίο, προτοῦ γυρίσουν πίσω στὴν Πόλι.

Δὲν περνοῦσε μέρα πού νὰ μὴν πέση κι' ἕνας χριστιανὸς σὲ κάθε περιφέρεια κάτω ἀπ' τὸ μαχαίρι τοῦ ἀγᾶ, γιατί ἀρνιότανε νὰ τοῦ δώσει ἕνα κτῆμα πού τοῦ γειτόνευε. Πολλὲς φορὲς ὄχι ἕνας μὰ

καὶ ὀλόκληρα ἠγουμενοσυμβούλια μονῶν σφάζότανε, γιατί εἶχαν ἀρνηθῆ νὰ συμμορφωθοῦν στὶς παράλογες ἀπαιτήσεις τοῦ γειτονικοῦ των γιανιτσάρου γιὰ μιὰ ἔκτασι πού ἦταν κοντὰ στὸ τσιφλίκι του.

Τότε ὁ λαὸς γιὰ νὰ δώσει τὸ χαρακτηρισμὸ πού ταίριαζε στοὺς γιανιτσάρους ἔλεγε ἕνα τρίστιχο:

«Τοῦτο μοῦ δίνεις, ἐκεῖνο σοῦ παίρνω, αὐτὸ μοῦ χαρίζεις». Αὐτὴ ἦταν ἡ πολιτεία τῶν ἀγάδων τῆς Κρήτης κι' αὐτὴ ἔγινε αἰτία τῆς γεωργικῆς κι' ἐμπορικῆς παρακμῆς τῆς ἐπὶ τόσες δεκάδες χρόνια. Μὰ ὡς τόσο πόσοι καὶ πόσοι δὲν ἐχάθησαν κάτω ἀπ' τὴν ἀρπακτικὴ αὐτὴ διάθεσι τῶν Τοῦρκων.

Ὁ πλούσιος Μηλιώτης ἀπὸ τὶς Μοργαρίτες τοῦ Μυλοποτάμου κρεμάται σὲ μιὰ ἐλιά τῶν κτημάτων, πού ἀρνιέται νὰ χαρίσῃ στοὺς γιανιτσάρους κι' ἡ μεγάλη περιουσία του διαρπάζεται ἀπὸ κείνους πού τὸν κρέμασαν, κι' ἄλλοι πλούσιοι ἀφανίζονται οἰκογενειακῶς γιὰ ν' ἀπομείνουν τὰ κτήματά τους στὴ διάθεσι τῶν Τοῦρκων.

Μετὰ ἑκατὸ πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν κατάντησι τῆς Κρήτης, ὁ Βοτανολόγος Σίβερ, πού τὴν περιηγήθηκε καὶ τὴ μελέτησε, περιγράφει μὲ τόσο τραγικὰ χρώματα τὴ ζωὴ τῆς, πού δίκαια ἀπορεῖ κανένας πῶς μιὰ φυλὴ, πού ὅπως λέει «μήτε σχολειό, μήτε ἐκκλησία, μήτε νόμο εἶχε, παρὰ μόνο τὴ σκλαβιά καὶ τὸ σκληρὸ ζυγὸ βαρβάρου κατακτητοῦ πού μεταχειρίζεται σκληρότατα τὸν κατακτημένο του»—ἔτσι πού ἦταν ἡ Κρήτη τὸ 1817,—ἐβάσταξε μιὰ τόση τρομερὰ πίεσι.

Ἐφ' ἧς φαντασθῆ κανένας τί ἦταν ἡ ζωὴ τῶν χριστιανῶν στὰ πρῶτα ἑκατὸ χρόνια τῆς σκλαβιάς των.

ΜΙΚΡΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΕ ΜΕΓΑΛΟ ΒΑΘΟΣ

Ἀπὸ ἕνα ἐπεισόδιο πού συνέβη στὸ Σίβερ στὴ Γεράπετρο, μποροῦμε νὰ σχηματίσωμε μιὰ εἰκόνα γιὰ τὴν κατάστασι τοῦ 1817, καὶ νὰ πολλαπλασιάσωμε τὴν ἀθλιότητά της ὅσο προχωροῦμε στὰ πιὸ παλιὰ χρόνια γιὰ ν' ἀντιληφθοῦμε ποῖο τρομερὸ κανάλι δοκιμασίας ἐπέρασε ὁ Κρητικὸς λαός.

Βρισκότανε, λέει ὁ Σίβερ, στὸ Καββοῦσι, ὅταν τὸν εἰδοποίησαν πὼς κάποιος Τοῦρκος στὴ Γεράπετρο δηλητηριάστηκε καὶ τὸν παρακαλοῦσαν νὰ προσφέρει τὴν ἐπιστημονικὴ του βοήθεια. Ὁ Σίβερ κατάλαβε πὼς θάχε δηλητηριασθῆ ἀπὸ «μπέλλα ντόνα» καὶ πὼς δὲν θὰ πρόφτανε νὰ προλάβῃ τὸ θάνατό του ἀπὸ τέτοιο δραστηκὸ δηλητήριο, πρᾶμμι πού τὸν ἔκανε νὰ χαρῆ, γιατί δὲν ἤθελε νὰ δώσει βοή-

θεια για να γλυτώση μιὰ ἔστω ζωὴ ἐνὸς φρικτοῦ τυράννου, ἔτσι ποὺ θεωροῦσε κάθε τούρκου. Μὴ τάχα ὁ χαμὸς ἐνὸς τούρκου θὰ μίκραινε τὸ μαρτύριο τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου; Βέβαια ὄχι· κ' ὅμως ἡ εὐσπλαχνία του κ' ἡ συμπάθειά του για τοὺς δυστυχημένους ραγιαῖδες τὸ θεωροῦσε καθήκον της νὰ γίνῃ αἰτία τοῦ θανάτου ἔστω καὶ ἐνός. Ὁ φόβος ὅμως τὸν ἔκαμε νὰ τραβήξῃ για τὴ Γεράπετρο καὶ νὰ ὑποκριθῇ πὼς βιαζότανε νὰ προφτάξῃ. Σὰν ἐπλησίασε τοῦ ἀνήγειλαν πὼς πέθανε κ' ἡ παρουσία του ἦταν πὰ περιττή. Μὲ κρυφὴ χαρὰ καὶ φανερὴ λύπη δέχτηκε τὸ ἄγγελμα κ' ἐτοιμαζότανε νὰ γυρέψῃ προσωρινὴ διαμονὴ στὴ μικρὴ πολιτεία.

Στὴν ἄκρη καὶ μέσα στὸ δρόμο του ἦταν τὸ σπίτι τοῦ ἐμπειρικοῦ χριστιανοῦ ἱατροῦ ποὺ τὸν περιέμενε για νὰ τὸν περιποιηθῇ. Μὰ τὸ σπίτι καὶ τὰ ροῦχα καὶ ὅλη ἡ ἐμφάνισις τοῦ γιατροῦ ἦταν σὲ τέτοια φρικτὴ ἀθλιότητα, ποὺ ὁ Σίβεο δὲν ἤθελε νὰ καθίσῃ καὶ νὰ φιλοξενηθῇ στὸ βρώμικο αὐτὸ σπίτι. Κι' ὅμως τὰ παρακάλια τοῦ γιατροῦ καὶ τῆς γιάτραινας, ἦταν τόσο θερμά, ποὺ ὁ ξένος ἀναγκάστηκε για νὰ μὴ τοὺς πικράνῃ, νὰ ὑποστῇ τὸ μαρτύριο τῆς ἀκάθαρτης περιποιήσεώς τους.

Ἄμα ὅμως ἔκλεισαν μὲ μάνταλο τὴν ἐξώπορτα κ' ἐξασφαλίστηκαν πὼς δὲν μποροῦσε νὰ μπῆ κανένας, ξαφνικὰ ὁ γιατρός ἔγνεψε στὴ βρωμερὴ γιάτραινα. Σὲ λίγο αὐτὴ παρουσιάστηκε μὲ κατακάθαρα ροῦχα καὶ μὲ ἐμφάνισι ἀρχόντισσας. Τὸ ἴδιο ἔκαμε κ' ὁ γιατρός, ποὺ σὲ λίγο τὸν εἶδε ντυμένο καὶ παρουσιασμένο τελείως ἄλλοιότικα ἀπὸ ὅ,τι ἦταν προηγουμένως. Ὡς καὶ τὸ ὕφος του εἶχε μεταβληθῇ σ' ἀρχοντικό, ἐπιβλητικὸ κ' ἐπίσημο. Εἶχε ἀλλάξει ροῦχα, ἐμφάνισι, ὕφος, ὑπόστασι, ὄντοτητα.

Ὅταν ἐτοιμάστηκε τὸ φαγητὸ τὸν πῆγαν βαθειὰ στὸ τελευταῖο δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ τὸν περιέμενε ἓνα τραπέζι μὲ ὀλόασπρα λιναῖα τραπεζομάνδουλα καὶ πετσέτες κ' ἀσημένια σεοβίτια. Ἀπὸ ἐκπληξι σ' ἐκπληξι. Τὰ φαγητὰ ἦταν θανμάσια καὶ οἱ ὄρες ποὺ πέρασε μαζί τους ἦταν γι' αὐτὸν ἀξέχαστες.

—Μὰ γιατί ἔτσι; τοὺς ρώτησε μ' ἀπορία ὁ Σίβεο.

—Ἀλοίμονό μας ἂν καταλάβουν ὅ,τι γίνεται δῶ μέσα ἄμα κλείσωμε τὴν ἐξώπορτά μας. Εἴμαστε χαμένοι, τοῦ λέει ὁ γιατρός. Ἄμα κλείσῃ ἡ πόρτα μας ξαναβρίσκομε τοὺς ἐαυτοὺς μας.

—Ἄν καταλάβαιναν τὸ,τι γίνεται τούτῃ τὴν ὥρα θάμουν ἀφανισμένη! πρόσθεσε ἡ γιάτραινα μὲ θλίψι.

Προτοῦ ἀνοίξῃ ἡ ἐξώπορτα, ὁ γιατρός καὶ ἡ γιάτραινα ξανα-

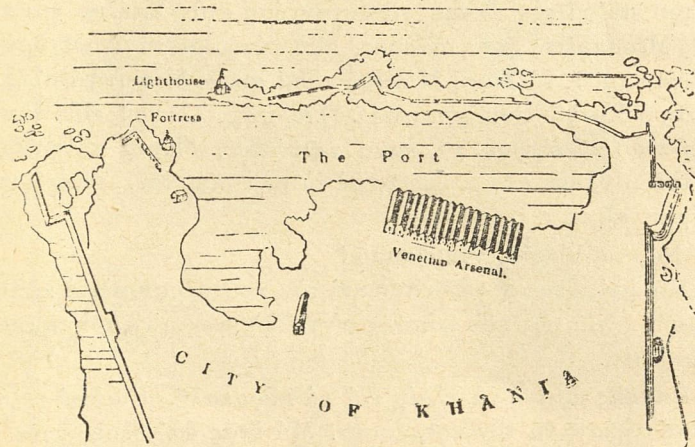
βρῆκαν τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀκαθαρσία τους, ἀφοῦ ἔκρυψαν καλὰ σὲ μυστικὲς κρύπτες τὰ πολύτιμά τους σεοβίτια.

«Αὐτὴ ἦταν ἡ ζωὴ τοῦ σκλάβου» συμπεραίνει ὁ βοτανολόγος Σίβεο.

Ἄπ' αὐτὸ τὸ ἀπλούστατο γεγονός, ποὺ ἴσως, νὰ μὴν εἶχε θέσι κατὰ τὴ γνώμη μερικῶν, στὴν ἱστορία μου, μπορεῖ καθέννας νὰ βγάλῃ συμπεράσματα θετικώτατα καὶ νὰ σχηματίσῃ ἔκτυπη τὴν εἰκόνα τῆς ὅλης ζωῆς τῶν χριστιανῶν τὸ 1817.

Ἄπ' αὐτὸ ἂς φαντασθοῦμε ποιὰ ἦταν ἡ ζωὴ τῶν ραγιαῶν προτύτερα, προτοῦ δηλαδὴ βρῆ κάποια τάξι τὸ νησί, γιατί, ὅπως καθέννας καταλαβαίνει, κατὰ τὸ 1817, δηλαδὴ ἑκατὸ πενήντα χρόνια μετὰ τὴν κατάκτησι, κάποια τάξις ἔστω καὶ ὀδυνηρά, ἔστω καὶ ματωμένη, ὑπῆρχε. Ἄπ' τὸ χρωματισμὸ τοῦ 1817 μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε τὰ ἀπαίσια καὶ μαῦρα χρόνια τοῦ 1670 ὡς τὸ 1770.

Ὁ πλούσιος γιατρός τῆς Γεράπετρας ποὺ, ὡς γιατρός βέβαια, θάχε σώσει πολλοὺς τούρκους καὶ θὰ τοῦ χρωστοῦσαν καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰσχυροὺς ἀγάδες καὶ γιαντισάρους ἴσως κ' εὐγνωμοσύνη, θάχε κάποια ἰσχὺ καὶ κάποιο σεβασμὸ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κι' ὅμως ἀναγκάζοτανε νὰ κρύβῃ καὶ τὸν πλοῦτό του καὶ τὰ καθαρά του ροῦχα καὶ νὰ λερώνεται μελετημένα για νὰ βγῇ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι του. Φαντάζεται τώρα καθέννας τι θὰ τραβοῦσαν οἱ ἄλλοι

Ο ΛΙΜΕΝΑΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Στὸ σ.εδ.αγράφημα αὐτὸ τοῦ Pashley φαίνονται τὰ γεώγια καὶ ὁ κρηματοθραύστης τοῦ λιμένος.

χριστιανοὶ ποὺ δὲν θᾶχαν τίποτε τὸ ἐξαιρετικὰ σεβαστὸ σὰν τοῦ γιατροῦ τὴν ἐμπειρία.

Ὁ βίος ἦταν φορτικὸς, ἀπαίσιος, καταδίκη ὀδυνηρά, «ἑβδομος κύκλος τῆς κολάσεως» ὅπως ἔγραφε ὁ ἴδιος γερμανὸς σοφός.

Κι' ὅμως οἱ χριστιανοὶ κρατοῦσαν στερεὰ τὸ ἐθνικὸ καὶ θρησκευτικὸ τους φρόνημα κι' ὅσο πὺρ μεγάλα ἦσαν τὰ βασανιστήρια τῶν ἡρωϊκῶν αὐτῶν μαρτύρων, τόσο πὺρ βαθειὰ γινότανε ἡ πίστις τους καὶ τόσο πὺρ ἰσχυρὸ τὸ ἐθνικὸ τους αἶσθημα. Ὁ πόνος ἀτσάλωνε τὸν ψυχικὸ τους κόσμον, τὸν τέλεια κρυφό.

ΚΡΥΦΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΕΣ

Ἡ μόνη τους παρηγοριὰ ἦταν οἱ ἰσχυροὶ κρυπτοχριστιανοὶ ποὺ γνῶριζαν πολλοὶ ἀπ' τοὺς ραγιαδες, γιατί καὶ μόνοι τους, ἅμα μάθαιναν πὺρ εἶχαν ἀνάγκη ἀπ' τὴ βοήθειά τους οἱ φανεροὶ χριστιανοί, ἔτρεχαν πολλὲς φορὲς νὰ τοὺς βοηθήσουν, ἢ ἅμα ζητοῦσαν τὴν ὑποστήριξί τους σὲ μιὰ δύσκολη κ' ἐπικίνδυνη περίστασι, ποτὲ δὲν ἀντίκρυζαν τὴν ἄρνησί τους.

Θυμοῦμαι τὸ γέρο παπᾶ Νέστορα ποὺ κλαίοντας διηγότανε μιὰ παλιὰ ἱστορία. Ὁ πατέρας του, παπᾶς κι' αὐτὸς κατὰ τὸ 1812, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ περίφημου ἀρματολῶ Ἰωάννου τὸ 1811, ἔμπαινε μέσα στοὺς Μεγάλους Καστροὺς ποὺ τὸν εἶχε καλέσει ὁ Μητροπολίτης. Ἡ κακὴ του μοῖρα τὸν ἔκαμε νὰ συναντήσῃ στὰ Σπήλια μιὰ παρέα ἀγριοὺς Μεσσαριῆτες γιαντισάρους, ποὺ πήγαιναν νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν καινούργιο πασᾶ, τὸ Σαμὴ Μπεκήρ πασᾶ ποῦχε διοριστῆ Βαλῆς προτοῦ ἔλθῃ ὁ Χατζῆ Ὀσμὰν πασᾶς ὁ Πιργάρης. Ὡς τοὺς εἶδε ξεπέζεψε ἀπὸ σεβασμὸ κι' ἄρχισε νὰ κἀνῃ τεμενάδες. Ἐνας τοῦφτυξε κι' ἄλλος τοῦ κτύπησε στοὺς πρόσωπον μὲ τὸ καμτσίκι του, τόσο δυνατὰ, ποὺ γέμισε αἷματα.

—Νά, ταβλόπιστε νταβραμπᾶ!

Ὅλοι μαζεύτηκαν γύρω του καὶ τὸν κτυποῦσαν μὲ τὰ καμτσίκια τους χωρὶς αἰτία, ὡς που κάποιος ρίχνει τὴ γνώμη νὰ τὸν κρεμάσουν ἀπ' τὰ γένεια.

Ὁ παπᾶς ἄρχισε νὰ κλαίῃ καὶ νὰ παρακαλῆ, μ' αὐτοὶ γελοῦσαν κ' ἐτοιμάστηκαν νὰ τὸν κρεμάσουν. Μὰ ἕνας ἀπ' ὄλους τοὺς παρεκάλεσε νὰ τοῦ τὸν χαρίσουν γιατί:

—Ἐχω τάξιμο, μωρὲ ἀκαρντάχηδες, νὰ σφάξω καὶ νὰ ψήσω ἕναν παπᾶ, χαρίσετέ μου τονε.

ΣΠΗΛΙΑ ΛΟΪΤΤΑ

Μὲ τὴ λορέδα αὐτὴ τῆς τῆς ἐνώπιον τῶν τῶν 1818 τὸ νῆμα τῆς Σαίμα Λογγίος ἀπὸ τὴν ἑξῆς. Μετὰ τὴν τῆς τῆς τοῦ Μεγάλου νῆσου ἐφορᾶται πάλιν ὁ μικρὸς βράχονησι τοῦ φρουρίου τῆς Σαίμας Λογγίος ποὺ κληρονομήσει μίσηται πῆς τρεῖς ἀποφορᾶται τὸν χαιρῆδον.

—Πᾶρέ τονε. Μὰ νὰ τότε σφάξης ὀμπρός μας γιὰ νὰ κάμωμε χάζι.

—“Οἱ· γιατί ἔχω ὄρκο καμωμένο νὰ τότε ξομολοήσω μπρός, κ’ ὕστερα νὰ τότε πελεκήσω, κ’ ἄρχισε νὰ γελᾷ σατανικά. Πηγαίνετε καὶ γὼ σᾶσε φτάνω ὡς τὸ Μακρὸν Τοῖχο.

Στὸ τέλος οἱ ἄλλοι, γιατί βιαζόντανε νὰ μὴν τοὺς κλείσῃ ἔξω ἢ Πύλη τοῦ φρουρίου, ποὺ κλειοῦσε μὲ τὴ δύσι τοῦ ἡλίου, τὸν ἀφῆκαν κ’ ἄρχισαν νὰ τρέχουν μὲ τὰ δυνατά τους ἄλογα.

“Ο παπᾶς ἔτρεμε ἀπὸ φόβο καὶ σκυφτὸς καὶ καταματομένος ὅπως ἦταν περίμενε τὸ τέλος του. Ἐκλαιγε καὶ παρακαλοῦσε τὸ γιανίτσαρο νὰ λυπηθῇ τὴ γυναῖκά του καὶ τὰ παιδιὰ του.

Μ’ αὐτός, ποὺ μπρός στοὺς ἄλλους, πρὶν ἀκόμη φύγουν, τὸν τραβοῦσε ἀπὸ τὰ μαλλιά μὲ βαρβαρότητα καὶ τοῦλεγε:

—Ἐδά, ταβλόπιστε, θὰ σοῦ δείξω γὼ παιδιὰ καὶ γυναῖκα! “Ὡς ἔμακρύνθηκαν λίγο οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι, τὸν πῆρε κρατώντας τὸν ἀπ’ τὸ τρεμάμενο χέρι καὶ τὸν κατέβασε κάτω στὸ ρέμα τοῦ ρυακιοῦ.

—Πλύσου, γέροντα, τοῦ λέει καὶ τὰ μάτια του ἄρχισαν νὰ τρέχουν δάκρυα. Ἐσήκωσε ψηλὰ στὸν οὐρανὸ τὰ χέρια του καὶ φώναξε. Ἐ, Θεέ μου, πόσο ἀλαργεμένος εἶσαι ἀπὸ τὸ νησί μας! Δὲ μᾶσε λυπᾶσαι μπλὶ τσοὶ κακομοίρηδες; κ’ ἔπεσε στὰ γόνατα καὶ φιλοῦσε τὰ ὀλομάτωτα χέρια τοῦ παπᾶ.

—Χριστιανὸς εἶμαι κ’ ἐγὼ, ἅγιε δέσποτα, χριστιανός, καὶ δόσε μου τὴν εὐχή σου κ’ ἔβγαλε τὸ σαρῖκι του μὲ σεβασμό.

Κι’ οἱ δυὸ ἔκλαιαν σὰν παιδιὰ καθισμένοι κάτω ἀπὸ ἓνα βράχο τῶν Σπηλιῶν.

—Πιὸ μεγάλο μαρτύριο εἶνε τὸ δικό μας νὰ θωροῦμε τὰ δικὰ σας βάσανα παρὰ οἱ δικοὶ σας οἱ καῦμοί, λέει ὁ γιανίτσαρος. Πόσες φορὲς καταροῦμαι τὸν κύρη μου ποὺ γίνηκε κρυπτοχριστιανὸς καὶ δὲν ἀπόμεινε στὴν πίστι του κ’ ἄς εἴμαστε καὶ χαμένοι. Τώρα πὰ λυποῦμαι τὰ παιδιὰ μου ποὺ θὰ τὰ σκοτώσουνε ἄνε φανερωθῶ. Ἴντα νὰ κάμω, γέροντά μου;

—Πίστενε, παιδί μου, στὴ θρησκεία σου, καὶ πιὸ χρήσιμος εἶσαι στοὺς χριστιανούς ἐκεῖα ποὺ βρίσκεσαι, γιατί μπορεῖς νὰ προλαβαίνης πολλὰ κακά. Νά, ποὺ πρόλαβες τὸ θάνατό μου!

Στὸ τέλος ὁ γιανίτσαρος τὸν πῆγε στὸ Μακρὸν Τοῖχο σ’ ἑνὸς ἄλλου κρυπτοχριστιανοῦ τὸ σπίτι, ἔμειναν τὴ νύκτα μαζὺ κ’ ἄξημέρωτα ὡς ἀνοιξε ἡ Καινούργια Πόρτα, βρέθηκαν κ’ οἱ δυὸ, δῆθεν τυχαῖα, στὸ ἀνοιγμά της καὶ χώρισαν χωρὶς νὰ χαιρετισθοῦν.

Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο αὐτό, καθένας παίρνει μιὰ εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ρόλου ποῦπαιζαν μέσα στοὺς Τούρκους οἱ κρυπτοχριστιανοὶ γιανίτσαροι καὶ ἀγάδες, ποὺ στὸ φανερὸ κάναν τοὺς σκληροὺς καὶ φανατικοὺς Τούρκους, ἐνῶ στὰ κρυφὰ ἦταν οἱ προστάτες τῶν τυραννομένων Χριστιανῶν.

Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἂν ἐσώθηζε ἡ «χριστιανοσύνη» τῆς Κρήτης κάτω στοὺς κάμπους καὶ ἂν ὁ ἓνας συντελεστὴς τῆς σωτηρίας τῆς ἦταν τὸ βαθὺ καὶ τίμιο ἔθνικὸ καὶ θρησκευτικὸ αἴσθημα τοῦ ἡρωϊκοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ὁ ἄλλος συντελεστὴς ἦταν ἡ προστασία τῶν κρυπτοχριστιανῶν, ποὺ πολλὰ φορὲς ἔτρεχαν τὸν κίνδυνο νὰ χαθοῦν κι' αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιὰ τους σὲ μιὰ τους προστατευτικὴ ἐνέργεια, γιὰ νὰ γλυτώσουν ἓνα χωριό, ἢ ἓνα χριστιανὸ ἀπὸ τὴ βάρβαρη πίεσι τῶν γιανιτσαρῶν.

Μὰ ἡ δυνατὴ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κρήτης εἶχε τόση ἀφομοιωτικὴ δύναμι, καὶ τόση ἰσχυρὴ πίστει καὶ ἐλπίδος, ποὺ δὲν ἐδείλια πρὸ τοῦ μαρτυρίου, ἀλλὰ ἐμψυχουμένη ἀπὸ τὴν πίεσι τοῦ τυράννου προχωροῦσε στὸ ἔργο τῆς προπαρασκευῆς γιὰ τὴ μελλομένη ἀνάστασι μὲ τὸ μαρτυρικὸ γέλιο στὰ ματωμένα της χεῖλη πάνω. Καὶ προχωροῦσε ὡς στὰ σπλάχνα τῆς ἀγρίας φυλῆς τῶν κατακτητῶν, τόσο ποὺ καὶ τὴ γλῶσσά της ἐπέβαλλε στὸν κατακτητὴ καὶ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμά της σιγά-σιγά τὴν ἔκαμε ν' ἀκολουθῆξῃ, ὡς καὶ στὴ θρησκεία της κάποτε νὰ παρασύρη πολλοὺς ἀπ' τοὺς ξένους μεγάλους ἀγάδες ποῦμειναν μετὰ τὴν κατάκτησι φεουδάρχαι πάνω στὴν Κρήτη. Αὐτοὶ ἐκτὸς ἀπ' τὰ κτήματα πῆραν καὶ τίς καλύτερες κόρες τῶν χριστιανῶν γιὰ γυναῖκές τους. Πολλὰς ἀπ' αὐτὰς ἦταν μορφωμένες κι' ἄλλες ἀρκετές, ὅπως λέγαν τὰ τότε δημοτικὰ τραγούδια, «στὴ Βιέννη σπουδασμένες».

«Ποὺ σκλάβωσαν κοπέλλες παινεμένες
Ποὺ ἦσανε στὴ Βιένν' ἀναθρεμμένες».

Ἡ ἐπιβολὴ τους στοὺς Τούρκους πάνω ἦταν τέτοια ποὺ ὄχι μόνο τοὺς ἐδημιούργησαν γύρω τους ἓνα ἀλλοιώτικο, ἀνθρωπινώτερο κόσμο, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς ἔκαμαν κρυπτοχριστιανούς ποὺ στάθησαν παραστάτες κι' ὑπερασπιστὲς τῶν τυραννομένων χριστιανῶν, ὅπως συνέβη μὲ τὴ γενιὰ τῶν Κουρμούληδων. Ἀπὸ τοὺς κρυπτοχριστιανούς αὐτοὺς ποὺ εἶχαν τὴν ἀρχὴ τους σὲ Τούρκους, πολλοὶ ἀπὸ τὸ 1854—1864 φανερώθηκαν μαζί μὲ πολλὰς ἄλλες χιλιάδες, ποὺ ὁ ὁμαδικὸς τους γυρισμὸς ἔκαμε τὴν Πύλη νὰ ταραχθῆ στὴ γενικὴ αὐτὴ ἀπάρνησι τῆς πλαστῆς τους θρησκείας, καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ

νὰ φοβηθῆ πὼς θὰ καταντοῦσε νὰ φανερωθῆ ὅλος ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς χριστιανοὶ στὸ κρυφόν.

Δυστυχῶς ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν κρυπτοχριστιανῶν ἦταν τόσο μικρὸς μπρὸς στοὺς γιανιτσαρὺς καὶ τοὺς Ἐσπέχηδες καὶ μπρὸς στοὺς ἀλλαξοπιστεμένους ποὺ πλῆθαιναν μὲ τὴν ἐνηλικίωσι τῶν δεκαπέντε χιλιάδων παιδιῶν καὶ τόσος μεγάλος ἦταν ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὸ ξεφανέρωμά τους, ἂν μιὰ ἀστοχὴ κι' ἀμελέτητη βοήθειά τους στοὺς ὁμοθρήσκους των τοὺς φανέρωνε, ὥστε ἡ πραγματικὴ ἀνακούφισι ποὺ μποροῦσαν νὰ φέρουν στοὺς κατατυραννομένους, καταντοῦσε μικρὴ κι' ἀσήμαντη.

ΟΙ ΟΡΤΑΔΕΣ

Ἡ μαύρη κατάστασις ποὺ δημιουργήθηκε μετὰ τὸν Χάνδακα, ὅσο πῆγαινε καὶ γινότανε πιὸ φορικτὴ καὶ πιὸ ἀπαίσια. Ἡ Πύλη ἄμα πῆρε τὸ στρατό της ἀπὸ τὴν Κρήτη, γιὰ νὰ τὸν διαθέσῃ σ' ἄλλες στρατιωτικὲς τῆς ἀνάγκες, ὄργάνωσε γιὰ τὴ φρούρησι τοῦ νησιοῦ στρατὸ ἀπὸ ἐγχωρίους ἀλλαξοπιστεμένους ποὺ τοὺς διεύθυναν οἱ φεουδάρχες, οἱ γιανίτσαροι κι' οἱ ἀγάδες. Εἶχε πὰ ὀριστικῶς ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη «ἐμβολή» τῆς Κρήτης ποὺ διασποῦσε τὴ συνοχὴ της μὲ τὰ ἀπρόσιτα ἀκρογιάλια της. Τώρα μὲ τὸν ἐξισλαμισμὸ ἀπαλλασσότανε καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ διατηρῆ στρατὸ καὶ νὰ δαπανᾷ γιὰ τὴ φρούρησί της. Ὁ στρατὸς ποὺ χρειαζότανε γιὰ τὴ φρούρησί της δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν κατακτημένο λαὸ της κι' ἄμα αὐξήθηκε μὲ τοὺς πρώτους δεκαπέντε χιλιάδες ντόπιους γιανιτσαρὺς καὶ μὲ νέα καθημερινὰ στοιχεῖα ἀπ' ἔξω, χωρίστηκε σὲ «ὀρτάδες», ποῦχαν δύναμι ἑνὸς συντάγματος.

Ἡ εἰσβολὴ νέων ἀγρίων στοιχείων δὲν ἔγινε μόνο στὴν ἀρχή. Καὶ τὴν ἐποχὴ ἀκόμη τοῦ δυνατοῦ καὶ συνετοῦ Σουλτὰν Μαχμουὺ τοῦ Α' (1730—1754), ποὺ γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ θρόνου του σκόρπισε πολλὰ συντάγματα γιανιτσαρῶν στὰ πιὸ μακρυνὰ σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας του, οἱ καταλληλότεροι τόποι ποὺ προτιμήθησαν γιὰ τὴν ἐξορία τῶν πιὸ ἀγρίων καὶ ἀτίθασων γιανιτσαρῶν, ἦταν ἡ Οὐζκρυνία καὶ ἡ Κρήτη. Ἔτσι ἡ συμφορὰ τοῦ δύσμοιρου νησιοῦ κάθε μέρα καὶ μεγάλωνε.

Ὁ Χάνδακας εἶχε πέντε ὀρτάδες, τὰ Χανιά τρεῖς καὶ τὸ Ρέθυμνο ἓνα. Σ' αὐτοὺς ἦταν ὑποχρεωτικὰ γραμμένος κάθε τοῦρκος, ἀδιάφορο ποῖο ἦταν τὸ ἰδιωτικὸ του ἐπάγγελμα, καὶ κάθε παιδὶ Μουσουλμάνου ἄμα τοῦ ἔκαναν τὴν περιτομή, δηλαδὴ ἄμα γινότανε

δώδεκα-δεκατριῶν χρόνων, ἀνῆκε σ' ἓνα ὄρατά. Στὸν ὄρατά πού ἦταν γραμμένο εἶχε τὰ δικαιώματά του καὶ τὰ καθήκοντά του ὡς καὶ τις τιμές, πού πολλές φορές ἐκόστιζαν στὸ λαὸ τῶν ραγιαδῶν, μὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν Πύλη, πού τοὺς εἶχε δώσει τὴ δύναμι νὰ τῆς ἀσεβοῦν, καὶ στάσεις κ' ἀρμπεντέδες (ταραχές) καὶ αἷμα πολὺ.

Τὰ μέλη τῶν ὄρατάδων λεγόντανε «ὄρατάκηδες» κ' αὐτὸς ὁ τίτλος ἦταν τὸ τρομερότερο ὄπλο τῶν βαρβάρων τούρκων σὰν ἤθελαν κάτι ν' ἀρπάξουν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς ἢ κάποιον νὰ σκοτώσουν. Ὁ τίτλος τοῦ «ὄρατάκη» τὸν ἀπήλλαξε ἀπὸ κάθε τιμωρία καὶ ἀλλοίμονο σὲ κείνον ἔστω καὶ πασᾶ ἀκόμα, πού θὰ τολμοῦσε νὰ ἐναντιωθῆ στὴ δύναμί του.

Οἱ ὄρατάδες αὐτοὶ σιγὰ-σιγὰ κατάντησαν ἢ τρομερὴ πληγὴ τῆς Κρήτης, καὶ ἡ Πύλη προσπαθοῦσε νὰ βρῆ τρόπο κατάλληλο γιὰ νὰ περιορίσῃ τὸν ἀφηνιασμό τους, γιατί ἤθελε νὰ προστατεύσῃ τοὺς χριστιανούς καὶ νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦν γιὰ δυνάμεις παραγωγικές, ἀλλὰ περισσότερο γιατί ἔβλεπε κάθε μέρα τὴ δύναμί της νὰ φεύγῃ ἀπὸ τὸ ἀτίτασο νησὶ πάνω, πού σὰ νὰ εἶχε καταντήσῃ ἀνεξάρτητο καὶ ξένο ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Κυβέρνησι. Ἡ ὄργη τῆς Πύλης πολλές φορές ἐξεδηλώθηκε, μὰ στὸ τέλος ἀναγκασζότανε νὰ ὑποκύπτῃ καὶ νὰ κινή τὴν ἀνάγκη φιλοτιμία, γιατί ἔβλεπε πὼς γιὰ νὰ δαμάσῃ τὰ ἐννιά αὐτὰ ἀτίτασα κ' ἄγρια συντάγματα, θᾶταν ἀνάγκη νὰ κινή ὀλόκληρη ὀργανωμένη ἐκστρῆσι ἐναντίον τους, πού θὰ τῆς κόστιζε ἑκατομμύρια, μὰ θὰ τῆς ἔφερνε κ' ἐσωτερικοὺς κλονισμοὺς ἐπικίνδυνους γιὰ τὴν ὀργάνωσι τοῦ στρατοῦ της καὶ τὸν ἀστερέωτο ἀκόμα λαὸ τῶν ἀλλαξοπιστεμένων. Ἡ ἀσέβεια τῶν γιανιτσαρῶν πρὸς τὴν Πύλη καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους της ἦταν τέτοια, πού δὲν ἐδείλιασαν νὰ σκοτώσουν στὰ Χανιά καὶ τὸν ἴδιο τὸν πασᾶ Σουλφικάρ καὶ νὰ πετάξουν τὸ σῶμά του στὰ σκυλιά, γιατί ἐτόλμησε νὰ περιορίσῃ μερικὸν ἀπ' αὐτοὺς στὸ σταθμὸ τῆς Σπλάντζιας, γιὰ κάποιον ἀνταρσία τους.

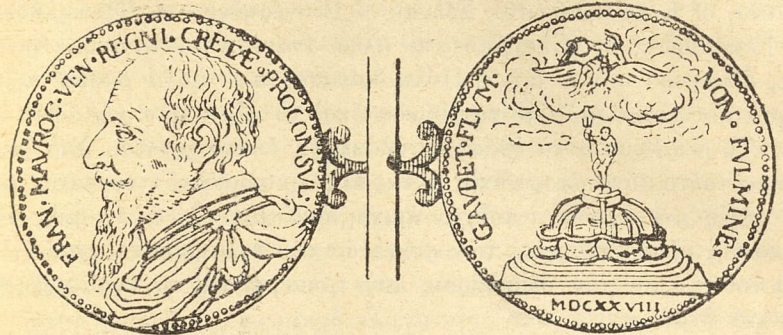
Στὴν ἀνταρσία αὐτὴ παρεσύροντο πολλές φορές καὶ πιασάδες, γιατί μακροσμένοι ὅπως ἦσαν ἀπ' τὴν ἐπιρροή τῆς Πύλης γινόντανε σιγὰ-σιγὰ ἀντάρτες αὐτοκέφαλοι. Ἀπὸ τὴ διαταγὴ αὐτὴ τοῦ Σερίφ πασᾶ ἔχομε ἓνα συγκεκριμένο γεγονός ἀνταρσίας πασᾶ:

«15 Αὐγούστου 1111 (=1697).

Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Κρήτης Σερίφ πασᾶς

Πρὸς τὸν Ἱεροδίκη (Καδῆν) Ρεθύμνης Χ' Φασλῆ Ἐφέντην

Ἐλαβα Φιοράνι ἀπὸ τὸν Σουλτάνον μας καὶ Κύριόν μας τὸ

ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΜΟΡΟΖΙΝΙ

Στὴ μὰ ὄψη του ὁ Μοροζίνης μὲ τὸνομα καὶ τὸ βαθμὸ του, στὴν ἄλλη μικρογραφία τοῦ σωζομένου ἀκόμα «Σαντριβανίου» τοῦ Ἡρακλείου μὲ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τὸ Δία μέσα στὰ σύννεφα καβαλλᾶσῃ σ' ἀστὸ πού ρίχνει νερὸ στὸν πῆδακα τοῦ Μοροζίνη καὶ γύρω γραμμένα γιὰ λογοπαίγνιο «ὁ Δίας χαιρεῖ γιὰ τὸ νερὸ ὄχι γιὰ τὸν κεραινὸ».

ὁποῖον λέγει: «Διατάσσω νὰ ἐκτελεσθῆ ἡ θανατικὴ ποινὴ τοῦ ἐντὸς τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης φυλακισμένου ἐπὶ στάσει τέως Διοικητοῦ Ρεθύμνης Μουσταφᾶ πασᾶ. Ν' ἀναγνωσθῆ τὸ Φιοράνι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς καὶ νὰ ταφῆ ἐντὸς τοῦ φρουρίου».

Ὅσα χρήματα καὶ κινητὰ πράγματα εὑρεθοῦν νὰ καταγραφοῦν λεπτομερῶς ἓνα πρὸς ἓνα καὶ νὰ ἐκποιηθοῦν. Μετὰ τὴν ἀφαιρέσιν δὲ τοῦ ποσοῦ τὸ ὁποῖον θὰ δαπανηθῆ διὰ τὴν ταφὴν του τὰ ὑπόλοιπα νὰ κατατεθοῦν εἰς τὸ Δημόσιον ταμεῖον».

Κατεχωρήθη. Ὁ Καδῆς: Χατζῆ Φασλῆ Ἐφέντης. 1

Ἔτσι ἀπὸ ἀνάγκη ἡ Πύλη ἀφῆκε τὸ βαρβαρισμὸ τους νὰ μεγαλώνῃ καὶ γιὰ τὸ μεγάλωμά τους νὰ τρῶν τὴ σάρκα τῆς Κρητικῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, πού ὅσο πήγαινε καὶ λιγότενε. Ἀπὸ τοὺς πρώτους γιανιτσαρούς ὁ Χανιαλῆς στὸ Κάστρο, ὁ Μπεντροῆς στὸν Ἅγιο Μύρων, ὁ Ἀληδάκης στὸ Πρόσνερο, ὁ Ἀφεντακάκης στὴ Σητεία, ὁ Ἀγριολίδης ἀργότερα στὴ Μεσσαρᾶ, ὁ Μεχμέτ γιανιτσαρῆς στὴ

1.—Δημοσιεύθηκε στὸ «Βῆμα» τῆς Ρεθύμνης μὲ τὴν ἐξῆς προσθήκη: «Ἐπεταὶ λεπτομερῆς μαζοτάτος πίναξ τῶν κινητῶν πραγμάτων τοῦ ἐκτελεσθέντος. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι 43 ἐφαπλώματα, ὧν τὰ 23 ἀθικτα, 28 στρώματα, 91 τάπητες ἐξ ὧν 61 περσικοί, 40 μεγάλες καὶ 60 μικρῆς κασσέλες, 29 τεπιᾶ, 15 ξίφη, 8 ἵπποι, 4 φορβάδες, 160 βώδια κλπ.

Ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν κινητῶν εἰσπραχθῆσαν 32.688 ριάλια.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ πίνακος τῶν κινητῶν ἀναγράφεται: «Ἐπωλήθη τὸ τσιφλίκι τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, ὁ ὁποῖος ἦτο φυλακισμένος εἰς τὸ Φρούριον καὶ εἰσπραχθῆσαν ριάλια 182.418».

Κάινα, οἱ Καούρηδες στὸ Σέλινο, οἱ Βεργέρηδες, οἱ Τζιναλιῆδες, οἱ Γλυμιδίηδες, οἱ Ζεκιργιάδες κ' ἄλλοι ἀναρίθμητοι τοπικοὶ τύραννοι, ἀδιαφοροῦσαν σ' ὅ,τι ἡ Πύλη διάτασσε καὶ μόνο σκοπὸ τους εἶχαν τὸν πλουτισμὸ ἀπὸ τὸν ἰδρωτὰ καὶ τὸ αἷμα τῶν ραγιαδῶν.

Τὸ μαρτύριο αὐτὸ ἐβάσταξε ὀλόκληρα ἑκατὸ χρόνια. Στὸ διάστημα τοῦτο μόνο σποραδικῆς ἀνταρσίες χριστιανῶν γίνονταν, μὰ κ' αὐτὲς μεμονωμένες ποῦχαν ἄμεση συνέπεια τὸν ἀφανισμό, ὄχι μόνο τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ τολμηροῦ ἔλληνα, ἀλλὰ καὶ τοῦ χωριοῦ του ὀλοκλήρου, ποὺ τὸκαιγαν καὶ τὸ κατὰστρεφαν ἀπ' τὰ θεμέλια.

ΟΙ ΣΚΑΛΙΩΤΕΣ

Προτοῦ ἀκόμα οἱ ἠρωϊκοὶ Σφακιανοὶ ἀποφασίσουν νὰ δείξουν τὴν ὁμαδική τους διαμαρτυρία, ἕνας ἄλλος λαὸς ὀλιγάριθμος ξεπήδησε πρῶτος σὲ ὁμαδική περιφρόνησι κ' ἀνταρσία· οἱ Σκαλιῶτες. Πέρα ἀπὸ τὴ Ζύρο τῆς Σητείας ὡς μιὰ ὥρα δρόμο, βρισκότανε στὰ τελευταῖα Βενετσάνικα χρόνια ἕνα μικρὸ χωριὸ μὲ ὀγδόντα ἄνδρες, τὰ Σκαλιά. Τὴν τοποθεσία αὐτὴ εἶχαν διαλέξει ἀπὸ παλιὰ οἱ ἠρωϊκοὶ Σκαλιῶτες γιατί καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν Βενετσάνων φαίνεται κρατοῦσαν τὴν αὐτὴ ἀνταρτικὴ τακτικὴ, ἀτίθασοι στίς ἀπαιτήσεις τῶν Βενετσάνων φεουδαρχῶν καὶ περιφρονητὲς στίς ἀπαιτήσεις τῶν ἀρχόντων τῆς Βενετίας.¹ Ἄμα κατακτῆθηκε καὶ ἡ Σητεία μαζί μὲ τὴν ἄλλη Κρήτη, οἱ Σκαλιῶτες τραβηγμένοι στὸ ψηλὸ τους χωριὸ δὲν ἐδέχθηκαν Τοῦρκο, κ' αὐτὸ ἐξερέθιζε καὶ τοὺς κατακτητὲς μὰ κ' ἀργότερα καὶ τοὺς ἀρχοντοβενετσάνους ποῦγιναν μουσουλμάνοι γὰ νὰ συγκρατήσουν τὴν ἰσχὺ τους καὶ τίς τεράστιες περιουσίες τους.

Ἦσαν οργανῶνα συστηματικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῶν Σκαλιῶν μὰ πάντα μετάνοιωναν γὰ τὴν αἱματηρὴ τους ἐπιχείρησι. Οἱ Σκαλιῶτες εὕρισκαν τρόπο νὰ μὴ περιορίζονται στὴν ἀμυντικὴ τους στάσι καὶ προχωροῦσαν σ' ἐπιδρομὲς στὰ γύρω, γὰ νὰ ἐκδικοῦνται πίεςεις χριστιανῶν ποὺ ἦσαν ἢ φίλοι ἢ συγγενεῖς τους. Ἄν οἱ μεμονωμένοι χαϊνήδες μὲ τὴ σκληρὴ τους δρᾶσι πολλὰς φορὰς κατῶρθωναν νὰ μαλακώσουν τὴν ὀμότητα τῶν Τοῦρκων, ἢ ὁμαδικὴ δρᾶσις τοῦ «χαϊ-

1.— «Ἐλευθέρα Σκέψις» μονογραφία Ἑμμαν. Ἀγγελάκη: Σ' αὐτὴν ἀναφέρεται ὅτι ἀπὸ τὸ Βενετσάνικο κτηματολόγιο ποὺ σώζεται στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη γνωρίζομε πὸς τὸ 1582 τὰ Σκαλιά εἶχαν 73 ἄνδρες καὶ 89 γυναῖκες ποὺ πληροῦσαν φόρο. Φαίνεται ἀπὸ τότε ὡς τὸν ἀφανισμό τους, πολλὰς φορὰς μὲ τὸν ἠρωϊσμό τους θάκαιναν καὶ τοὺς Βενετσάνους καὶ τοὺς Τοῦρκους νὰ μεταβάλουν τὰ κτηματολογικὰ τῶν βιβλίων μὲ τὴ σκληρὴ τους ἀρνησι νὰ πληρώσουν φόρο στὸν κατακτητὴ.

νικου» χωριοῦ κατῶρθωνε νὰ ἐλαττώνη τὴν ἐπιθυμία τῶν γύρω γιανιτσαρῶν γὰ πίεςι τῶν χριστιανῶν, ἀπὸ φόβο πὸς μιὰ βραδιὰ οἱ Σκαλιῶτες θὰ τοὺς ἀφάνιζαν.

Μ' αὐτὸ δὲν μπορούσε νὰ διαρκέσῃ πολὺ, κ' οἱ Τοῦρκοι ὀργάνωσαν μιὰ συστηματικὴ ἐκστρατεία γὰ νὰ καταστρέψουν τὴ φωλιὰ τῶν ἀτίθασων «ἀσῆδων». Ὡς διακόσιοι ἄνδρες βγήκαν στὴν Κάτω Ζάκρο καὶ μὲ πολὺ προσφύλαξι, ἔχοντας ὀδηγὸ τους ἕνα χριστιανό, ποὺ μὲ τὴν ἀπειλὴ τοῦ θανάτου δέχθηκε νὰ τοὺς δείξῃ τὰ μονοπάτια τῶν Σκαλιῶν, προχώρησαν ὡς τρία χιλιόμετρα πρὸς τ' ἀνατολικὸ μέρος τοῦ χωριοῦ σ' ἕνα μικρὸ κάμπο ποὺ ἀπὸ τότε—λέει ἡ παράδοσις—πῆρε τὸνομα Μαῦρος Κάμπος. Ἐφταξαν νύκτα κ' εἶτε φοβήθηκαν ν' ἀρχίσουν τὴν ἐπιχείρησί τους σ' ἄγνωστο κ' ἀμελέτητο ἔδαφος, εἶτε γιατί φῶτα στὸ χωριὸ τοὺς ἔδειξαν πὸς οἱ Σκαλιῶτες ἀγρυπνοῦσαν ἀκόμα, ἐπροτίμησαν νὰ κοιμηθοῦν στὸ Μαῦρο Κάμπο μὲ τὴν δικαιολογία πὸς ἦσαν κουρασμένοι κ' ἔπρεπε γὰ τὸν ἀγῶνα ποὺ θάκαιναν νάναυ ξεκουρασμένοι.

Μόλις εἶχαν κοιμηθῆ ὁ χριστιανὸς ὀδηγὸς ποὺ αἰσθανότανε στὴν ψυχὴ του σπαραγμὸ σ' ὄλο τὸ δρόμο τῆς προδοσίας του, ἔφυγε τρέχοντας κ' εἰδοποίησε τοὺς Σκαλιῶτες.

Πῆραν οἱ ἀτρόμητοι Σκαλιῶτες τὰ τουφέκια τοὺς καὶ ἀμίλητοι κ' ἀθόρυβοι, ἔχοντας ὀδηγὸ τους τὸ χριστιανό, ἔφταξαν στὸν Μαῦρο Κάμπο, ποὺ οἱ Τοῦρκοι ὄλο ἐξακολουθοῦσαν ἀπ' τὴν κούρασι νὰ κοιμοῦνται σὲ βαθὺν ὕπνο.

Δὲν ἐπρόφταξε μὴτ' ἕνας νὰ γλυτώσῃ· ὄλοι ἐσφάγησαν ἄλλοι κοιμισμένοι κ' ἄλλοι ξεφρενιασμένοι ἀπὸ τὸ ξαφνικὸ κ' ἀπροσδόκητο ξύπνημα. Ἄμα τοὺς γύμνωσαν παίρονοντας ὅτι κρατοῦσαν σὲ ὀπλισμὸ καὶ πολεμοφόδια, τραβήχθησαν στὸ χωριὸ τους κ' ἔστειλαν ἕνα δικό τους νὰ τ' ἀναγγεῖλῃ στὸν πρῶτο τοῦρκο ποὺ θ' ἀπαντοῦσε, γὰ νὰ τρομοκρατηθοῦν οἱ γιανίτσαροι καὶ νὰ μὴ τοὺς ἐνοχλήσουν στὸ μέλλον.

Καὶ πραγματικῶς τρομοκρατήθηκαν καὶ δὲν ἐτόλμησαν ποτὲ πιά νὰ ἀποπειραθοῦν ἐπίθεσι. Κι' ὁμως ὅ,τι δὲν κατῶρθωσε ἡ βία, τὸ πέτυχε ἡ προδοσία, ὅπως λέει ἡ παράδοσις. Ἐνας παπᾶς, ὁ Παπᾶ Δράκος, ποὺ πήγαινε ἀπὸ τὴ Ζύρο κ' ἔκανε τίς ἱεροπραξίες τῶν Σκαλιῶτων, ποῖς ξέρει μὲ τί ἀνταλλάγματα, τοὺς ἔπεισε νὰ μεταλάβουν ὄλοι μαζί μιὰ μέρα, ἀπ' οὗ νηστέψουν, γὰ νὰ συγχωρηθοῦν γὰ τοὺς σκοτωμοὺς τῶν Τοῦρκων, ποὺ κ' αὐτοὶ ἦταν ἁμαρτία γὰ τὴ ἀνώ-

τερη ἠθική τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας κι' ἄς ἐπρόκειτο καί περὶ τυράννων καὶ ἀπίστων.

Δὲν εἶχαν ναὸ στὰ Σκαλιὰ κι' ἐπῆγαν στὴ Ζύρο ποὺ λειτουργοῦσε ὁ παπᾶς τους.

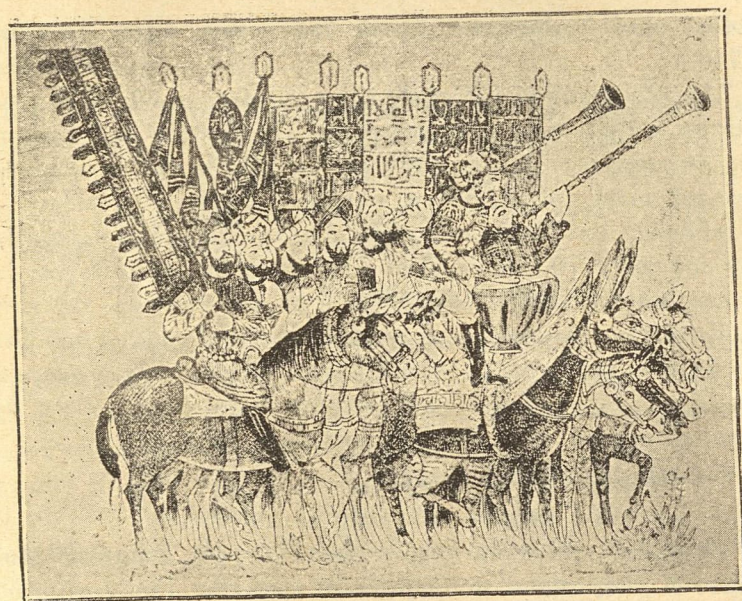
Τὴν ὥρα τῆς μεταλήψεως τοὺς ἔπεισε ὅτι πρέπει νὰ βγάλουν τ' ἄρματα τους καὶ νὰ τ' ἀφήσουν ἔξω ἀπ' τὸ ναὸ, γιατί ὁ ὄπλισμός τους καὶ τὸ στήριγμά τους στὴν ἴδια τὴ δύναμί τους καὶ τὴ δύναμι τῶν ὄπλων των πάνω, ἀπετέλει ὕβρι κι' ἀσέβεια πρὸς τὸ Θεό. Τὸ δέχτηκαν κι' ἀφῆκαν κι' οἱ ὀγδοῆντα τὰ ὄπλα των ἔξω ἀπ' τὴν ἐκκλησία. Μὰ τὴν ὥρα κείνη ἔδωκε τὸ σύνθημα ὁ παπᾶ Δραῖκος καὶ οἱ Τοῦρκοι, ποὺ ἦταν κρυμμένοι στὰ γύρω μέρη, ἔζωσαν τὴν ἐκκλησία ἔπιασαν τὴν μοναδικὴ πόρτα καὶ τραβώντας ἕνα—ἕνα ἔξω, τοὺς ἔσφαζαν, μὰ πάντα ὕστερα ἀπὸ σκληρὴ κι' ἀπεγνωσμένη πάλη.

Ἡ ἴδια παράδοσις λέει πὺς οἱ Τοῦρκοι ποὺ μετὰ τὴ σφαγὴ τῶν Σκαλιωτῶν καὶ προτοῦ ἀκόμα πᾶνε νὰ ξεθεμελιώσουν καὶ τὸ χωριό τους, ἄρχισαν τὸ γλέντι καὶ ὅτι σένα φοῦρνο ποὺ ἔψηναν τάρνια ποὺ ἄρπαξαν ἀπὸ τοὺς χριστιανούς γιὰ τὴ διασκέδασί τους, ἔροζαν τὸν προδότη παπᾶ Δραῖκο καὶ τὸν ἔκαψαν γιατί:

—Ὅπως ἐπρόδωκε ὁ νταβραμπᾶς τοσοῖ χριστιανούς, μπορεῖ νὰ προδοῖ καὶ τοσοῖ τούρκους. Ντὰ πίστι δὲν ἔχει!

Κι' ὅμως ἡ ἱστορία τῆς προδοσίας ἀπὸ ἱερέα δὲ φαίνεται μῆτε ἀληθινή, μῆτε κἄν πιθανή. Ἐάν γινότανε κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Ἄφεντακάκη, ποὺ ἐπέβαλε πολλὲς φορὲς στὸν ἐπίσκοπο Ζαχαρία—αὐτὸς ἐμαρτύρησε στοὺς πρώτους μῆνες τῆς ἐπανάστασως μαζί μὲ ὅλη τὴ σύνοδο στὸ Ἡράκλειο τὸ 1821—νὰ κἀνὴ παπᾶ ὅποιο ἤθελε αὐτὸς, ἀδιάφορο κι' ἂν ὁ χειροτονούμενος μὲ τὴ βία τοῦ γιαντισάρου δὲν ἤξερε μῆτε γράμματα, ἴσως τότε νὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ πιστευτὴ μὰ προδοσία ἱερέως Κρητικοῦ κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τοῦ ἀγᾶ του. Στὴ γειτονιά ὅμως τῶν ἡρωϊκῶν ὑπερασπιστῶν δὲν ἦταν φυσικὸ μῆτε νὰ δωροδοκηθῇ μῆτε νὰ τρομοκρατηθῇ ἕνας παπᾶς.

Ὁ γενικὸς ἡρωϊσμός τῶν κληρικῶν τῆς Κρήτης ποὺ πολλὲς φορὲς ἀνεδείχθησαν θρυλικὸι ἥρωες κι' ὁ μεγάλος προορισμός, ποὺ ἢ μοῖρα τοὺς εἶχε χαρίσει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τοὺς ἔκανε νὰ αἰσθάνονται τὸ ὕψος τῆς ἐθνικῆς ἀποστολῆς τους, ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τῆς προδοσίας. Ἀλλὰ κι' ὁ βαθὺς σεβασμὸς ποὺ ἔφτανε μέχρις εἰδωλολατρείας γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τους «τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου» καὶ ἡ αἴσθησι τοῦ τρομακτικοῦ κι' ἀνατριχιαστικοῦ ἁμαρτήματος νὰ γίνῃ παραιτίος μὲ τὴν προδοσίαν του νὰ σφαγοῦν «ἐντὸς τοῦ ναοῦ» κατὰ

ΜΙΑ ΕΙΚΟΝΑ ΑΡΑΒΩΝ ΤΟΥ ΑΜΠΟΥ ΧΑΨ ΟΜΑΡ
ποὺ κατέκτησαν καὶ ἐλεηλάτησαν τὴν Κρήτη τὸ 823.

τὴν ὥραν τῆς λειτουργίας ὀγδοῆντα χριστιανοὶ καὶ μάλιστα ἡρωϊκοὶ ὑπερασπισταὶ τῶν ἀδικουμένων καὶ τυραννουμένων ἀδελφῶν του, ἀποκλείει τὴν πιθανότητα τῆς προδοσίας καὶ μᾶς φέρει στὴν ἀλήθεια τῆς λογικῆς, ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει νὰ δεχθοῦμε, ὅτι οἱ Σκαλιῶτες μὲ τὸ βαθύ τους σεβασμὸ στὴ θρησκείαν τους, προτοῦ μεταλάβουν, ἀφῆκαν τ' ἄρματα τους ἔξω ἀπ' τὸ ναὸ μὲ ἕνα δικό τους φρουρό· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι, ποὺ θὰ παρακολούθησαν τοὺς Σκαλιῶτες, ξαφνικὰ σκότωσαν τὸ φρουρό κι' ἔζωσαν τὴν ἐκκλησίαν. Ἄλλως τε ἦταν γνωστὸ πὺς κανένας χριστιανὸς δὲν ἐπρόδωκε ποτὲ κρυπτοχριστιανὸ καὶ καίτῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βλάχο ποὺ πρόδωκαν δυὸ προσωπικοὶ του ἐχθροὶ καὶ ποὺ ἡ δημοτικὴ ποίησις ποὺ συγκρατοῦσε μὲ τὴ ρίμα τῆς ἱστορίας τοῦ βασανισμένου νησιοῦ ὡς τὸ 1821, δὲν παρέδωκε στὸ ἀνάθεμα τὸν ἱερέα ἐκεῖνον, ποὺ πρόδωκε ὀγδοῆκοντα διαλεκτοὺς ἡρώες. Αὐτὰ ὅλα ἀποκλείουν τὴν περίπτωσι τῆς προδοσίας.

Τὰ λείψανα τῶν Σκαλιωτῶν ἐμαζεύτηκαν ἀργότερα στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς σ' ἕνα ὀστεοφυλάκιο ποὺ κτίσθηκε ἐπίτηδες ἀπὸ τοὺς χριστιανούς στὴ Ζύρο κι' ἀκόμα σώζονται. Ἦταν οἱ πρώτοι ὀργανωμένοι ἀντάρτες στὴν Τουρκικὴ τυραννία σ' ὅλη τὴν

Ἑλλάδα, γιατί ὑπολογίζεται ὅτι ἡ δρᾶσις τους σημειώθηκε κατὰ τὸ 1710.

Ἄμα ἐξέλειπαν οἱ ἐκδικητὲς καὶ προστάτες αὐτοὶ τῶν τυραννομένων, τὰ μαρτύρια τῶν χριστιανῶν τῆς Σητείας ἀπὸ τοὺς φρικτοὺς γιαντισάρους τους ἄρχισαν καὶ ἀποτελοῦν τὴν τρομεροτέρα εἰκόνα τοῦ πόνου καὶ τῆς ὀδύνης τῶν δυστυχησμένων ραγιάδων.

Ἡ δρᾶσις τῶν Σκαλιωτῶν εἶναι ἡ μόνη ὁμαδικὴ ἀνταρσία Κρητικῶν πρὸ τοῦ 1770.¹ Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι κ' ἂν ἔγιναν ἐπαναστάσεις κανένα ἱστορικὸν σημεῖωμα ἢ χρονικὸν δὲν μᾶς τις καθώρισε. Κατὰ τὴν τελευταία ὅμως μετάφρασι τῶν ἐγγράφων τοῦ Τουρκικοῦ ἀρχείου Ρεθύμνης² βρέθηκε μέσα σ' αὐτὰ κ' ἔνα ἐγγραφο ποὺ κάνει λόγο γιὰ κάποια πρόσφατο ἐπανάστασι ποὺ ὡς τώρα δὲν ἀναφέρεται σὲ καμμιά πηγὴ. Ἡ ἀπόφασις εἶναι ἡ ἑξῆς:

21 Μαΐου 1155 (=1740).

Τὰ κτήματα τῶν αἰχμαλωτισθέντων

Ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Σκορδύλου τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου οἱ κληρονόμοι τοῦ πρὸ ἐτῶν θανόντος Γιακουμῆ Λαζαράκη, ὀνομαζόμενοι Καλὴ καὶ Ἀνεζίνα καὶ Ζαχαρίας, συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἶναι ἄγνωστον ἂν εὐρίσκωνται ἐν ζῶῃ, εἶναι δὲ ἡ περιουσία των καταγεγραμμένη εἰς τὰ βιβλία τοῦ δημοσίου.

Δι' ἀναφορᾶς του ὁ θεῖος των, ὁ Μανώλης Λαζαράκης, ζητεῖ ὅπως διορισθῆ ἑπίτροπος διὰ νὰ διευθύνῃ καὶ νὰ διαχειρίζεται τὴν περιουσίαν τῶν ἐξαφανισθέντων καὶ νὰ τοῦ παραδοθῆ αὕτη.

Ἐπιτομὴ τῆς ἀποδείξεως ἂν ὄντως εἶσαι ἀδελφὸς τοῦ θανόντος καὶ θεῖος τῶν ἐξαφανισθέντων.

Παρόντες εὐρέθησαν ὁ Γιώργης τοῦ Γιάννη καὶ ὁ Κωσταντῆς τοῦ Γιώργη. Ὁρκισθέντες ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδίκου ἐβεβαίωσαν ὅτι τῶν ἐξαφανισθέντων θεῖος εἶναι ὁ Λαζαράκης ὁ Μανώλης.

Μετὰ τὴν νόμιμον καὶ ἔγκυρον κατάθεσιν τῶν μαρτύρων διορίσθη ἑπίτροπος καὶ ἡ περιουσία αὐτῶν παραδίδεται εἰς χεῖράς του

1.—Ὁ Μιχ. Καταπότης σὲ πραγματεία του τοποθετεῖ τὴ δρᾶσι τῶν Σκαλιωτῶν σ' ἄλλη πολὺ βραδύτερη ἐποχῇ. Τὴ μεταθέτει σὸ 1817—1818 καὶ τὴν ὑποστηρίζει μὲ γεγονότα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821—1831. Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν ἐκδόσεων φαίνεται πιθανότερα ἡ φέρουσα τὴ δρᾶσι τῶν Σκαλιωτῶν εἰς τὰ παλαιὰ ἀνιστόρητα χρόνια.

2.— Τὴ μετάφρασι αὕτη τὴν ἐνήργησε τὸ «Βῆμα» τῆς Ρεθύμνης τοῦ Δ. Καρφάτου.

μαζὶ μὲ τὸν κατάλογον καὶ μὲ τὰ εἰσπραχθέντα μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν εἰσοδημάτων πρὸς φύλαξιν.

Κατάλογος: Σπίτια 3, περβόλι 1, μουρνιές 2, χωράφια 3 καὶ ἔτερα 2. Ἀμπέλι 5 ἔργατῶν, ροδακινιές 3, ἐλαιοτριβεῖον 7 ὀκάδες. Ὁ Ἱεροδίκης. Παραγγέλλεται νὰ φυλάττης τὴν εἰς τὸν ἀνωτέρω κατάλογον καταγεγραμμένην περιουσίαν καὶ νὰ κρατῆς κατάλογον τῶν εἰσοδημάτων τὰ ὁποῖα θὰ εἰσπράξῃς.

Ἐπιτομὴ τῆς ἀποδείξεως: Ναζήφ Ἐφέντης

Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξεδόθη τὸ 1740 καὶ ἀναφέρει τρεῖς αἰχμαλώτους ἀνεπιούς τοῦ Λαζαράκη, ποὺ αἰχμαλωτίσθησαν κατὰ τὴν ἐπανάστασι, δηλαδὴ ἀναφέρει γνωστὴ σ' ὅλους ἐπανάστασι—ἀλλὰ ἄγνωστη στοὺς ἱστορικοὺς ὡς τώρα—καὶ ἡ ὁποία δὲν μποροῦσε ν' ἀπέχῃ ἀπὸ τὸ 1740 παρὰ πέντε ἔξι χρόνια, ἄλλως ἢ περιουσία θᾶχε περιέλθῃ στὸ δημόσιο ποὺ ζητοῦσε εὐκαιρία γιὰ δημεύσεις, καὶ τὰ εἰσπραχθέντα θὰ εἶχαν ἐξαμισθῆ στὰ χεῖρα τῶν διαφόρων διαχειριστῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληροφορία ποὺ παίρνομε γιὰ ἄγνωστη ὡς τώρα ἐπανάστασι γενικῆς μορφῆς στὴν Κρήτη—ἂν δὲν ἦταν τέτοια δὲν θᾶπαιρνε τὸν καθωρισμένο αὐτὸ χαρακτηρισμό, ἀλλὰ κάποιο ἄλλο, ὅπως γινότανε πάντα—μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ διακρίνωμε καὶ τὴν ὑπαρξὴ κάποιας δικαιοσύνης μὲ ὅχι περιορισμένα ὄρια, ἀφ' οὗ μᾶς ἀναφέρει ὅτι καὶ τὰ ἔσοδα τῶν ἀδεσπότην περιουσιῶν ἐπροστατεύοντο, ἐπροφυλάσσοντο καὶ παρεδίδοντο χωρὶς δυσκολία στοὺς δικαιοῦχοι. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Καδῆ τοῦ Ρεθύμνου ἔχει τὴ διπλὴ ἱστορικὴ ἀξία της, ποὺ θὰ ὀδηγήσῃ ἀργότερα κάποιο εἰδικὸν ἐρευνητὴ, γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν πιστὴ καὶ καθαρὴ εἰκόνα τῆς διοικήσεως καὶ δικαιοσύνης στοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἄρχισε καὶ ἡ μεμονωμένη δρᾶσις χαϊνήδων καὶ ἀσήδων, ποὺ μετὰ τὸ 1715 εἶχαν σταματήσῃ κάθε δρᾶσί τους καὶ κάθε ἐνέργειά τους, γιὰ ν' ἀποφεύγουν τὶς καταστροφὲς ποὺ ἀκολουθοῦσαν κάθε σκοτωμὸ γιαντισάρου.

Οἱ συμφορὲς ποὺ ἀκολουθοῦσαν κάθε ἀνταρσία ἐνὸς ἡρωϊκοῦ παλληκαριοῦ, καὶ τὰ δεινὰ ποὺ σακάτευαν τοὺς δικούς του καὶ τὸ χωριό του, δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ πνίξουν τὸν πόνο μερικῶν ἡρώων, ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ κρατηθοῦν ὡς τὸ τέλος στὴν τραγικὴ τους ἀδιαφορία μπρὸς στὴν συμφορὰ τῶν χριστιανῶν καὶ στοὺς ἐξευτελισμοὺς ἀγαπημένων των προσώπων.

Ο ΝΑΝΝΟΣ

Ὁ πρῶτος ὀργανωτὴς σώματος χαϊνήδων μὲ πειθαρχία ἀναφέρεται ὁ Νάννος. Ἡ δρᾶσις τοῦ Νάννου¹ ἔτρομοκράτησε τοὺς αἰμοβόρους γιανιτσάρους, μὰ γὰρ νὰ συγκρατῆ καὶ νὰ συντηρῆ τὰ παλληκάρια του, σὰν τὸ φερονε ἢ ἀνάγκη, ἢ σὰν δὲν εὑρίσκε πρόχειρους ἀγάδες γὰρ νὰ σκοτώνη καὶ νὰ διαρπάξῃ τὰ κονάκια τους, ἔδινε κάποια ἔλαστικότητα στὸ κλέφτικο πρόγραμμά του καὶ κατεπέεξε καὶ χριστιανούς. Ἡ λαϊκὴ μοῦσα μᾶς παραδίδει τὰ λόγια του ποὺ τὸν φέρουν νὰ λέη:

«Μωρὲ παιδιὰ τῆς λεβεδιάς, μωρὲ παιδιὰ δικὰ μου,
Σὰ θέλετε ἄσπρα νὰ ἔχετε καὶ ροῦχα νὰ φορῆτε,
Κάμετε ἀτσάλι τὴν καρδιὰ καὶ σίντερα τὰ πόδια,
Τριῶ μερῶ περπατηξιὰ μιὰ νύκτα νὰ τὴν πᾶμε,
Νὰ πᾶμε νὰ πατήσωμε τῆ Νικολοῦς τὸ σπίτι,
Ἄποῦ ἔχει τ' ἄσπρα τῆς Βλαχιάς καὶ τὸ βαρὺ τσικίνο.
Κάνουν ἀτσάλι τὴ καρδιὰ καὶ σίδερα τὰ πόδια,
τριῶ μερῶ προπατηξιὰ μιὰ νύκτα τήνε πᾶνε.
—Καλὴν ἑσπέρα Νικολοῦ—Καλῶς τὰ παλληκάρια.
—Φέρε ψωμί, φέρε κρασί νὰ φᾶν τὰ παλληκάρια.
Σφάζει των δώδεκα κριγιούς κ' ἔννια στεεροματζέτες
τρῶνε καὶ πίνουν τὰ παιδιὰ καὶ λιανοτραγουδοῦνε,
γυρεύουν καὶ πολλὰ φλουριὰ νὰ βάλουν στὰ κεμέρια».

Μὰ τὸ πέρασμα τοῦ Νάννου ἦταν σύντομο καὶ ἡ δρᾶσις του ἦ τόσο μεμονωμένη κ' ἀνοργάνωτη, μόνο ἐπιδείνωσι τῆς θέσεως τῶν σκλάβων ἔφερε, γιὰτὶ κάθε θάνατος ἑνὸς γιανιτσάρου, ἅμα ἔφευγε ὁ φόβος τῶν χαϊνήδων, πληρωνότανε μὲ ἄπειρες ζωές.

Ἡ γενικὴ καταστροφή ποὺ ἀκολοῦθοῦσε τὸ θάνατο ἑνὸς ἀγᾶ ἢ γιανιτσάρου, ἦταν ἡ αἰτία τοῦ συγκρατισμοῦ τοῦ πόνου καὶ τῆς ἐκδικήσεως τῶν δυστυχησμένων ραγιάδων ὅσους δὲν παρέσυρε ὁ ἔκπατρισμός στην ἄλλη Τουρκία, ποὺ οἱ χριστιανοὶ ζοῦσαν ἀνθρω-

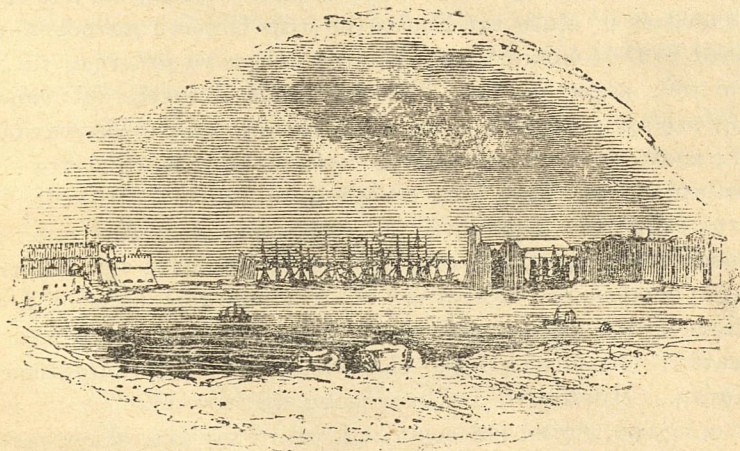
1.— Αἰθαίρετος εἶναι ὁ καθορισμός τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του ἀπὸ τὸν Ψιλᾶκη στὰ Σφακιά, γιὰτὶ δὲν ἐξάγεται μῆτε ἀπὸ τὰ τραγοῦδια ποὺ τὸν ὕμνου, μῆτε ἦταν φυσικὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ Σφακιανοὶ, ποὺ ζοῦσαν τελείως ἀλλοιώτικο βίον ἀπὸ τοὺς ἄλλους Κρητικούς καὶ ποὺ δὲν αἰσθάνονταν καμμιὰ πίεσι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, νὰ μετατρέπονται σὲ χαϊνήδες ἢ ἀσῆδες. Ἄλλως τε γὰρ νὰ λέη τὸ τραγοῦδι «Ἐβγήκε ὁ Νάννος στὰ βουνά, ψηλά στὰ κορφοβούνια» ἀπατεῖ ἀπὸ τὴ λογικὴ ν' ἀφήσῃ κάποιο κάμπο, κάποιο πεδινὸ μέρος. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Νάννος ἦταν ἀπὸ τὸν Ἀποζόρωνα.

πινώτερα. ἢ στὰ Σφακιά ποῦβρισκαν στοργικὴ καὶ ἀδελφικὴ προστασία.

ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΠΟΝΟΥ

Ἄπο τὰ ψηλά κ' ὑπερήφανα βουνά τους, ποὺ κρατιόντανε ἐλεύθερα καὶ στὴν Ἐνετοκρατία καὶ μετὰ τὴν κατάκτησι, οἱ Σφακιανοὶ μὲ πόνο καὶ ὀδύνη παρακολουθοῦσαν κάθε μέρα, κάθε ὥρα, τὰ δεινὰ τῶν χριστιανῶν ποῦμεναν στὴν ἄλλη Κρήτη, γιὰτὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ περάσῃ μιὰ μέρα χωρὶς κ' ἕνας καταστρεμμένος χριστιανὸς νὰ μὴ ζητήσῃ καταφύγιο καὶ προστασία στὴν ἐλεύθερη σκιά τους. Ὁ περήφανος κ' ἀντρειωμένος αὐτὸς λαὸς δὲ μπορούσε νὰ χορτάσῃ τὴν ἐλευθερίαν του στὴ σκέψι πὼς οἱ «καμπίτες» ἀδελφοὶ τους ζοῦσαν τυραννόμενοι κάτω ἀπὸ τὴν πιὸ φορικτὴ σκλαβιά. Ὅσο κ' ἂν οἱ «οιζῖτες» τῶν Σφακιῶν αἰσθάνονταν κάποια καταφρόνησι γιὰ τοὺς πεδινούς, γιὰτὶ δὲν μπορούσαν νὰ καταλάβουν πὼς δεχόντανε τὴν πίεσι τοῦ τυράννου ἀδιαμαρτύρητα, μῆτε μπορούσαν ν' ἀντιληφθοῦν τίς ἰδιαιτέρες συνθήκες ποὺ ζοῦσαν οἱ καμπίτες, πάντα πονοῦσαν γιὰ τὴν τύχη τους καὶ τὸν πόνο τους μεγάλωναν οἱ καθημερινές ματωμένες πληροφορίες ποὺ τοὺς ἔφερναν ἐκεῖνοι ποὺ κατῶρθωναν νὰ φτάνουν ζωντανοὶ ὡς τὰ βουνά των.

Κάποιος γέρος Σφακιανὸς μιὰ καλοκαιριάτικη μέρα καθότανε στὸ διάσελο κάποιου βουνοῦ μ' ἕνα του κουμπάρο. Κάτω ἀπ' τὴν ἄκρη

ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ

Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Ἡρακλείου σχεδιασμένο ἀπὸ τὴν παλιὰ θέσι Χασίλι.

τοῦ βουνοῦ ὁ κάμπος τοῦ Ρεθύμνου ξαπλωνότανε μὲ τὴν κουραστικὴ τοῦ μονοτονία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ψηλά, πὺ ἐξισώνονταν οἱ μικρολόφοι. Μία στιγμή ὁ γέρος ρωτᾷ:

— Δὲ μοῦ λές, κουμπάρε Μανώλη, ἔχουσιν οἱ καμπίτες ψυχὴ;

— Χμ! Δὲν τὸ πιστεύω, μὰ κι' ἂν ἔχουσι θάνατον ὅσον τοῦ φύλλου! ἔ;

— Ναι, ὅσον τοῦ φύλλου! Ἔτσι θὲ νᾶνε, κι' ἐκούνησε θλιβερὰ καὶ μὲ συμπάθεια τὸ ἄσπρο του κεφάλι,

Αὐτὴ ἦταν ἡ γνώμη τῶν βουνίσσιων Σφακιανῶν γιὰ τοὺς καμπίτες χριστιανούς, τοὺς ἀδελφούς τους. Τοὺς ἔπαιναν γιὰ μυομήγνια κι' ἀμφέβαλλαν ἂν εἶχαν ψυχὴ. Κι' ὅμως ἦλθε στιγμή πὺ ἔπαιξαν ὄχι μόνο τὴν εὐτυχία τους, μὰ καὶ τὴ ζωὴ τους, καὶ τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν τους γιὰ νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν. Δὲν μπορούσε ὁ θαυμάσιος αὐτὸς καὶ ἡρωϊκὸς λαὸς νὰ μείνῃ ἀδιάφορος στὸν πόνο τοῦ ἀδελφοῦ του, πὺ αἰσθανότανε τὸν ἀχνὸ τοῦ στεναγμοῦ του νὰ φτάνῃ ὡς τις κορφές τῶν ἀτίθασων κι' ἀπάτητων βουνῶν τους. Δὲν ἦταν φυσικὸ αὐτὸ γιὰ τὸ χαρακτῆρά τους. Οἱ Σφακιανοὶ ἀπόμειναν πάντα οἱ δυνατοὶ Δωριεῖς, πὺ δὲν μπόρεσε ὡς τότε κανένας κατακτητὴς νὰ τοὺς δαμάσῃ, εἴτε γιὰτὶ φοβήθηκε τὰ βουνά τους, εἴτε γιὰτὶ θεώρησε ἄσκοπο κι' ἀσύμφορο τὸ δαμασμό τους.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΙΣΜΑΗΛ ΠΑΣΑ

Ὁ Χακίμ Ἰσμαήλ Πασᾶς ποῦχε γίνεи τοῦρκος ἀπὸ παιδὶ δώδεκα χρόνων, ὅσον τὸ πῆραν ἀπ' τὴ Χίο στὴ καταστροφὴ, καὶ πὺ ἀργότερα ἐσπούδασε μ' ἔξοδα τοῦ Σουλτάνου στὴν Εὐρώπη γιὰτὸς, ἅμα ἦλθε κατὰ τὸ 1861 διοικητὴς τῆς Κρήτης θέλησε νὰ μελετήσῃ τὰ Σφακιά καὶ τοὺς κατοίκους τους. Τότε ἐμελέτησε, ἀνέπτυξε καὶ ὑποστήριξε τὴν περίεργή του θεωρία, ὅτι οἱ Σφακιανοί, ὅπως τοῦδειχναν οἱ χιλιάδες κρανιοσκοπικὲς μελέτες του ποῦκαμε συστηματικὰ στὰ Σφακιά καὶ στὰ Χανιά, ἦταν λαὸς ποῦχεν ἔρθῃ ἀπὸ τὸ Σφάξ τῆς Τύνιδος στὴν ἐποχὴ τῶν Σαρακηνῶν κι' ἀπόμεινε κει κι' ἐξελίχτηκε σὲ μιὰ προοδευτικὴ ἀφομοίωσί του πρὸς τοὺς Ἑλληνας τῆς Κρήτης. Γιὰ κεῖνο ἀκριβῶς τὸ 1870 ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ διοικητοῦ Ρεούφ πασᾶ ἔφεραν ἀπ' τὴ Βεγγάζα τριακόσες δυνατὲς καὶ διαλεκτὲς σὲ σωματικὴ ἰσχύ οἰκογένειες καὶ τις ἐγκατέστησαν στὴν Κρήτη. Ἦθελαν νὰ καλλιεργήσουν ἀπ' τὴν ἴδια ράτσα λαὸ τὸν ἴδιο, ἰσχυρὸ ψυχικὰ καὶ σωματικὰ, γιὰ νὰ τὸν ἀντιτάξουν μελλοντικὰ κατὰ τῶν Σφακιανῶν. Γιὰ νὰ πολεμήσουν μιὰ ἀρρώστεια πὺ τοὺς σακάτενε τὸν ὄργανισμό τους ἦθελαν νὰ καλλιεργήσουν τὰ μικροβία της, γιὰ νὰ τὰ ρίξουν μέσα στὴν Κρήτη καὶ ν' ἀλληλοφαγωθοῦν.

Τ' ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Χακίμ Ἰσμαήλ Πασᾶ εἶναι ἀκριτὴ, εὐκόλα καὶ μὲ ἀπλὴ γλωσσολογικὴ καὶ φθολογολογικὴ μελέτη μὰ καὶ μὲ ἀπλὴ φυσιολογικὴ ἐξέτασι ἀποδεικνύεται. Στὴ γλῶσσα τῶν Σφακιανῶν βρίσκονται ἄπειρα ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης, κι' ἂν αὐτοὶ εἶχαν τὴν ἀρχὴ τους σὲ Σαρακηνοὺς, ὅπως θέλησε νὰ τοὺς παρουσιάσῃ ὁ Ἰσμαήλ Πασᾶς, ὅσον αὐτοὶ κατέκτησαν τὰ Σφακιά καὶ τὰ ἐποίκησαν, βέβαια δὲν θ' ἄφηναν κανένα ἀπ' τοὺς παλιούς τους κατοίκους ν' ἀπομείνῃ κι' ἂν θ' ἀπόμεινε κανένας δὲν θὰ τὸν διώριζαν δάσκαλο γιὰ νὰ τοῦ πάρουν αὐτούσια τὴ γλῶσσά του καὶ ν' ἀφήσουν χωρὶς λόγο τὴ δική τους. Γιὰτὶ χωρὶς λόγο βέβαια θὰ ἦταν ἡ μεταβολὴ τῆς γλώσσης των, ἂν ὁ πληθυσμὸς τῶν Σφακιανῶν ἀποτελεῖτο μόνο ἀπὸ Σαρακηνοὺς, ὅπως τὸν ἤθελε ὁ κρανιοσκοπὸς πασᾶς. Χωρὶς συζήτησι ἀπὸ τὴν ἐξέτασι τῆς γλώσσης τῶν Σφακιανῶν ἐξάγεται ὅτι ὄχι μόνο διατηροῦν περισσότερὴ κληρονομικὴ σχέσι μὲ τοὺς ἀρχαίους λαὸς τῆς Κρήτης, ἀλλ' ὅτι στὴ γλῶσσά τους ἐδέχτηκαν καὶ τὴν ὀλιγοτέρα ἐπίδρασι τῶν διαφόρων κατακτητῶν. Πῶς ἦτο δυνατόν λαὸς πὺ θᾶχε τὴ ρίζα του ἀπὸ ξένη ἀφρικανικὴ φυλὴ, ἀπ' οὔ μάλιστα θᾶταν ἀπομονωμένος μέσα στ' ἀπόρητα βουνά του, πὺ τὸν προφύλαξαν ἀπὸ ἄλλες ἐπιμιξίες, νὰ μὴν προστατευθῇ καὶ στὴ θρησκεία καὶ στὴ γλῶσσά του, ἀλλὰ νὰ ζητήσῃ νὰ μάθῃ τὴ γλῶσσα τῆς κατακτημένης χώρας καὶ νὰ προχωρήσῃ καὶ στὶς φθολογολογικὲς καὶ γλωσσικὲς ἀκόμα ρίζες της; Ἀπὸ ποῦ δὲν θὰ τὴν μάθαινε καὶ γιὰ ποῦ σκοπὸ, ἀπ' οὔ θ' ἀντικαθιστοῦσαν οἱ Σαρακηνοὶ τοὺς πρώτους κατοίκους τῶν Σφακιῶν, τοὺς ὁποῖους ἢ θὰ πουλοῦσαν σκλάβους, ἢ θὰ σκότωναν; γιὰτὶ θὰ μάθαιναν τὴ γλῶσσά τους; γιὰ νὰ χρειάζεται κρανιοσκοπικὴ μελέτη ν' ἀποδείξῃ τὴν καταγωγὴ τους ἀπ' τὸ Σφάξ; Ἄς κρατοῦσαν τοὐλάχιστον δέκα λέξεις ἀπὸ τὴ γλῶσσά τους. Αὐτὸ δὲν τὸ ἀνέπτυξε ὁ Χακίμ Ἰσμαήλ πασᾶς, ἀλλὰ περιορίστηκε μόνο στὶς κρανιοσκοπικὲς του μελέτες.

Ἄλλὰ καὶ ἱστορικῶς μήτε ἀπὸ ἐλληνικὴ, μήτε καὶ ἀπὸ ἀραβικὴ πηγὴ μᾶς δίδεται καμμιά τέτοια πληροφορία. Ἀπὸ τὸ 822 ὡς τὸ 961 πὺ βάσταξαν πάνω στὴν Κρήτη οἱ Σαρακηνοὶ, δὲν ἐσημειώθηκε καμμιά, ἀπολύτως καμμιά, ἐπίθεσις των κατὰ τῶν Σφακιανῶν, γιὰτὶ δὲν ἦθελαν ν' ἀνοίξουν πλῆγῃ στὴν κατακτητικὴ τους ἐπιχείρησι ἀπὸ λαὸ ὀρεσεῖβιο, ἀτίθασο, σχεδὸν ἡμίμαγιο, πὺ μόνῃ δουλειά του εἶχε νὰ κἀνῃ ἐπιδρομὲς στὰ πεδινὰ καὶ ν' ἀρπάζῃ ἀπ' τοὺς καμπίτες.

ὅ,τι μάζευαν ἀπ' τῆς πλούσιες καὶ παραγωγικῆς γαῖες τῶν κάμπων. Ἐγιναν ληστοπειρατικῆς ἐπιδρομῆς κατὰ τῶν Σφακιανῶν, μὰ πολὺ ἀργότερα στὴν ἐποχὴ τῶν Βυζαντινῶν μετὰ τὸ Φωκᾶ καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τῶν Βενετσάνων. Καμμὴ δὲν ἐσημειώθηγε στὸ χρονικὸ διάστημα τῆς κατοχῆς τῶν Ἀράβων, ποὺ δὲν ἔχαναν τὸν καιρὸ τους μ' ἄστοχες κ' ἀσύμφωρες ἐπιχειρήσεις γιὰ ξεροβούνια, τὴ στιγμὴ ποῦχαν μπρὸς τους τὸν πλούσιο Μωριά καὶ προχωροῦσαν καὶ πρὸς τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολι.

Ἄλλὰ καὶ μόνο τὸ ἀντίκρουσμα τῶν Σφακιανῶν καὶ ἡ ὀπτικὴ σύγκρισις καὶ παραβολὴ μὲ τοὺς Βεγγαζίους δείχνει τὴν ἐλαφρότητα τῆς θεωρίας τοῦ Ἰσμαὴλ πασᾶ. Οἱ ὑψηλοὶ καὶ τεράστιοι αὐτοὶ ἄνδρες μὲ τὰ πυρόξανθα, κάποτε, τριχώματά τους, ποὺ παρ' ὅλο τὸ θερμὸ καὶ καυστικὸ κλῆμά μας διατήρησαν τὴ λεπτὴ τους ἐπίδερμίδα καὶ τὴ ξανθὴ τους τρίχωσι, εἶναι ἀπόγονοι λαοῦ βορείου ποὺ συγκρατήθηγε ἀπὸ τοὺς παλιούς προϊστορικοὺς χρόνους σὲ μιὰ ξεχωριστὴ παρθενικότητα, ἀκριβῶς γιὰτὴν ἦταν ἀπομονωμένος μέσα στὰ ψηλὰ βουνά του καὶ προστατευμένος ἀπὸ τὰ τρομερά του φαράγγια.

ΦΡΟΥΡΟΙ ΙΕΡΑΣ ΕΣΤΙΑΣ

Αὐτὸς ὁ λαὸς ποῦθελε ἡ θεωρία τοῦ Χακίμ Ἰσμαὴλ πασᾶ νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἀπόγονο Σαρακηνῶν τοῦ Σφάξ, ἦταν ὁ ἱερὸς φρουρὸς τῆς ἄσβεστης φωτιᾶς ποὺ πάντα ἀνάβε στὸ θυσιαστήριο πάνω τῆς θεᾶς ἐλευθερίας. Αὐτὸς ἐβάσταξε τὴ φλόγα τῆς ἑκατὸ ὀλόκληρα χρόνια, καὶ σὰν ἦλθε ἡ στιγμὴ, ἐζήτησε γὰ τὴ σκορπίση σ' ὅλο τὸ νησί καὶ νὰ κάψῃ τὸν τύραννο μέσα στὴ φωλιά του. Μὰ δυστυχῶς, ὡς θὰ δοῦμε, ἡ πρώτη του ἀπόπειρα ἀπέτυχε. Καὶ ὅμως δὲν ἀπελπίστηκε.

Οἱ διαλεκτοὶ Δωριεῖς ποὺ ἐπλήθαιναν τὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ ἰκμάδα τους μὲ τὴν ἀνανέωσι καὶ τὴν προσθήκη ὄλων τῶν πικρῶν στοιχείων τοῦ κάμπου καὶ ποὺ οἱ συνθῆκες τῆς μετακατακτητικῆς περιόδου τοὺς ἔδωκαν καὶ τὸν καιρὸ καὶ τὰ μέσα ν' αὐξήσουν τὸν πλοῦτό τους καὶ νὰ στερεοποιήσουν τὰ αἰσθηματά τους, τόσο τὰ ἐθνικά, ὅσο καὶ τὰ θρησκευτικά, εἶχαν φθάσει στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς εὐτυχίας, ποὺ ἀπὸ τὸ χορτασμὸ δίδεται σὲ κάποιον ἢ εὐκαιρία νὰ σκέπτεται καὶ τοὺς δεινοπαθοῦντας. Στὴ σκέψι αὕτη δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι μεγάλος δημιουργὸς ἦταν καὶ οἱ καθημερινοὶ θρηνοὶ καὶ στεναγμοὶ ἐκείνων ποὺ ἔφταναν ἀπὸ τὸν κάμπο «αἱματοβούρωτοι» καὶ ψυχικὰ σακατεμένοι.

